

Babusik Ferenc: Magyarországi cigányság – strukturális csapda és kirekesztés

Budai István: Megközelítések a szociális munkás-képzés fejlesztéséhez II.

Szolár Éva: Romaszegénység. Romániai romapolitika – a szegényválogató rendszer

esély 2007/1

18. évfolyam 1. szám

Kiadja a Hilscher Rezső Alapítvány.

Szerkesztőségi cím:

1094 Budapest, Angyal u. 1-3. 7/712.

Telefon: 216-1310

E-mail: esely@freemail.hu

A folyóirat megjelenését támogatta:

a Szabad Sajtó Alapítvány,

a József Attila Alapítvány,

a Nemzeti Kulturális Alap,

a Nemzeti Civil Alapprogram,

a Szociális és Munkaügyi Minisztérium

a „Budapest Bank Budapestért” Alapítvány

Megjelenik kéthavonta.

Főszerkesztő:

NYILAS MIHÁLY

Olvasószerkesztő:

LÉVAI JÚLIA

Szerkesztőségi titkár:

ERDEI ENIKŐ

Szerkesztőbizottság:

Csoba Judit, Ferge Zsuzsa (elnök), Gönczöl Katalin, Gyulavári Tamás, Havasi Éva, Juhász Gábor, Kozma Judit, Krémer Balázs, Lévai Katalin (alapító főszerkesztő), Mózer Péter, Simonyi Ágnes, Tomka Béla, Tóth István György, Georg Vobruba (NSZK)

Arculattervező-grafikus: Éles Andrea

Grafikai munkatárs: Gombos Gáspár

Szöveggondozó: Haraszi Judit

Tördelőszerkesztő: Nyíri András

Készült a Csiszár nyomdában

Felelős vezető: Csiszár Lajos

ISSN 0865-0810

Meg nem rendelt kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető a Szerkesztőségénél – levélben, e-mailben és telefonon.

Szerzők

BABUSIK FERENC	pszichológus, Delphoi Consulting Társadalomtudományi Kutatóműhely, vezető, delphoi@delphoi.hu, www.delphoi.hu
BERSZÁN LÍDIA	szociális munkás, családterapeuta, szociálpolitikus PhD, Babes-Bolyai Tudományegyetem Szociális Munka Tanszék Kolozsvár, egyetemi adjunktus, lberszan@yahoo.com
BUDAI ISTVÁN	szociális munkás PhD, Széchenyi István Egyetem Szociális Munka Tanszék, tanszékvezető főiskolai tanár, budai@sze.hu
KELEMEN KATALIN	jogász, Università di Firenze, Olaszország – Dipartimento di Diritto Comparato e Penale, PhD hallgató, kelemen_kata@yahoo.com, katalin.kelemen@unifi.it
KRAUSZ ÉVA	gyógypedagógus, Budapesti Zsidó Hitközség Lakóotthona, szaktanácsadó
MURAKÖZY BALÁZS	közgazdász, CEU, MTA-KTI tudományos segédmunkatárs, murakozy@econ.core.hu
SZOLÁR ÉVA	szociális munkás, DE-BTK Neveléstudományi Doktori Program, PhD hallgató, eva_szolar@yahoo.com

Az Esély weboldalát a Kurt Lewin Alapítvány gondozza: www.szochalo.esely.hu;
www.3sz.hu; www.klubhalo.hu (Az Esélyben 1999-től megjelent cikkek a
<http://www.szochalo.hu> címről, a Folyóiratok/Esély linkre kattintva tölthetők le.)

esély

2007/1

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 **Babusik Ferenc:** Magyarországi cigányság – strukturális csapda és kirekesztés
- 24 **Kelemen Katalin:** A Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága és a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak védelme – az Alkotmánybíróság 2005-ben hozott határozata kapcsán

SZOCIÁLPOLITIKA ROMÁNIÁBAN

- 47 **Berszán Lídia:** A fogyatékos gyermeket nevelő családok megküzdési esélyei Romániában
- 61 **Szolár Éva:** Romaszegénység. Romániai romapolitika – a szegényválogató rendszer

SZOCIÁLIS MUNKA

- 84 **Budai István:** Megközelítések a szociális munkás-képzés fejlesztéséhez II.

KÖNYVEKRŐL, FOLYÓIRATOKRÓL

- 110 **Muraközy Balázs:** A jóléti programok megítélése és a rasszista előítéletek
- 114 **Krausz Éva:** Kézikönyv az idős értelmi fogyatékos emberek segítéséről
- 117 *Az esély repertórium*a – 2006
- 119 Abstracts
- 121 Contents

2007/1

2007/1

Kérjük kedves Olvasóinkat, hogy
adójuk 1 százalékával támogassák
az Esély társadalom- és
szociálpolitikai folyóirat kiadását!
Hilscher Rezső Alapítvány
Adószám: 19650988-2-43

BABUSIK FERENC

Magyarországi cigányság – strukturális csapda és kirekesztés

A cikk a magyarországi cigányság demográfiai szerkezetét, területi elhelyezkedését, egészségügyi helyzetét, iskolázottsági, szociális és gazdasági mutatóit, valamint a munkaerő-piaci kirekesztés kérdéseit összefüggő rendszerként vizsgálja.

A cigányság korösszetétele jelentősen eltér a többségi társadalométól. Viszonylag magas a termékenysége, illetve a halandósága, átlagos élettartama tíz évvel rövidebb, mint a többségi társadalomé. A harmadik világbeliekéhez hasonló korszerkezet és magas halandósági arány a rossz egészségügyi mutatók eredménye, amelyek pedig a szegénységfaktorokkal magyarázhatóak. Az egy főre jutó munkajövedelem a roma népesség elképesztő megosztottságát tükrözi; a legalsó és a legfelső népesség-tized között több mint hússzoros a jövedelmi különbség, egyúttal a roma népesség alsó hét-nyolc tizede a létminimum alatt él, közel fele pedig mély nyomorban.

A cigányság szegénységének, munkanélküliségének, alacsony iskolázottságának hátterében alapvető okként súlyos településszerkezeti, illetve azzal összefüggő gazdaságszerkezeti, vagyis strukturális hátrányokat találunk. A cigányság többsége strukturális okból következően halmozottan hátrányos helyzetű szegény, ráadásul etnikai hovatartozásából eredően sújtja a csoportot a kirekesztés. A strukturális hátrányok tényezői, a munkaerő-piaci kizáródás valamint az erős diszkrimináció egymást kölcsönösen erősítő folyamattá váltak.

A magyarországi roma népesség problematikája, elsősorban a demográfiai, szociális, egészségügyi helyzet, az iskolázottság, a területi elhelyezkedés, valamint a munkaerő-piaci helyzet kérdései az egyik legalaposabban kutatott terület – egyrészt a hazai szegénység problémáján belül, másrészt a roma dekád országai közül is hazánk vezet a jelzett kutatások számát és eredményeit tekintve.

Cikkünkben megkíséreljük a roma népesség fő problémacsoportjait, illetve azok összefüggését, kölcsönös egymásra hatását tömören felvázolni. E tömör vázlat nyomán felismerhetővé válnak azok a fő összefüggések, melyek együttesen vezetnek a romák munkaerő-piaci kizáródásához, illetve e kizáródás tartós perzisztenciájához.

Ki roma? Statisztika, népességszám, demográfia

Az első kérdés, amelyet a magyarországi cigánysággal kapcsolatban érdemes feltenni, az, hogy *mekkora tömeget* képvisel. E kérdés azonban korántsem független attól a következő, akár elsődlegesnek is tekinthető kérdéstől, hogy *kit tekintünk cigánynak* ma Magyarországon. A probléma lényege röviden a következő.¹

Az a kérdés, hogy kit tekinthetünk romának, túlmutat az etnikai identitás kérdésén, illetve szélesebb értelemben az etnicitás antropológiai aspektusain. A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény megszületéséig az etnikai besorolás nem öndefiníciós alapon érvényesült. Ennek megfelelően az általános iskolák rögzítették a tanulók etnikai (cigány) hovatartozását, hivatalosan annak érdekében, hogy nyomon követhessék a cigány és a nem cigány tanulók iskolai előmenetelének különbségeit (a cigány tanulók „felzárkóztatása” érdekében). Az iskolákban a tanulók etnikai hovatartozását a pedagógusok ítélték meg – tehát a külső, más személy által hozott ítélet volt a döntő.

Az 1993. évi, tehát legutolsó iskolai roma felvétel jelenti azonban máig az egyetlen, statisztikai értelemben vett érvényes alapját az országos roma népességbecsléseknek.² A jogi szabályozás és a népességstatisztika szemléletmódja, elvárásrendszere gyökeres ellentmondásban áll egymással. Miközben vitathatatlan az emberek joga a szabad identitásválasztáshoz, a jogi szabályozás következtében – éppen mert az identitásválasztás szabad – mint az közismert, a magyarországi cigányságnak közel a fele nincs regisztrálva a népszámlálási adatok között. A Kertesi–Kézdi féle, máig a legalaposabbnak tekinthető roma népességbecslés olyan adatokon alapult, amelyek a mai jogi környezetben már nem tekinthetők legitimnek, nevezetesen az iskolai roma felvételek adatain, tehát az idegen személy által meghatározott etnikai besoroláson.

A Kertesi–Kézdi féle népességbecslés elkészülte óta bizonyos időszakonként a népességszám változás forгатókönyvei alapján³ maximum extrapolálni lehet a romák lélekszámának változást. Ez az extrapoláció azonban képtelen követni a migrációt, per definitionem nem ismerjük, hogy a roma népesség területi eloszlása milyen törvényszerűségek szerint és milyen mértékben változik. A jelzett adatok szerint ma Magyarországon mintegy 620 000 roma él; a területi különbségekre utaló adataink, a megyei eloszlások azonban több mint egy évtizedesek. Mivel a lélekszám-becslés az ugyancsak egy évtizedes adatok extrapolációján nyugszik, megbízható népességbecslés a romákra vonatkozóan legfeljebb 2010-ig készíthető. Amennyiben a mai állapot, a jogi szabályozás és a népességstatisztika kívánalmi közti hasadás fennmarad, az évtized végétől kezdve nem fogjuk tudni, hogy hány roma él Magyarországon.

1 Forrás: Ferenc Babusik; Legitimacy, Statistics and Research Methodology–Who Is a Gypsy in Hungary Today? and What Are We (Not) Allowed to Know About Them? Roma Rights, ERRC, 2004.

2 Kertesi Gábor, Kézdi Gábor; *A cigány népesség Magyarországon* (dokumentáció és adattár), Socio-typo, Budapest: 1998.

3 Hablicsek László; *A roma népesség demográfiai jellemzői, kísérleti előreszámítás 2050-ig*. KSH Népeségtudományi Intézet, Budapest: 1999.

Mindemellett azonban a cigányság demográfiai szerkezetéről, korstruktúrájáról viszonylag megbízható képpel rendelkezünk.

Meglehetősen közismert, adatszinten azonban úgyszólván ismeretlen tény a roma és a többségi társadalom demográfiai szerkezetének eltérése, illetve az ebből fakadó következmények is köztudottak. A roma népesség a demográfiai fejlődés más szakaszában van, mint a nem roma többség. Az első demográfiai átmenet elmélete szerint a roma népesség még az ún. átmeneti fázis jegyeit mutatja. Fiatal a korösszetétele, magas a termékenysége, viszonylag magas a halandósága (lásd: 1. ábra)⁴. *A roma népesség várható élettartama átlagosan tíz évvel rövidebb, mint a többségi népességé.*

1. ábra A népesség kormegoszlása

Az ún. demográfiai átmenet fázisában tartó roma népesség várható élettartama, korösszetétele, illetve az egy főre jutó elveszületések száma (termékenysége) összefüggő rendszert alkot. A többségi társadalomhoz képest relatíve magas átlagos gyermekszámot (átlagosan 3,2) nem lehet gazdasági érdekekkel⁵ vagy kulturális mintákkal magyarázni, ugyanakkor a demográfiai megközelítés valid magyarázóelvet nyújt, ugyanis a fiatal korösszetétel, a várható rövid élettartam és a magasabb gyermekszám az, ami összefügg; amennyiben – egy lehetséges demográfiai forgatókönyv szerint – növekedne a roma népesség várható élettartama, úgy csökkenne a termékenységi ráta is, tehát a roma alrendszer korösszetétele közeledne a teljes társadalom korösszetételéhez.

⁴ Lásd: Hablicsek, 1999.

⁵ Elterjedt előítéletes nézet szerint a magas gyermekszámot befolyásolják a gyermekek utáni támogatások. Eddigi kutatásaink kimutatták, hogy a családok, épp ellenkezőleg, az összbevételek belül a munkajövedelmek nagyobb arányában érdekeltek.

Mindebből az következik, hogy az elterjedt hiedelemrendszerrel szemben, mely szerint a romák magasabb gyermekszáma kulturális jegeknek, illetve alacsonyabb szintű fogamzásgátlásnak köszönhető⁶, a romák magasabb gyermekszámát a magasabb halandósági ráta és az ennek következtében beálló erős demográfiai pótlás okozza.

A roma népesség rövidebb átlagos élettartama, ezen belül az idősebb korosztályoknak a többségi társadalomhoz viszonyított lényegesen alacsonyabb aránya közvetlen függvénye a romák egészségügyi mutatóinak.

A teljes társadalom és a roma alrendszer eltérő demográfiai szerkezetének van egy olyan következménye, amely a morális és jogi szempontokon túl össznemzeti üggyé teszi a romák élethelyzetét. A demográfiai forgatókönyvek⁷ azt valószínűsítik, hogy amennyiben a jelen társadalmi-gazdasági folyamatok nem változnak mindent elsöprő mértékben, úgy 2050 körül a magasabb termékenységi ráta következtében a roma népesség mai hatszázszáz lélekszáma egymillióra emelkedik, miközben a teljes társadalom termékenységi rátája tovább csökken. Erre az időszakra a roma népesség mai 6 százalékos aránya 10 százalékra emelkedik. Mindebből az is következik, hogy amennyiben a roma népesség élethelyzete nem javul mindent elsöprő erővel (ez a jelző lényeges; a folyamatot nem változtatja lényegesen a kicsi vagy az átlagos javulás), úgy a magyar társadalomra a szegénység bővített újratermelődése lesz jellemző.

A helyzet tehát igen komoly. A roma népesség harmadik világot idéző szegénysége és az e szegénységből következő eltérő demográfiai szerkezete azzal a következménnyel jár, hogy amennyiben a jelen folyamatok nem vesznek száznyolcvan foku fordulatot, úgy pár évtizeden belül a magyar társadalom jóval nagyobb hányada él majd mély szegénységben, mint jelenleg.

Mindebből az is következik, hogy a mindenkori magyar kormányzatokat súlyos felelősség terheli; az egyenlő bánásmód érvényesítése mellett roppant komoly és hathatós erőfeszítéseket kell tennie a strukturális szegénység felszámolása érdekében.

Egészségi állapot, területi elhelyezkedés, lakó- és lakáskörnyezet⁸

A romák egészségi állapotáról szóló ismereteinket elsőként néhány kis-mintás, parciális kutatás eredményét összefoglalva a Világbank bulletinje publikálta⁹. Ezt követően mind ez ideig két, a Delphoi Consulting által végzett kutatás foglalkozott a magyarországi romák igen rossz egészségi

⁶ Erről az elterjedt előítélet rendszerről ehelyütt a következőt érdemes megjegyezni. A 2003-ban végzett országos roma kutatásunk kimutatta, hogy a nem kívánt terhesség elleni védekezés pontosan annyira jellemző, mint a nem roma társadalomban. Ugyanakkor a leghatékonyabb hormonális fogamzásgátló eszközök (antibébi tabletták) hozzáférése anyagi okokból korlátozott a roma nők egy nem jelentéktelen hányada számára.

⁷ Lásd: Hablicsek, 1999

⁸ Lásd Babusik Ferenc: Az esélyegyenlőség korlátai Magyarországon. – Státusz, etnicitás, kirekesztődés az egészségügyben és a szociális szférában – L'Harmattan Kiadó, Bp. 2005.

⁹ Puporka Lajos – Zádori Zsolt: A magyarországi romák egészségi állapota. NGO tanulmányok, 2. szám. Világbank Magyarországi Regionális Képviselő. 1999.

állapotának okaival. 2001-ben egy borsod megyei vizsgálat¹⁰, majd 2003-ban egy ezt követő országos reprezentatív vizsgálat¹¹ mutatta ki a romák egészségügyi helyzete, magas halandósági arányai és a szegénység egyes faktorai közötti szoros összefüggést.

A magyarországi cigány népesség egyes, magas halálozási kockázatú betegségcsoportokban (tbc, daganatos megbetegedések, szív- és érrendszeri megbetegedések, magas vérnyomás) a teljes népesség átlagához képest 6–12 szerez arányban (!) beteg; ami egyúttal azt is jelenti, hogy vannak olyan betegségcsoportok (pl. a tüdő megbetegedései), melyek reprezentánsai között a romák lényegesen nagyobb arányban vannak jelen, mint a nem romák.

A megbetegedések arányának oksági elemzése, a marginális, halmozottan hátrányos helyzetű társadalmi csoportokra vonatkozó nemzetközi szakirodalom adatait megerősítve azt mutatja ki, hogy a háttérben egyértelműen szegénységfaktorok (szegregált lakóköri körülmények, lakásnak alig használható nedves épületek, a tiszta ivóvíz hiánya, munkanélküliség, rossz táplálkozás, alacsony iskolázottság, mélyen a létminimum alatti jövedelmek stb.) állnak.

A magyarországi cigányság jelentős hányada nemcsak szegény, de egyúttal olyan régiókban, illetve olyan településeken él, melyek konzerválják a szegénységet, illetve meggátolják a kiemelkedést.

A következő oldal térképén nyomon követhető, hogy a cigányság túlnyomórészt az ország olyan területein él, ahol az egy főre jutó GDP átlag alatti, tehát az átlag alatti fejlettségű megyékben, illetve térségekben lakik. A cigányság települési elhelyezkedése emellett a következő képet mutatja: 17 százalék él ezer fő alatti aprófalvakban, 35 százalék él kétezer fő alatti, ugyancsak kistelepülésen, illetve a teljes cigány lakosság 65 százaléka él tízezer fő alatti településen. A magyarországi cigányság tehát alapvetően falusi, mezőgazdasági régiókban, illetve olyan területeken él, ahol a szocialista nagyipar összeomlása után megjelenő magas arányú munkanélküliséget nem váltotta ki a későbbi ipari-szolgáltatóipari vagy mezőgazdasági fejlődés. Egy korábbi kutatásunkban kimutattuk, hogy a cigányok által magasabb arányban lakott aprófalvak zöme „önhibáján kívül hátrányos helyzetű” település, tehát olyan, ahol a helyi szociális ellátórendszer működtetése is komoly gondokba ütközik.

A fentiekben leírt *strukturális hátrányt* a következő *település-demográfiai hátrány* csak erősíti: ismert, hogy az elszegényedő falvak lakossága öregszik a fiatalok elvándorlásának következtében, egyúttal a helyi intézményrendszer is erodálódik, elköltözik az óvoda, iskola stb. Ezzel párhuzamosan az ingatlanok kiürülnek és leértékelődnek, amelynek következtében ide költöznek be a legszegényebb romák. A jelenség a legpregnánsabb módon a Csereháton figyelhető meg (BAZ megye), ugyanakkor azonban BAZ megye más területein, Baranyában és Somogyban stb. ugyancsak megfigyelhető, elsősorban azokon a területeken, melyeken egyszerre érvényesül az aprófalvas szerkezet, a helyi munkaalkalmak hi-

10 Babusik Ferenc – dr. Papp Géza: A cigányság egészségügyi állapota. Szociális, gazdasági és egészségügyi helyzet Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. (Esély, 2002/6).

11 Adatforrás: Babusik: Az esélyegyenlőség korlátai...

TANULMÁNYOK

ánya, illetve a hagyományosan magasabb roma lélekszám arány. *Itt érdemes tehát megjegyeznünk, hogy a cigányság magas munkanélküliségének, inaktivitásának hátterében egyik okként roppant súlyos településszerkezeti, illetve azzal összefüggő gazdaságszerkezeti hátrány, nehezen orvosolható strukturális hátrány áll.*

2. ábra *A cigány népesség területi elhelyezkedése – az adott település százalékos roma arányában*¹²

A magyarországi cigányok közele fele, 44,7 százalék él szegregáltan, ezen belül a jelentősebb hányad telepen vagy gettószerű körülmények között él (a roma népesség mintegy hatszázezres lélekszámát figyelembe véve, összesen közel 167 000 fő él gettósodottan). Vegyes lakókörnyezetben, azaz lakóhelyi szempontból asszimiláltan él a romák ugyancsak közel fele (47,3%), míg a lakóhelyi szempontból teljes beolvadást jelentő környezetben elenyésző az arányuk (4,1%).

12 A Kertesi–Kézdi féle településsoros roma népességbecslés alapján.

1. táblázat Lakóhelyek eloszlása szegregáció szerint (%)¹³

	Alap- eloszlás	Budapest	Megyei jogú város	Város	Község
Csak romák lakta, de nem telep	16,9	18,9	10,4	11,2	19,1
Romák lakta telep, „gettó”	27,8	4,0	32,1	28,4	29,4
Vegetes lakókörnyezet	47,3	50,1	40,5	51,0	46,7
Nem lakik más roma család	4,1	6,6	6,1	7,7	2,8

A lakóhelyek mérete és urbanizációs foka természetesen nagy mértékben befolyásolja azt, hogy milyen lakóhelyek alakultak ki az elmúlt évtizedek folyamán, illetve hogy milyen mértékben alakultak ki vagy maradtak meg „cigánysorok”, telepek. Szegregáltan, egyúttal nem gettósodott körülmények között Budapesten, illetve községekben közel azonos, átlagosan 19 százalékos arányban élnek romák, azonban Budapesten a gettótól alig jellemző (4%), míg a fővárost leszámítva az egyes településtípusokban igen jelentős ez az arány. Figyelemreméltó, hogy a magas urbanizációs fokot jelentő megyei jogú városokban is igen magas azon romák aránya, akik gettósodott körülmények között élnek. Míg Budapesten, illetve kisebb városokban, községekben a cigányság közel fele él vegetes lakókörnyezetben, addig a megyei jogú városokban ez az arány mindössze 40%.

A helyben elérhető (ivó)víz olyan alapvető tényezőnek számít, amelynek hiánya közvetlenül kihathat az élet egész területére. A vezetékes ivóvíz háztartáson belüli elérése egyúttal a közvetlen lakóhely infrastruktúrális kiépítettségének függvénye is. *A roma népesség húsz százaléka él olyan körülmények között, ahol sem vezetékes víz, sem telken belüli kút nem áll rendelkezésre.* A lakóhelyek csatornázottsága „természetesen” a vízzel való ellátottságnál lényegesen rosszabb képet mutat, egyúttal közvetlenül összefügg a lakóhely szegregált vagy gettószerű mivoltával. Ezek azok a tényezők, melyek egyebek közt hozzájárulnak a romák mértéktelenül magas betegségearányaihoz.

Alljon itt még egy, az életminőséget közvetlenül meghatározó index, és pedig a lakás minősége, mely egyúttal közvetlen összefüggést mutat a család gazdasági aktivitásával, azzal, hogy milyen eséllyel találnak a családtagok munkát. A már jelzett 2003. évi országos roma felvételünkben a lakásminőséget két, egymással összefüggő konzisztens változóval mértük: az infrastrukturális ellátottsággal (van-e víz vagy kút, WC, csatorna), illetve azzal, hogy a lakás valamilyen szinten szükséglakás-e. Ezzel a módszerrel hat minőségi fokozatba soroltuk a roma népesség lakókörülményeit. A lakhatás minőségi kérdéseinek összefüggései alapján azután következtettünk arra, hogy bizonyos anyagi erő birtokában a családoknak mire van lehetőségük, mennyire képesek szabadon megválasztani lakóhelyüket.

¹³ A tanulmányban szereplő táblázatok adatainak forrása a 2003. évi országos roma felvételünk. (Babusik Ferenc: Az esélyegyenlőség korlátai Magyarországon...)

TANULMÁNYOK

2. táblázat *Együttélők/házások együttes gazdasági aktivitása – a lakás minőségi fokozatai szerint (%)*

	Alapátlag	Mindkettő foglalkoztatott	Valamelyik foglalkoztatott	Egyikük sem foglalkoztatott
Jó	35,3	66,6	41,1	23,7
Tűrhető	24,7	25,9	29,7	21,2
Rossz	8,5	0,6	8,9	10,0
Alapvetően hiányos	5,7	1,9	4,5	9,0
Szükség	6,1	0,5	4,6	7,9
Végszükség	19,7	4,5	11,1	28,1

A roma népesség közel hatvan százaléka jó vagy tűrhetőnek tekinthető minőségű lakásban él, ezzel szemben közel negyven százalék rossz minőségűben, ezen belül húsz százalék a végszükséget jelentő, embertelen minőségű lakótérben tengődik. Az adatok világosan jelzik, hogy az életminőséget közvetlenül meghatározó lakásminőség a családtagok aktivitásától függ, pl. a két családfenntartó munkanélkülisége egyértelműen nagy eséllyel párosul az embertelenül rossz körülményekkel. Elemzésünk azonban azt is kimutatta, hogy a roma családoknak egy része munkavállalása ellenére röghöz kötött az értéktelen, igen rossz minőségű lakásában.

Kimutattuk, hogy az éppen adott gazdasági aktivitási, illetve jövedelmi szint az időben nem oly mértékben állandó, mint maga a lakás: a jövedelem bizonytalanabb tényező. Ez az összefüggés a szegény rétegek körében ismerős konklúzióhoz vezet: nagyobb biztonságot nyújt, ha megmaradnak a rosszabb lakásviszonyok között, mintha változtatnak, mert tudják, hogy a jelenlegi (akár jobb) jövedelmi szint korántsem biztosíték a jövőre nézve.

A romák számára nyomott munkaerőpiac egyúttal azt is jelenti, hogy a magyarországi roma népesség egy része nemcsak településszinten konzervált nyomorban él, de egyúttal konzerválódik a rossz vagy épp embertelen lakáshelyzete is. A cigány népességet érintő strukturális hátrányok tehát a lakáshelyzetben, a lakó- és életminőségben ugyancsak konzerválódnak.

A jelentős strukturális hátrányok közé tartozik, hogy a roma népesség jelentős hányada helyben nem fér hozzá az egészségügyi alapellátáshoz. Mivel tudjuk, hogy a romák magas betegségarányai közvetlenül a szegénységfaktoroknak köszönhetőek, e legszegényebb aprófalvak roma lakossága – mely a teljes roma lakosságból több mint százezer ember – különösen súlyos helyzetben van; egyszerre sújtják a szegénység, a magas betegségarányok, illetve az, hogy közvetlenül lakóhelyén nem fér bármikor azonnali orvosi ellátáshoz.

Az egészségügyi esélyegyenlőség következő kérdése az anyagi erőttől, a jövedelmi helyzettől független, csorbítatlan hozzáférés.

A roma családokban gyógyszerekre fordított havi összeg szignifikánsan a család anyagi helyzetének függvénye; a legszegényebb és a legjobb helyzetű családok között ötszörös különbséget találunk. Mivel a szegényebb családokban egyes betegségek viszonylag gyakoribbak, aminek következményeként nyilván magasabbak lennének a gyógyszerköltségek, egyúttal a szegényebb családok jóval kevesebbet költenek gyógy-

szerre – ebből az következik, hogy a szegényebb családokban betegségek ellenére nem tudnak megfelelően gyógyszerre költeni. Ez a problémakör ugyancsak strukturális természetű.

Iskolázottság és nemi különbségek

A 19 éves kor feletti magyarországi roma népesség egészében még közel harminc százalék nem végezte el az általános iskolát, és több mint harmada csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik. A romák ötöde szakmunkásképzőt végzett, az összes érettségivel rendelkezők aránya mindössze 11,4 százalék. A felsőfokra való bejutás esélyei roppant korlátozottak.

3. táblázat Az iskolai végzettség szerkezete – nem és fő korcsoport szerint (%)

	Alap- eloszlás	Férfi	Nő	19–34 éves	35–48 éves	49–62 éves	63 év feletti
8 oszt. kevesebb	30,2	24,2	36,1	15,2	30,8	64,4	76,4
Általános iskola	36,4	37,9	34,9	40,6	42,0	21,0	14,7
Szaktanulmányképző	20,6	26,6	14,7	26,0	17,8	11,4	6,8
Összes érettségizett	11,4	10,5	12,4	17,0	7,8	1,7	0,6
Egyetem, főiskola	1,3	0,9	1,8	1,2	1,6	1,4	1,5

Az iskolai végzettség korcsoportos áttekintése rávilágít arra, hogy ugyan az egyre fiatalabb korosztályok egyre nagyobb arányban fejezték be az általános iskolát, vagy szereztek valamilyen középfokú végzettséget, a felsőfokú tanintézetbe való bejutás esélyei nem változtak az évtizedek során.

A férfiakhoz képest a nők lényegesen nagyobb arányban nem fejezték be az általános iskolát. A szakképzésben való részvételük hagyományosan alacsonyabb szintű, az érettségizettek aránya pedig némiképp magasabb, mint a férfiaké. Más felvételekből ugyancsak ismert kép szerint a felsőfokot végzetek többsége nő, noha az ilyen végzettségűek abszolút aránya roppant alacsony.

4. táblázat Az iskolai végzettség szerkezete – nem és fő korcsoport szerinti bontásban (%)

	Férfiak				Nők			
	19–34 éves	35–48 éves	49–62 éves	63 év feletti	19–34 éves	35–48 éves	49–62 éves	63 év feletti
8 oszt. kevesebb	10,5	23,5	52,0	68,5	19,6	38,9	78,8	84,3
Általános iskola	41,6	42,5	25,6	19,1	39,4	41,5	15,7	10,3
Szaktanulmányképző	32,7	24,1	17,8	9,4	20,1	10,9	4,0	4,1
Összes érettségizett	14,9	9,0	3,3		19,1	6,4		1,3
Egyetem, főiskola	0,4	1,0	1,3	3,0	1,9	2,4	1,5	

TANULMÁNYOK

A fiatal felnőttek generációjában az általános iskolát be nem fejezett nők aránya még mindig jóval magasabb, közel a duplája az alapfokú végzettséget nélkülöző férfiakénak.

Mindkét nem esetében egyaránt az egyre fiatalabb generációk esetében javult annak az esélye, hogy befejezzék az általános iskolát, vagy valamilyen középfokú végzettséget szerezzenek. A *férfiak esélyei – a nők-höz képest – romlottak a felsőfokra való bejutás tekintetében*, a nőknek pedig a középgenerációban volt nagyobb esélyük befejezni valamilyen felsőfokú képzést.

Az általános iskola sikeres befejezésének akadályai ugyan meglehetősen közismertek, azonban ehelyütt célszerű néhány, tisztán demográfiai, illetve gazdasági összefüggésre felhívni a figyelmet. Elsőként arra, hogy a gyermekszülés, gyermeknevelés pusztán ténye milyen radikális mértékben befolyásolja az iskolai fokozatok elvégzésének esélyét. Ezt a kérdést a 19–34 évesek körében érdemes áttekinteni, az idősebb generációk esetében ugyanis elenyésző azoknak a száma, akiknek nincs gyermekük.

4. táblázat

	19–34 éves nők		19–34 éves férfiak	
	nincs gyereke	van gyereke	nincs gyereke	van gyereke
8 oszt. kevesebb	4,6	25,8	9,7	11,3
Általános iskola	24,6	45,5	30,8	53,4
Szaktanulmányok	23,9	18,5	36,8	28,2
Összes érettségizett	42,7	9,3	22,7	6,3
Egyetem, főiskola	4,2	0,9		0,8

A gyermeknevelés a nők esetében lényegesen nagyobb mértékben befolyásolja az iskolai fokozatok elvégzésének valószínűségét, mint a férfiaknál. Míg a gyermektelen nők töredéke az, aki nem fejezte be az általános iskolát, addig azon nők körében, akik gyermeket szültek, ez az arány meghaladja a huszonöt százalékot. A gyermek hiánya erősen befolyásolja az általános iskola utáni továbbtanulás mértékét: a gyermektelen nők több mint negyven százaléka érettségizett, és ebben a csoportban találjuk a felsőfokú végzettségűek többségét is.

A férfiak esetében az, hogy van-e gyermekük, az általános iskola befejezését nem befolyásolja érdemben (elsősorban azért, mert valamivel későbbi életkorban lesz meg első gyermekük; a 19–25 éves korú férfiak 31,1 százaléka rendelkezik gyermekkel, a nőknek pedig 56 százaléka). A férfiak továbbtanulását azonban a gyermeknevelés (és az ezzel járó anyagi felelősség) épp úgy befolyásolja, mint a nőket, azzal az ismert különbséggel, hogy a férfiak nagyobb eséllyel szereznek szaktanulmányvégzettséget, mint érettségit.

A családban egy főre jutó munkajövedelem mértéke igen erősen befolyásolja az iskolai fokozatok elvégzésének esélyét; a legmélyebb szegénységben élők közel negyven százaléka nem fejezi be az általános iskolát, míg a felső jövedelmi tizedbe tartozó családok fiatal felnőtt tagjainak 34 százaléka érettségit szerzett, és az átlaghoz képest igen magas

arányban jutottak be felsőfokra. Az iskolai fokozatok elvégzésének esélye jövedelmi tizedenként emelkedik.

A települések rangja (urbanizációs foka) és mérete jelentősen befolyásolja az iskola elvégzését. A budapesti romák töredéke nem fejezte be az általános iskolát és csak 10 százalék végzett csak általánost, ezzel szemben 16 százalék felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Az iskolai mobilitás lehetőségei Budapesten látványosan jobbak a romák számára, mint máshol – s ebben a „másutt”-ban az a szomorú, hogy a megyei jogú városok által kínált lehetőségek, fő arányaikat tekintve alig jobbak a nagyközségekénél. A megyei jogú városokban az általános iskolát el nem végzettek aránya átlagosan azonos a községek roma lakosainak arányával, a kisebb városokban ugyanakkor az iskolai végzettség szerkezete rosszabb, mint az egyéb településeken. Ez az aránykülönbség azonban nem a szegregációnak vagy gettósodásnak köszönhető, noha a szegregáltan élők iskolai esélyei lényegesen rosszabbak, a későbbiekben látjuk majd, hogy a nagyközségek lakossága él szegregáltabban, s nem a városlakó romák.

A szegregáció, mint előző kutatásokból ismert, jelentősen rontja az iskolai továbbjutás esélyeit. *A ma telepeken, gettóknban élő romák több mint negyven százaléka nem fejezte be az általános iskolát, az asszimilált lakókörnyezetben élők esetében ez az arány „csak” húsz százalék.* Hasonlóan, a szegregáció mértékének csökkenésével mindegyik iskolai fokozat elvégzésének esélye nő. A gazdasági aktivitás, illetve az elérhető jövedelmek elemzésénél látjuk majd, hogy a lakóhelyi szegregáció mértéke alapvetően az elérhető munkaalkalmakat és ezen keresztül az elérhető jövedelmeket befolyásolja, és ennek következtében az iskola elvégzésének esélyét. Tehát nemcsak arról van szó, hogy a teleti, gettóknban élő romák olyan iskolákba járnak, amelyek kisebb esélyt biztosítanak az iskolai sikerességre és a továbbtanulásra, hanem alapvetően a települési elhelyezkedés, a szegénység, illetve az iskolai végzettség kölcsönös meghatározottságáról is¹⁴: a romák egy nem jelentéktelen hányada olyan településen, illetve térségben él, ahol nincs számára munkaalkalom. Ráadásul e térségek nem vagy alig fejlődnek (sok esetben visszafejlődnek), tehát nem is várható a munkaalkalmak bővülése.

Ehelyütt érdemes tehát kiemelni, hogy a roma népesség területi elhelyezkedése, mint alapvető strukturális hátrány, mélyen összefügg az alacsony nivójú képzettséggel, valamint a magas fokú munkanélküliséggel. E három faktor circulus viciosus módjára erősíti egymást; a képzetlen és munkanélküli családok esélytelenek a lakóhely változtatásra (pontosabban a még rosszabb körülmények közé való költözés a jellemző); ennek következtében a következő generációban újratermelődnek a hátrányok. *A roma népesség esetében a strukturális, valamint az iskolázottsági hátrányok, illetve a munkaerő-piaci kizáródás egymást feltételező, illetve egymást erősítő folyamattá váltak.*

14 Ismert, hogy az iskolai esélytelenséget a család iskolázatlansága konzerválja; a szegényebb családok egyúttal nagyobb arányban élnek szegregáltan és rosszabb lakókörülmények között, amely az adott lakóhelyi szegénység újratermelődéséhez vezet.

Gazdasági aktivitás és nemi különbségek

A teljes 19 éves kor feletti roma népesség negyede, 25,1 százalék foglalkoztatott, mindössze 5 százalék tanul „főállásban”, a maradék 70 százalék inaktív. Az inaktívak három legnagyobb csoportját a munkanélküliek, a segítő családtagok, illetve a rokkantnyugdíjasok teszik ki. Előző kutatásainkból ismert összefüggés, hogy az aktívak illetve a munkanélküliek többsége férfi, míg a háztartásban elsősorban a nők foglalkoztatottak¹⁵.

5. táblázat A gazdasági aktivitás fő összetevőinek eloszlása lakóhely szerint (%)

	Nem szegregált	Szegregált	Gettó
Csak tanul	6,1	3,8	2,7
Foglalkoztatott	31,0	24,2	13,9
Munkanélküli	30,8	36,8	44,2
Gyes, gyed, segítő	10,2	16,6	18,5
Nyugdíjas	5,2	5,7	5,3
Rokkant nyugdíjas	16,7	13,0	15,5

A nők háztartásban való elhelyezkedésének (pontosabban a háztartás belső munkaerőpiacára való szorulásának) fő okai a következők:

- az előzőekben ismertetett demográfiai okokból következő, a népesség egészséhez mérten magasabb átlagos gyermekszám,
- a helyben hozzáférhető óvoda hiánya,
- a helyben hozzáférhető munkaalkalmak hiánya (a településszerkezetből, valamint a szegregációból következően),
- az elhelyezkedést gátló diszkrimináció¹⁶.

Magyarországon összesen 864 olyan települést találunk, ahol nincs helyben óvoda (elsősorban Baranya, BAZ, Somogy, Vas és Veszprém megyékben). E megyék óvodahiányos településeinek mérete igen kicsi – a legtöbb közszolgáltatást nélkülöző településekről van szó –, miközben roma arányuk az adott megye átlagos roma arányának a többszöröse. Összességében az óvodáskorú roma gyerekek mintegy ötöde (!) olyan településen él, ahol nincs közvetlen óvodai ellátottság. Ehhez járul az ilyen településeken élő romák nagyobb szegénysége, illetve a közlekedéshez való hozzáférés nehézsége. *Az óvodából való kimaradás egyik oka tehát ismét strukturális természetű, e strukturális hátrány pedig összefügg a nők inaktivitásával, illetve az óvodából kimaradt gyerekek várható általános iskolai sikertelenségével.*

A foglalkoztatottak aránya együtt csökken, illetve a munkanélkülieké

15 Lásd *Kutatás az ózdi régióban*. In: A roma népesség esélyei Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Babusik Ferenc. Kávé Kiadó, 2002.; Babusik Ferenc – dr. Papp Géza: A cigányság egészségügyi állapota. (Szociális, gazdasági és egészségügyi helyzet Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.) *Esély*, 2002/6; Babusik Ferenc: Az esélyegyenlőség korlátai Magyarországon. – Státusz, etnicitás, kirekesztődés az egészségügyben és a szociális szférában – L'Harmattan Kiadó, Bp. 2005.; Babusik Ferenc: A roma gyerekek óvodáztatása. *Új Pedagógiai Szemle* (2003. június)

16 Erről a tanulmány megfelelő helyén írunk.

növekszik a szegregáció mélyülő fokozataival. A háztartásban foglalkoztatottak (elsősorban nők) aránya ugyancsak együtt növekszik a szegregáció mértékével.¹⁷ A településsoros adatokból tudjuk, hogy a roma népesség 67,6 százaléka községekben él, egyúttal elsősorban olyan régiókban, amelyekben a munkanélküliség az országos átlag feletti. A szegregáció növekvő mértékével együtt csökken a *munkaalkalmak száma*. Emellett a gettósodott vagy szegregált lakóhelyeken az alacsony munkaerőpiaci potenciált jelentő, iskolázatlanabb romák magasabb arányban élnek. E kettőből következik az, hogy a szegregáció mértékével együtt növekszik a munkanélküliségi ráta. Az elérhető munkahelyek számára vonatkozó megállapítást erősíti meg az aktivitási adatok regionális eloszlása is.

6. táblázat A gazdasági aktivitás fő összetevőinek eloszlása régiók szerint (%)

	Alap- eloszlás	Közép- Magyar- ország	Dél- Dunán- túl	Közép- Dunán- túl	Nyugat- Dunán- túl	Észak- Magyar- ország	Észak- Alföld	Dél- Alföld
Csak tanul	4,7	7,1	11,7	18,6		2,0	2,0	
Foglalkoz- tatott	25,2	34,7	24,8	28,3	57,6	23,5	20,0	7,3
Munkanélküli	35,9	36,2	32,6	35,4	25,2	37,8	36,6	39,3
Gyes, gyed, segítő	13,4	4,9	5,3	6,2	2,6	17,6	18,3	27,0
Nyugdíjas	5,4	4,8	7,3	5,7	11,6	5,5	3,4	4,5
Rokkant nyugdíjas	15,4	12,3	18,2	5,8	3,0	13,6	19,6	22,0

A foglalkoztatottak aránya a régiók fejlettségét követi. A legnagyobb arányban foglalkoztatott romákat a Nyugat-Dunántúlon találunk (57,6%), míg a legalacsonyabb foglalkoztatási szinttel a dél-alföldi régióban találkozhatók (7,3%). A munkanélküliség szintjének alakulása ugyan alapvetően komplementer módon követi a foglalkoztatottakét, azonban az egyes régiók között jelentős különbségek vannak abban, hogy milyen okok miatt esnek ki a foglalkoztatotti státusból a romák.

A közép- és nyugat-dunántúli régiókban az átlaghoz képest jóval kisebb arányban vonulnak (a nők) a háztartás belső munkaerőpiacára, egyúttal jóval átlag alatti a rokkantnyugdíjasok aránya is.

Az iskolai végzettség alapvetően meghatározza a gazdasági aktivitást. A 19 éves kor felett főállásban tanulók elsősorban az érettségizettek közül kerülnek ki, 23 százalékuk tanulmányokat folytat. Az érettségivel rendelkező, egyúttal főállásban tanuló romák 78,7 százaléka felsőfokon tanul, a maradék hányadot elsősorban az átképzésben résztvevők teszik ki. (A legfiatalabb, 19–25 éves korú csoportban a felsőfokon tanulók aránya 89 százalék.) Mindez annyit jelent, hogy *noha a felsőfokú végzettségű romák aránya még mindig elképesztően alacsony, illetve a legfiatalabb, 19–25 éves korúak csoportjában az érettségivel rendelkezők aránya is mindössze 22,5*

¹⁷ A háztartás belső munkaerőpiacán való elhelyezkedést értéktéremtő tevékenységnek tekintjük.

TANULMÁNYOK

százalék, azonban e fiatal és érettségizett csoport már megindult a felsőoktatás felé.

A képzésből már végleg kikerülő 35–48 éves korcsoportban az érettségivel rendelkezők 72 százaléka aktív dolgozó, és 12 százalék munkanélküli, velük szemben a szakmunkás végzettségűek 64 százaléka aktív dolgozó, és 32 százaléka munkanélküli. Látnunk kell, hogy a felsőfokú végzettség vagy az érettségi megléte (gimnáziumi, vagy szakközépiskolai végzettség) a romák esetén önmagában nem feltétlen biztosítja a foglalkoztatottságnak; miközben korábbi kutatások és elemzések sora bizonyította azt, hogy a romák a nem romákhoz képest lényegesen több erőfeszítést tesznek az elhelyezkedés érdekében.¹⁸

A települések méretével illetve a szegregáció fokával összehasonlítva a képzettség és a foglalkoztatottság arányait, azt tapasztaljuk, hogy a középfokot végzettek jelentős hányada még Budapesten, illetve a szegregációmentes lakókörnyezetben élők esetében is munkanélküli, és hasonló mondható el az egyes régiók roma népességéről is. Egyedül a déldunántúli régió az, ahol az érettségizettek zöme munkát talált.

A szakmunkás végzettség köztudottan alacsony munkaerő-piaci státust nyújt; az ilyen végzettségű romák 30–50 százaléka munkanélküli (függően a kortól, települési és regionális elhelyezkedéstől, illetve a lakóhely szegregációs fokától).

7. táblázat A gazdasági aktivitás fő összetevőinek eloszlása nemek és fő korcsoportok szerint (%)

	Alap- eloszlás	Férfi	Nő	19–34 éves	35–48 éves	49–62 éves	63 év feletti
Csak tanul	4,7	7,1	2,4	8,8			
Aktív dolgozó	25,2	32,1	18,4	28,5	32,7	10,6	0,7
Munkanélküli	35,9	38,1	33,9	39,7	43,3	24,3	2,6
Gyes, gyed, segítő	13,4	0,3	26,0	20,9	8,3		
Nyugdíjas	5,4	5,7	5,0				78,8
Rokkant nyugdíjas	15,4	16,7	14,3	2,0	15,6	65,0	17,9

A rokkantnyugdíjasok magas aránya meglehetősen nyugtalanító, különösen, ha figyelembe vesszük arányukat a 49–62 évesek korcsoportjában. Ez az arány ékesen beszél a roma népesség igen rossz egészségállapotáról.

Az aktív dolgozók arányát az iskolai végzettség határozza meg a legerősebben. Ahogy felfelé haladunk az időben, az egyre idősebb generációk iskolai végzettsége átlagosan egyre alacsonyabb, és ezzel összefüggésben magasabb körökben a munkanélküliek aránya.

Az egyének gazdasági aktivitásán túl igen lényeges, hogy a szorosan

18 Lásd Kertesi Gábor: Cigányok a munkaerőpiacon (105–150.) In: Az átmenet foglalkoztatáspolitikája Magyarországon. Bp., 1995. vagy Közgazdasági Szemle 41. 1994. 11. (991–1023.); Babusik Ferenc (szerk.): Kutatás az ózdi régióban...

vett család, az együtt élő (házas)felek gazdasági aktivitása milyen – ez határozza meg ugyanis a gyermekek, a következő generáció lehetőségeit.

Amennyiben a családnak van gyermeke, úgy még ötven év felett is nagyobb valószínűséggel aktívak a házaspárok. Mindez arra utal, hogy a családok aktivitási szerkezetét – a lehetőségeken, a regionális sajátosságokon, a szegregációból adódó munkaerő-piaci depriváción túl – erősen meghatározza, hogy a családnak, épp a gyermeknevelésből adódóan, többletforrásokra van szüksége. A gyermeknevelésből eredő forrásigény, illetve a nők gazdasági aktivitása között azonban jelentős ellentmondás feszül; a gyermeket nevelő nők nagy arányban vannak otthon, inaktívak, gyermeket nevelnek. Tudjuk, hogy ennek oka elsősorban nem a „roma kulturális sajátosságokban” keresendő, hanem sokkal prózaibb jelenségekben: a romák által nagy arányban lakott kistérségekben, illetve településeken nincs óvoda, vagy roppant alacsony az óvodai kapacitás, és a roma gyerekek kisebb eséllyel kerülnek be.

A háztartások anyagi helyzete

A roma népesség zöme családban él, nem egyedülálló. Éppen ezért az életviszonyokat a családban elérhető jövedelmek befolyásolják alapvetően. A háztartások által, az állandó és alkalmi munkával együttesen megkeresett jövedelmek egy főre eső értéke az az index, amely meghatározza a család életnívóját, figyelembe véve az inaktívak magas arányát (akik vagy nem rendelkeznek munkajövedelemmel, vagy egyszerűen még nincsenek keresőképes korban).

3. ábra *Családi munkajövedelemfő a roma népesség tizedei szerint (Ft)*

Az egy főre jutó munkajövedelem a roma népesség elképesztő megosztottságát tükrözi; a legalsó és a legfelső népesség tized között több mint hússzoros különbség van, egyúttal a roma népesség alsó hét–nyolc tizede a létminimum alatt él, közel fele pedig mély nyomorban.

Abban az esetben, ha a család gyermeket nevel, az egy főre eső munkajövedelem a gyermektelen családok hasonló jövedelmének fele–kétharmada. A hiányzó jövedelmeket ugyan pótolják a támogatások – elsősorban a gyermek után, illetve szociális támogatásként járók –, e támogatások mértéke a család inaktív tagjai számának növekedésével ugyancsak nő. Látjuk azonban, hogy a család egy főre eső összes bevétele¹⁹ egyrészt az inaktivitással csökken, másrészt a gyermeket nevelő családokban alacsonyabb.

Azoe családokban a legmagasabb az egy főre jutó nettó megélhetés²⁰ összege, amelyekben mindkét házaspár aktív dolgozó és nem nevelnek gyermeket. A gyermekneveléssel e családokban az egy főre jutó nettó megélhetés összege mintegy a kétharmadára esik vissza. Azon családok, amelyekben csak a feleség aktív dolgozó, az egy főre eső jövedelmek, illetve nettó megélhetési összegek rendre magasabbak, mint ott, ahol csak a férj aktív²¹. Azokban a családokban a legalacsonyabb az egy főre jutó nettó megélhetés összege, ahol mindkét fél inaktív (tehát a bevételek nagyobb hányadát támogatások teszik ki), illetve gyermeket is nevelnek.

A roma családok lényegesen jobban érdekeltek a munkával megszerzhető jövedelmek növelésében, mint az egyes támogatások (ezen belül a gyermek utáni támogatások) megszerzésében – noha ez utóbbiak nyilvánvalóan nélkülözhetetlenek.

Az eddigiekben a magyarországi roma népesség relatív és abszolút értelemben egyaránt halmozottan hátrányos helyzetének okai közül alapvetően a strukturális kérdéseket tárgyaltuk, valamint a strukturális hátrányok konzerválódásának a következő generációra való átöröklődésének mechanizmusait.

A romák többsége azonban nemcsak alapvetően szegény, és strukturális okokból kirekesztett, de egyúttal roma is. Ez a látszólagos tautológia napjaink egyik legkomolyabb, a romákat alapvetően érintő politikai problémájára mutat rá, nevezetesen arra, hogy máig eldöntetlen (és minden esetben valamely adott politikai vagy kisebbségpolitikai tényező álláspontján múló) kérdés az, hogy a roma népesség helyzetét és a megoldásmódokat szegénység-kérdésnek vagy etnikai kérdésnek tekintik-e. Ez az eldöntetlenség, vagy ha tetszik, problémaelkerülési megoldás jól követhető „A roma integráció évtizede. Nemzeti cselekvési terv” elnevezésű kormányzati dokumentumban is.

A cikk szerzőjének álláspontja szerint a kérdést nem lehet vagy-vagy alapon megközelíteni, mindkét szempont döntő. *A cigányság többsége alapvetően strukturális okokból következően halmozottan hátrányos helyzetű szegény,*

19 Összes bevétel: munkajövedelmek és támogatások összege.

20 A fogalom alatt a kalkulált bevételek és rezszi jellegű kiadások egyenlegét értjük – azt az összeget, amelyet a család étkezésre, a gyerekek iskoláztatására, ruházzkodásra stb. fordíthat.

21 Ez a látszólagos paradoxon annak köszönhető, hogy az aktív dolgozó nők iskolai végzettségi szintje némileg magasabb, mint a férfiaké.

másrészt etnikai hovatartozásából következően szegregációtól és kirekesztéstől sújtott²². E két tényező pedig elemi módon erősíti egymást²³.

Cigányellenesség, diszkrimináció, szegregáció, szolgáltatásokból való kizáródás

A magyarországi cigányellenesség általános szempontú kutatása a népesség egészére, életkori vagy foglalkozási csoportjaira vonatkozóan, hosszú ideje figyelmeztet arra, hogy egyrészt a „soft” cigányellenesség igen elterjedt és mélyen gyökerező szemlélet, másrészt a komoly kirekesztő hajlammal párosuló kemény cigányellenesség stabilan jellemző az ország népességének 17–21 százalékára. Harmadrészt pedig a „soft” cigányellenesség *oka* alapvetően az intolerancia, a vallásos gyökerű konzervativizmus, valamint a liberális értékszemplélet együttes elutasítása, negyedrészt a kemény, kirekesztéssel párosuló cigányellenesség *oka* az erős xenofóbia, az intolerancia, illetve az erős értékonzervativizmus együttesen.²⁴

Fentiekből következik, hogy az ország népességének cigányellenességére, mint értékszempléltre még hosszú távon számítanunk kell. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a manifeszt cigányellenesség következményeit – a diszkrimináció vagy a szegregáció bármely formáját – el kellene tűrnünk.

Szegregáció az oktatásban

Az iskolai szegregáció kérdése az összes diszkriminációs probléma közül a legalaposabban körüljárt kérdés,²⁵ kezelésére is ebben a szférában született a legtöbb megoldási módszer. Az iskolai elkülönítés legfontosabb

22 Erre igen jó példa, amikor a roma vállalkozók többsége származása miatt nem fér hozzá bizonyos banki hitelekhez, ugyanakkor minden jogi és pénzügyi paraméter szerint az etnikumtól függetlenül vállalkozónak minősülnek.

23 E kölcsönös meghatározottságra a legjobb példa az iskolai szegregáció kérdése. A rossz minőségű iskolában, szegregált osztályba járó gyerekek többsége nem jut el még szakmunkásképzői szintre sem, ennek következtében továbbörökíti a szegénységet. Az iskolai és egyéb szegregáció egyik hátterét pedig az jelenti, hogy a cigány gyerekeket *mint cigányokat és mint szegényeket* szegregálja az iskola. A Ladányi-Szelényi iskolának annyiban igaza van, hogy az előítéletesség hátterében sok esetben a „szociális cigány” kategorizáció áll.

24 Erős Ferenc: Az etnikai identitás néhány szociálpszichológiai problémája in: *Erős, A válság szociálpszichológiája*, 1993; Erős Ferenc: *Pszichológiai szempontok és problémák a magyarországi cigányság helyzetére vonatkozó kutatásokban* in: *Erős: A válság szociálpszichológiája*, 1993; Havas Gábor: *A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok érvényesülése a felsőoktatásban. A kisebbségi ombudsman jelentése*, 2001.; Erős Ferenc – Fábrián Zoltán: *Jelentés a 2002. májusi véleménykutatás eredményeiről*. Budapest, Társi 2002; Ifjúság 2002. A fiatal felnőttek értékvilága. Budapest, Delphoi Consulting 2002; Babusik Ferenc: *Cigányellenesség az orvostanhallgatók, háziorvosok és védőnők körében*. In *Az esélyegyenlőség korlátai ...*

25 Irodalma könyvtárnyi, ezért ehelyütt egy irodalmi monográfiára hivatkozunk: Fiáth Titanilla, *A magyarországi cigány népesség általános iskolai oktatása..* In *A roma népesség esélyei Magyarországon*. Szerk.: Babusik Ferenc. Bp., 2002, Kávé Kiadó

formái: a „felzárkóztató” cigány osztályok létesítése, a normál, valamint a speciális tantervű általános iskolákban a fogyatékosnak vagy ún. más fogyatékosnak minősített cigány tanulók 5-7 szerez felülreprezentációja, végül pedig az „elcigányosodó” iskolák kérdése. Ez utóbbi jelenség egyrészt a többségi tanulóknak a magas roma arányú iskolákból való elvándorlásából fakad, másfelől a települési hátrány problémájához tartozik (apróbb falvak „elcigányosodása”; mint a szegregáció spontán – népmozgalmi – formája).

Az oktatási kormányzat az utóbbi években komoly erőfeszítést próbált tenni a szegregáció csökkentése érdekében. Ennek során megszületett az integrációs kvóta intézménye, azonban már készült olyan kutatás²⁶, mely ennek analógy hatékonyságát mutatta ki. A fogyatékos vagy más fogyatékos tanulók felülreprezentációjának problémáját az oktatási tárca (minden igyekezete ellenére) nehezen tudja kezelni, ennek hátterében ugyanis az ún. szakértői bizottságok rendszerének kérdése áll.²⁷ Az oktatási tárca „Utolsó padból” programja mindenesetre esélyt nyújt arra, hogy közép-távon meg lehessen akadályozni a cigány tanulók indokolatlan fogyatékosná nyilvánítását, és ezzel a szegregációját.

Diszkrimináció az egészségügyben

Az egészségügyben megnyilvánuló szegregáció és diszkrimináció kutatása nem túl régi keletű hazánkban. A kérdés elsőként az írott és elektronikus sajtó által közhírré tett botrányok nyomán jelent meg a szakmai közbeszédben. 1998-ban készült az első, jöllehet kismintás kvalitatív kutatás a roma nők egészségügyi intézményi helyzetéről.²⁸ Az egészségügyi tárca 2003-ban finanszírozta két kutatásunkat, amely egyrészt a háziorvosok és védőnők körében, másrészt egy nagy mintás roma felvétel alapján volt hivatott vizsgálni az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés kérdéseit.²⁹ E két kutatáson kívül nem készült más elemzés az egészségügyi ellátórendszerben megnyilvánuló diszkriminációról, s ez korántsem független az orvosi társadalom ellenállásától. A probléma tágabb összefüggéseiről és az európai helyzetről a European Roma Rights Center kiadványa³⁰ szól.

Az egészségügyi alapellátásban az etnikai alapú, valamint a szociális

26 Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona (2001): Szegregáció a cigány gyermekek oktatásában. Kutatási zárótanulmány. Kézirat. Oktatókutató Intézet.

27 E problémában együttesen van jelen az iskolák érdeke arra nézve, hogy magasabb kvótát kapjanak a minősített tanulók után, valamint a szakértői bizottságok szakmai standardjainak hiánya éppúgy, mint az, hogy egyes iskolák hathatós nyomásgyakorlásának kevésbé tudnak ellenállni. Lásd: Dr. Illyés Sándor – dr. Torda Ágnes: A más fogyatékos kategória alkalmazása a közoktatás szabályozásában és gyakorlatában. Szerk.: Babusik Ferenc. OM, Oktatási Jogok Miniszteri Biztosa, Budapest, 2001.

28 Neményi Mária: Cigány anyák az egészségügyben. NEKH, Budapest, 1998.

29 Babusik Ferenc: A szegénység csapdájában. Cigányok Magyarországon – szociális-gazdasági helyzet, egészségi állapot, szociális, és egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés; Babusik Ferenc: Hozzáférési különbségek az egészségügyi alapellátásban – Struktúra, esélyegyenlőség, előítéletek. In: Az esélyegyenlőség korlátai...

30 Health Care. Roma Rights, ERRC, Budapest 2004.

státus szerinti megkülönböztetés összefüggő jelenség. Az alapellátásban azon romák, akik egyúttal szegények, csökkentett értékű szolgáltatásokhoz férnek hozzá. Az alapellátás szereplőinek egy nem jelentéktelen hányada nincs tekintettel az érintettek anyagi teherbíró képességére, amikor elrendeli a gyógyszereket, s egyúttal nem ismerik a romák jelentősen magasabb betegségarányait, sem azok kiváltó okát.

Nyílt diszkriminációval elsősorban az ügyeleti ellátás (éjszaka, hétvége stb.) során találkozunk. A romák mintegy ötöde számol be az ügyeleti kivonulás nyílt megtagadásáról. Az ügyeleti időben való kivonulás éppúgy érinti a felnőtt betegeket, mint a gyermekeket. A kivonulás megtagadása az ügyeletes orvosok részéről elsősorban a lakhatási deprivációval: a szegregációval, valamint a zsúfoltsággal függ össze. Azon romák esetében, akik egyszerre élnek gettóban és zsúfoltan, a helyzet még rosszabb: az esetek negyven százalékában tapasztalják azt, hogy az ügyeletes orvos nem megy ki hozzájuk. Az orvosok egy része nem biztosítja az egyenlő hozzáférést az ügyeleti időben – mélyen csorbul a jog- és esélyegyenlőség elve.

A szűréseken, tbc-szűrésen való részvétel mértékét egyértelműen befolyásolja az átélt megkülönböztetés. Azon nők, akik a diszkrimináció hiányát tapasztalják a szakrendelői, kórházi szinten, szignifikánsan magasabb arányban mennek el nőgyógyászati szűrésre, míg a cigányellenesség a szűrésektől szignifikánsan visszatartó tényező.

A kórházi ellátási szinten érvényesülő szegregációt („cigány kórtermek”), illetve diszkriminációt eddig nem vizsgálták Magyarországon. Informális hírekből, sajtóbotrányokból stb. ismert ugyanakkor, hogy elsősorban a szegregáció jelensége érvényesül, illetve a cigány és nem cigány betegek eltérő kulturális szokásrendszeréből fakadó konfliktusok jelennek meg (ez utóbbira pl. a „gyász-szoba” bevezetése lehet egy jó megoldás).

Az egészségügy alap- illetve szakintézményi, kórházi szintjén érvényesülő szegregációt és diszkriminációt véleményünk szerint az önkormányzatok még a közvetett politika-gyakorlás eszközével is nehezen befolyásolhatják. Ennek oka egyrészt az egészségügy magas szakmai legitimitációjában keresendő (közvetlen eseti vizsgálattal még soha, egyetlen intézmény esetében sem sikerült bizonyítani a jogsértést), másrészt az egészségügy átalakuló fenn tartói és finanszírozási rendszerében

Diszkrimináció a munkaerőpiacon

A munkaerő-piaci diszkriminációt Magyarországon elsőként Kertesi Gábor elmélyült módszerekkel végzett utóelemzése tárták fel.³¹ Empirikus tanulmány azonban a roma munkaerő kizáródásáról nem állt rendelkezésre. A sors sajátos fintora, hogy a cikk szerzője ismét csak önmaga és

31 Lásd Kertesi Gábor: Cigányok a munkaerőpiacon... (A szerző az ELAR adatok utóelemzésével bizonyította, hogy ad 1. a romák a nem romákhoz képest mintegy ötszörös erőfeszítést tesznek a munkahely megtalálása érdekében; ad 2. a munkahely megtalálásának kudarca, valamint a mérhetetlenül magas munkanélküliségi mutatók háttérben reziduális faktorként kizárólag a megkülönböztetés állhat.)

kollégái munkájára hivatkozhat, ugyanis csak mi végeztünk ez ügyben immár három empirikus kutatást.³² A munkaerő-piaci kizáródás fő elemeit e kutatások nyomán jellemezzük.

– A munkáltatók több mint nyolcvan százalékára nemcsak az jellemző, hogy alig alkalmaz romákat, de az is, hogy nem is szeretne alkalmazni, még abban az esetben sem, ha azok végzettsége megfelelő.

– A romák munkaerő-piaci kizáródása – amennyiben a romák képzettsége megfelelő – nem a vállalkozások ágazati elhelyezkedésének és megkívánt képzettségi szerkezetének a következménye, hanem alapvetően a diszkriminációs mechanizmusoknak.

– Vezető beosztásban a vállalkozások még felsőfokú végzettséggel sem alkalmaznak romákat. A romák esetén a megfelelő iskolai végzettség sem elegendő ahhoz, hogy a vállalkozások zöme ha nem is szellemi, de legalább fizikai munkára alkalmazza őket. A jelenség háttérében a diszkrimináció, még hozzá a nyílt változat jelenségét tudjuk kimutatni.

– Azon vállalkozások, melyek alkalmaznak romákat, elsősorban fizikai munkára veszik fel őket. A bérek színvonala a romák esetében alatta marad az ágazati átlagoknak, illetve a többségi munkaerő átlagos bérszínvonalának.

– A romák alkalmazásának hiánya valamint diszpreferenciája mögött elsősorban vezetői attitűdök, éspedig alig burkolt cigányellenes attitűdök állnak. A romák elutasításánál csak a fogyatékkal élők munkaerő-piaci kizáródása erősebb jelenség; őket csak a munkáltatók hibahatár alatti töredéke hajlandó alkalmazni.

– Az elemzés kimutatja, hogy a romákkal szemben kizárólag nyílt munkaerő-piaci diszkrimináció nyilvánul meg. Velük és a fogyatékkal élőkkel ellentétben más társadalmi csoportokkal – pl. nőkkel – kapcsolatban a statisztikai diszkrimináció finomabb jelensége dominál.

– Jelentős eltérés tapasztalható azon vállalkozások között, amelyeket többségiek, és amelyeket romák vezetnek vagy tulajdonolnak. Az előzőekben leírtak a nem roma vezetésű vállalkozásokra jellemzők.

– A roma vezetésű vagy tulajdonosú vállalkozások alapvetően romákat alkalmaznak. Az ilyen vállalkozásokban az alkalmazott romák jellemzően az iskolai végzettségüknek megfelelő munkakörökben dolgoznak, átlagos ágazati bérek mellett.

– A roma vezetésű vállalkozások munkaerő-piaci jelentősége többszörös: egyrészt munkát és megfelelő jövedelmet biztosítanak a helyi roma közösség tagjainak, másrészt a vállalkozó romák családja messze a roma népesség átlagos anyagi nivója felett él. Ezzel együtt a roma vállalkozók gyermekeinek iskolai végzettsége meghaladja az adott generációra jellemző átlagot.

– Mindez annyit jelent, hogy a romák esetében – azon a nyomott munkaerőpiacon, amelyen egyszerre sújtja őket a területi-gazdasági hátrány, a romák lakta területekre jellemző általános recesszió, az aluliskolázott-

32 Babusik Ferenc – Dr. Adler Judit: Roma vállalkozások kutatása. In: A roma népesség esélyei...; Babusik Ferenc: Roma vállalkozások, vállalkozó romák. Esély, 2005/5; Babusik Ferenc: Foglalkoztatási egyenlőtlenségek a munkaerőpiacon – a romák foglalkoztatási diszkriminációja. Delphoi Consulting, Budapest, 2006. (Kézirat, publikáció alatt)

ság hátránya, valamint az erős munkaerő-piaci diszkrimináció – a családi vállalkozások valamint az önfoglalkoztatás serkentése „királyi útnak” bizonyul. Bizonyítható, hogy a roma vállalkozások családtagjai nemcsak hogy jobban élnek a romák átlagánál, de el is indulnak a társadalmi felemelkedés útján.

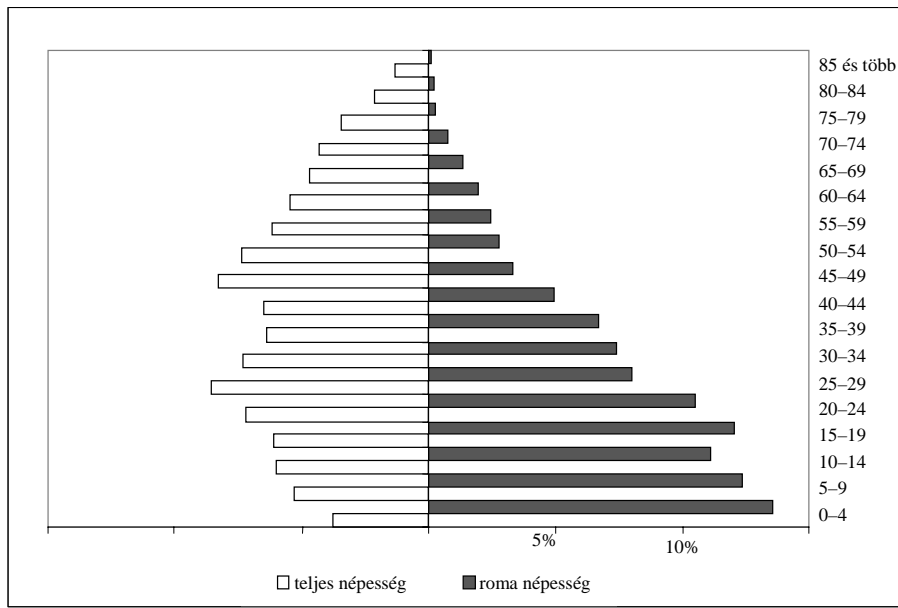
Összefoglalóan

A magyarországi roma népesség zömének munkaerő-piaci kizáródása két alapvető tényező együttes fennállásának köszönhető. Az egyik tényező a strukturális hátrányok rendszere, a másik a környezet cigányellenességéből következő kemény diszkrimináció.

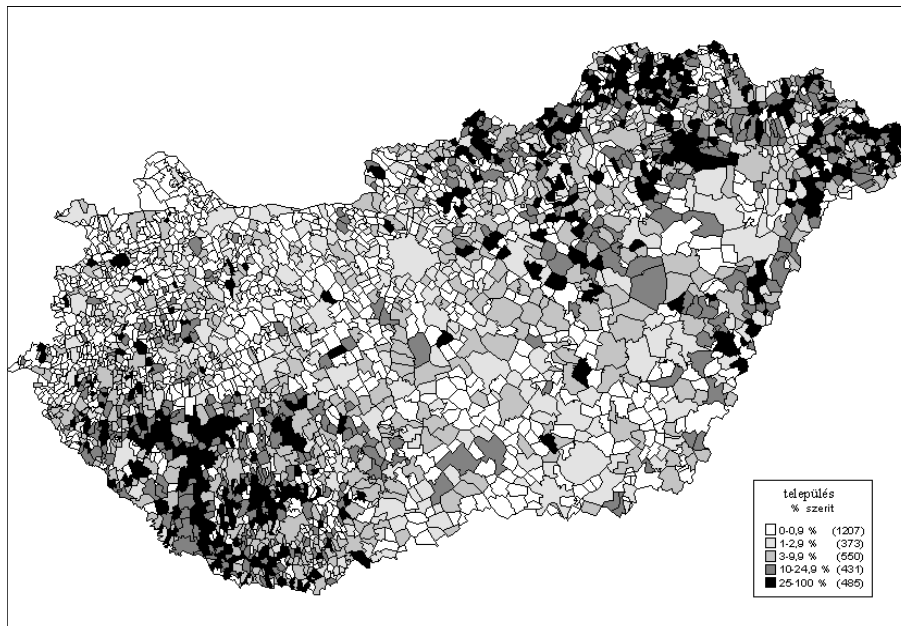
A kormányzat akkor, és csakis akkor érheti el a roma népesség tagjainak társadalmi emancipációját, amennyiben azonos súlyú kérdésnek tekinti a strukturális hátrányok mindegyikének, valamint a cigányellenesség következményeinek felszámolását. E kijelentésben három implikált tartalom is rejlik. *Egy:* a strukturális problémák mindegyik területére, valamint a cigányellenesség következményeinek felszámolására az adott probléma súlyának megfelelő pénzeszközöket kell csoportosítani. Kormányzati szakértők feladata felmérni azt, hogy milyen eszközökkel, milyen módszerekkel és költségekkel lehet hosszú távon felszámolni pl. az alapvető, településszerkezeti hátrányt stb. *Kettő:* az ország lakosainak mentalitásában mélyen gyökerező és elterjedt cigányellenesség következményeit fel kell számolni, és ettől várható az ezt követő második-harmadik generációban a mentalitásbeli cigányellenesség csökkenése.³³ A cigányellenesség következményeinek felszámolása többek között annyit jelent, hogy az oktatásban, a munkaerőpiacon, az egészségügyben, a szociális szférában stb. olyan mechanizmusokat kell elindítani, melyek következményeként alapvetően diszkreditálódik az az állampolgár, aki saját cigányellenességét manifeszt cselekedetként jeleníti meg. Ez tehát lényegesen többet jelent, mint amit a mai jogi szabályozás lehetővé tesz. *Három:* az egyes problématerületek egyenrangúak, még abban az esetben is, ha súlyuk és felszámolásuk anyagi vonzata eltérő. Nem járható út az a mai gyakorlat, amely pl. az oktatásban igyekszik felszámolni a cigány tanulók szegregációját, ugyanakkor figyelmen kívül, egyúttal érintetlenül hagyja pl. az egészségügyi ellátórendszerekben a cigány származású kliensek csökkentett értékű ellátását.

33 A mechanizmusról példaként lásd: az Adenauer- és az azt követő német kormányzatok intézkedéseit, valamint a németországi antiszemitizmus csökkenésének kölcsönhatását és dinamizmusát. (Werner Bergmann/Rainer Erb: Antisemitismus in der Bundesrepublik Deutschland. Ergebnisse der empirischen Forschung von 1946–1989, Opladen 1991; Werner Bergmann/Rainer Erb: Wie antisemitisch sind die Deutschen? Meinungsumfragen 1945–1994; in: Wolfgang Benz: Antisemitismus in Deutschland. Zur Aktualität eines Vorurteils, München 1995.)

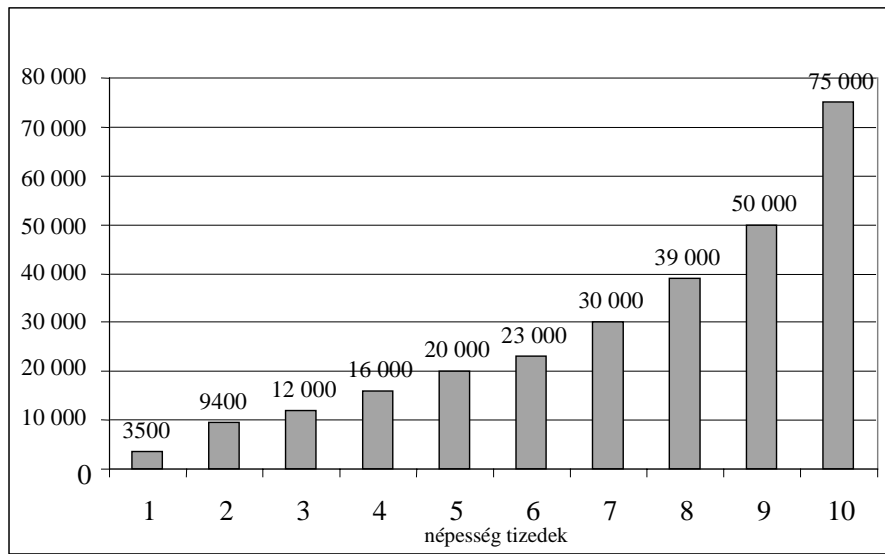
1.ábra

2.ábra

3. ábra

KELEMEN KATALIN

A Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága és a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak védelme

– az Alkotmánybíróság 2005-ben hozott határozata kapcsán*

A tanulmány, a Magyar Alkotmánybíróság hat 2005-ös határozata kapcsán, a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek védelmére kialakított intézményrendszer vizsgálya, valamint rövid történelmi és jogszabályi áttekintést is nyújt a témában. A cikk első felében a szerző a két legújabb e tárgyban hozott alkotmánybírósági döntést (2005. szeptemberi és decemberi) mutatja be, majd a legjelentősebb magyarországi kisebbség, a cigányság aktuális helyzetéről ír. Emellett számba veszi a strasbourgi Emberi Jogi Bíróság azon döntéseit, melyeket az Egyezmény diszkrimináció tilalmát kimondó 14. cikkelyének megsértéséért Magyarország ellen benyújtott panaszok alapján hozott. Ezt a Magyar Alkotmánybíróság vázlatos bemutatása követi, mely érzékeltetni kívánja e szerv kiemelkedő jelentőségét az alkotmánybíróságok legújabb generációjának sorában és döntéseinek súlyát a magyar jogrendszerben. A szerző végül szemlélteti az Alkotmánybíróság egyenlőség elvével kapcsolatos gyakorlatát, és elemzi a European Roma Rights Center által benyújtott indítványok alapján hozott 2005-ös határozatokat.

1. Bevezetés

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak védelme rendkívül széles körben vitatott téma a magyar közéletben. E jogok magyarországi szabályozása példaértékű Európában. Ennek okai mind az ország történelmében, mind jelenében keresendők. Különösen hasznos e téma vizsgálatát összekötni az alkotmánybíráskodással Magyarország esetében, melynek alkotmánybírósága nagy presztízsnak örvend, és jelentős befolyással bír az egész jogrendszerre. Bár az Alkotmánybíróság nem dolgozott ki a kisebbségek jogait átölelő gyakorlatot, több olyan határozatot is találha-

* A tanulmány az olasz *Rivista di Diritto Comparato Pubblico ed Europeo*-ban olasz nyelven megjelenő írásnak a magyar olvasók számára átdolgozott fordítása. A fordítás a szerző munkája.

tunk, mely ennek egy-egy aspektusát veszi vizsgálódás alá. 2005-ben az AB jelentős mennyiségű (összesen 6) olyan határozatot hozott, amely érinti a nemzeti és etnikai kisebbségek jogait, s ezek közül az alább vizsgált két határozat a kisebbségek önkormányzati (Alk. 68. § (4) bek.), illetve parlamenti képviselőivel (Alk. 68. § (2) bek.) foglalkozik¹, míg a másik négy határozat indokolása formai és tárgyuk a roma kisebbség helyzetéhez kapcsolódik².

A Magyar Alkotmánybíróság 2005. december 13-án³ hozta a kisebbségek jogaival kapcsolatos legfrissebb, azévi határozatát⁴. Az indítványt a kisebbségi jogok országgyűlési biztosa (a továbbiakban: kisebbségi ombudsman) nyújtotta be, azt kifogásolva, hogy a törvényhozó nem teremtette meg annak lehetőségét, hogy a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozásra vonatkozó nyilatkozat valódiságát vizsgálni lehessen. Az AB kimondta, hogy a nemzeti és etnikai önkormányzatok létrehozásának joga alapja lehet a kisebbséghez tartozás kinyilvánításával kapcsolatos önrendelkezési jog valamilyen korlátozásának, de a konkrét megoldás kidolgozása a jogalkotó feladata, az az alkotmányból nem vezethető le. A határozathoz a két, a parlament által 2005 szeptemberében újonnan választott alkotmánybíró fűzött párhuzamos indokolást. Bragyova András alkotmánybíró erős elméleti alapokon álló alternatív indokolást csatolt a határozathoz, melyben kifejti, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek jogai különleges alkotmányos jogok, melyek voltaképpen azonosak a többségi jogokkal, csak éppen a kisebbségek eltérő helyzetéből adódó hátrányok – de mindenképpen különbségek – kiegyenlítésére szolgálnak (példaként az anyanyelvet hozza fel). Bragyova bíró hozzáteszi továbbá, hogy az önrendelkezési jog a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozás esetében negatív jog, amennyiben senkire nem lehet kívülről ráerőltetni semmilyen identitást, ha nem akarja, ugyanakkor senkinek sincs alkotmányos joga ahhoz, hogy önmagát egyoldalúan egy nemzeti vagy kisebbségi csoport tagjának nyilvánítsa. A hovatartozásnak vannak objektív kritériumai (az élet bizonyos megváltozhatatlan tényei)⁵, valamint ennek feltétele a kisebbség tagjai részéről egymás kölcsönös elfogadása. Az egyén önrendelkezési joga, írja Bragyova, csak olyan dolgokra terjedhet ki, amelyeken az egyén változtathat. Kovács Péter bíró, nemzetközi jo-

¹ A 34/2005. (IX. 29.) és 45/2005. (XII. 14.) AB határozatok.

² A European Roma Rights Center indítványára született 4/2005. (II. 25.), 5/2005. (III. 3.), 10/2005. (III. 31.) AB határozatok és a 2005. március 29-ei 1070/B/2004. sz. AB végzés. Ezeket a 4.2. pontban vizsgálom, mert úgy vélem, hogy teljes körű megértésükhez szükség van előbb a roma kisebbség szociális helyzetének és az AB szociális biztonsághoz való joggal kapcsolatos gyakorlatának a bemutatására.

³ 45/2005. (XII. 14.) AB határozat. Az AB határozatai hozzáférhetőek a testület honlapján: <http://www.mkab.hu>

⁴ Ebben az esetben az AB három hatásköre alapján is eljár: utólagos normakontroll, mulasztásos alkotmányértés és absztrakt alkotmányértelmezés. Az AB hatásköreiről bővebben lásd a 3.1. pontot.

⁵ Ezt az objektív kritériumot Kovács Péter alkotmánybíró is említi párhuzamos indokolásában, szó szerint idézve a Nemzeti Kisebbségek Védelmének Európai Keretegyezménye hivatalos kommentárjának 35. pontját, mely a Keretegyezmény 3. cikkének 1. §-áról világosan kimondja, hogy „az egyén szubjektív választása elválaszthatatlanul kötődik a személyi identitását meghatározó lényeges objektív kritériumokhoz”. A hivatalos kommentárt a Keretegyezményt kidolgozó szakbizottság a Keretegyezménnyel egyidőben készítette el.

gász professzor (aki tagja volt az Európa Tanács kisebbségvédelmi egyezményeit kidolgozó kormányszakértői bizottságoknak), párhuzamos indokolásában Magyarország nemzetközi kötelezettségeire helyezi a hangsúlyt, melyek a Szlovéniával, Horvátországgal, Szerbiával és Ukrajnával kötött kétoldalú egyezményeiből származnak. Ezekben a kétoldalú egyezményekben az aláíró országok többek között a kisebbségek számára saját önkormányzatok létrehozásának biztosítására vállaltak kötelezettséget. Az AB e decemberi határozatával, melynek rendelkező részével mind a tizenegy alkotmánybíró egyetértett, szabad utat adott a kisebbségi önkormányzatok választási rendszerének megreformálására.

Az imént összefoglalt döntés előzménye a 2005. szeptember 27-ei, szintén a kisebbségek parlamenti képviselőjét érintő alkotmánybírói határozat, melynek indítványozója Mádl Ferenc köztársasági elnök⁶ volt, aki egy parlamenti által elfogadott törvény aláírása előtt alkotmányossági aggályokat vetett fel, és előzetes normakontrollt kért az AB-tól. Aggályai a törvényjavaslat azon szakaszára vonatkoztak, mely a helyi önkormányzatokról szóló törvénybe kívánt beiktatni egy új paragrafust. Ez a települési kisebbségi önkormányzat megválasztott tagja számára lehetővé tette volna, hogy – meghatározott számú választópolgárnak a települési kisebbségi önkormányzati választás keretében lezajló szavazása esetén (ez a szám az adott település lakosainak számától függ) – nyilatkozattételrel a helyi önkormányzat képviselő-testületének tagjává váljon. A köztársasági elnök úgy vélte, hogy ez a rendelkezés sérti a választójog egyenlőségének alkotmányos elvét. Az AB 34/2005. (IX. 29.) számú határozatában helyt adott az alkotmányossági vétónak, és az Alkotmány 71. §-ának (1) bekezdésére hivatkozással megsemmisítette a szóban forgó törvényi rendelkezést, kimondva, hogy az ott meghatározott egyenlő választójog a megkülönböztetési tilalom (Alk. 70/A § (1) bek.) speciális rendelkezése a választójogot illetően. Ez azt jelenti, hogy egyrészt minden választópolgár azonos számú szavazattal rendelkezik, másrészt szavazataik ugyanannyit érnek („egy ember – egy szavazat” elve)⁷. Mivel a törvényjavaslat egyik szakasza alapján a települési kisebbségi önkormányzat választásán csak a kisebbségi választói jegyzékben szereplő, vagyis az adott kisebbséghez tartozást vállaló és kinyilvánító személyek vehetnének részt, a kisebbségi választópolgárok a teljes helyi lakosságot képviselni rendelt helyi önkormányzat képviselő-testületének tagját illetően kétszeres választójoggal rendelkeznének. Az AB kimondta, hogy „a demokratikus legitimitáció akkor valósul meg, ha a közhatalmat gyakorló testület tagjait a választópolgárok közvetlenül választják, vagy a válasz-

⁶ Mádl Ferenc, a számára biztosított alkotmányossági vétó lehetőségével élve, az indítványt 2005. június 21-én nyújtotta be az AB-hoz, amikor ugyan még hivatalban volt, de a parlament (2005. június 7-én) már megválasztotta az új köztársasági elnököt Sólyom László, az Alkotmánybíróság első elnökének személyében. Sólyom, aki sosem titkolta aktivista hozzáállását, az első Magyar Alkotmánybíróság meghatározó alakja és 1998-ig elnöke volt.

⁷ Bár az AB a kihirdetett határozatban erről nem tesz említést, ez az elv nyilvánvalóan a „one man, one vote” principle átvétele az amerikai alkotmányjogból, melyet az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága a *Baker v. Carr* (369 U.S. 186) esetben hozott ítéletében fejtett ki először 1962-ben. A három hónappal korábbi 22/2005. (VI. 17.) AB határozat mint az alkotmányos demokráciák elvére hivatkozik rá.

tások-kinevezések láncolata a választópolgároktól a közhatalmat gyakorlóig folyamatos”⁸. A parlament az alkotmányellenesnek nyilvánított rendelkezés nélkül, újra elfogadta a helyi önkormányzatokról szóló törvény módosításáról szóló törvényjavaslatot. Hatályba lépett viszont a kisebbségi választói jegyzék intézményét bevezető rendelkezés. A jegyzéket a helyi választási irodák állítják össze, és minden, magát valamely kisebbséghez tartozónak valló állampolgár regisztráltathatja magát.

E két friss határozat teljes körű megértésének érdekében érdemes áttekinteni a legjelentősebb magyarországi kisebbség – mind történeti, mind aktuális – helyzetét.

1.1. A magyarországi kisebbségvédelem problémája

A magyarországi kisebbségek legújabbkori történetének egyik alapvető eseménye Trianon és az általa elszenvedett területi-népességbeli veszteség,⁹ amelyet a magyar nép mindig a történelem igazságtalanságának érzett. Bár ma már egyetlen racionális és demokratikus elveket valló politikus sem tűzi ki céljául az elcsatolt területek visszaszerzését, valamilyen megoldást minden magyar politikai párt programja kínál a határon túli magyarok problémáira. Könnyen meg lehet érteni tehát, hogy a részletesen kidolgozott kisebbségvédelmi intézményrendszer bőkezűségének inkább belpolitikai okai vannak, és kevésbé az Európai Unió vagy más nemzetközi szervezet által gyakorolt nyomásnak köszönhető (Majtényi 2005). Elsősorban ez a helyzet az oka annak, hogy Magyarország úttörő volt Kelet-Közép-Európában a kisebbségek védelme terén, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az ország lakosságának túlnyomó többsége (92,33%) magyar nemzetiségű, így a kisebbségek számára széles körű jogok biztosításának politikai kockázata meglehetősen alacsony (Pogány 2003: 13). A magyarok tehát példát akarnak mutatni a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak védelme területén a szomszédos országok számára, melyek így nyomás alatt érezhetik magukat a nemzetközi politikában, ahol Magyarország igyekszik elérni, hogy nagyobb autonómiát biztosítsanak a kisebbségek számára (melyek ezen országok esetében többnyire magyar nemzetiségűek)¹⁰.

⁸ Ez az alkotmányos követelmény már korábban is megjelent az 38/1993. (VI. 11.) AB határozatban, majd a 16/1998. (V. 8.) AB határozatban került részletesebb kifejtésre.

⁹ A 2001-es népszámlálási adatok alapján (melynek folyamán a kisebbségi hovatartozás kinyilvánítása nem kötelező, csak lehetőség), a legnagyobb magyar közösség Romániában él (mintegy 1 437 000 fő), valamint kb. 521 ezer magyar él Szlovákiában, 290 ezer Szerbiában (a Vajdaság Autonóm Tartományban), 152 ezer Ukrajnában, 17 ezer Horvátországban, 6600 Ausztriában és 6200 Szlovéniában. Forrás: a Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapja, <http://www.htmh.hu>

¹⁰ A történelmi okokból az anyaország határain kívül maradt honpolgárok jogainak és érdekeinek védelme nem ismeretlen az olasz politika számára sem. Az 1991. évi 423. számú olasz törvény 1. §-a kimondja, hogy „az olasz kisebbséghez tartozó jugoszláv állampolgárok, akik háborús vagy polgárháborús események miatt országuk területének elhagyására kényszerültek, az Olaszország területére belépés napjától számított nyolc napon belül, az olasz kisebbségi közösséghez tartozásra vonatkozó adatok megjelölése mellett, az illetékes hatóságtól kérhetik rendkívüli tartózkodási engedély kiadását”.

1.2. A legjelentősebb etnikum: a romák helyzete Magyarországon

Magyarországon a romák alkotják az egyetlen olyan kisebbséget, amelynek nincs anyaországa, melyre támaszkodhatna.¹¹ A roma kisebbség egyik alapvető jellemzője, hogy nem homogén etnikai csoport, hanem különböző etnikai csoportokból tevődik össze. Járóka Líviát, az új tagállamok által választottak között az első, roma származású európai parlamenti képviselőt idézve, „ha létezik közös cigány identitástudat, az gyakran éppen annak köszönhető, hogy ugyanabban a hátrányos megkülönböztetésben és kirekesztésben van részük”¹². A „cigány” (vagy roma) identitás valójában inkább a társadalmi kapcsolatrendszeren alapul, mint genetikai tulajdonságokon.

Ami a magyarországi cigány közösség történetét illeti, Olivier Meer így ír:¹³

„(...) [B]ár a cigány közösség hagyományosan nomád életmódot folytató népcsoport, a huszadik század folyamán letelepedtek, és a második világháború után, jóllehet gyakran kényszer hatására alapvetően beilleszkedtek a munkásosztályba. A nomád életmód az ötvenes évek után gyakorlatilag eltűnt. Így tehát az iparosított gazdaság kilencvenes évek elején bekövetkező csődje végzetes volt e stabilizálódott, de sérülékeny, mert alulképzett közösség számára. (...) S bár ebben nem állnak egyedül, a romák a posztkommunizmus liberalista gazdasági terápiait leginkább megszenvedő tagjai a társadalomnak.”

Bár az utolsó népszámlálás (2001) adatai alapján 190 046 cigány származású ember él Magyarországon, becslések szerint ez a szám valójában eléri az 550 ezret¹⁴, miközben a munkaképes korban levők kb. 70 százaléka munkanélküli. A cigány fiataloknak csak 33 százaléka jut el a középiskoláig (a többségi fiatalok 90 százalékaival szemben), és mindössze 1 százaléka a felsőoktatásba.¹⁵

Ezek a problémák azután tükröződnek mind a közéletben, mind az

11 Éppen ezért hívják őket „etnikai” kisebbségnek. A nemzeti kisebbségek egy másik ország nemzetéhez tartoznak, míg az etnikai kisebbségeknek nincs anyaországuk, de vannak saját hagyományaik és kultúrájuk. A magyar alkotmányjog nem ismeri a „különösen védett kisebbségek” (*minoranze superprotette*) kategóriáját, melyet az olasz jogtudomány használ az Alto Adige-beli német és a Valle D’Aosta-beli francia kisebbség tekintetében. A „különösen védett” és az „elismert” (*minoranze riconosciute*) kisebbségekről az olasz jogrendszerben lásd bővebben E. Palici di Suni Prat 2002: 33–34.

12 *Equality and non-discrimination. Annual report 2005*. European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 30. old.

13 O. Meer, *I rom d’Ungheria fra legge e realtà*, in *Le Monde Diplomatique*, 1999. novembre. Forrás: http://www.cestim.it/03zingari_ungheria.htm. Az idézet a szerző fordítása.

14 A két szám közötti eltérés oka az, amit a 7. számú jegyzetben is említettem a határon túli magyarokkal kapcsolatban: a népszámlálás folyamán nem kötelező, csak lehetőség a kisebbségi hovatartozás kinyilvánítása. Az európai országok becslési adatait összevetve megállapíthatjuk, hogy Európában a legnagyobb roma közösség Romániában él (2 és fél millió fő), az összlakossághoz viszonyított arányát tekintve is (kb. 11%). Magyarország a harmadik a romák létszáma alapján, és negyedik a roma lakosság aránya tekintetében (6%).

15 Forrás: *Regular report on Hungary’s progress towards accession 2002*. Európai Unió, 31. old. Hozzáférhető az interneten a következő címen: http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2002/hu_en.pdf

Alkotmánybíróság gyakorlatában, melyhez az utóbbi időben a romák lakhatási körülményeivel foglalkozó indítványok is érkeztek. Mielőtt azonban elkezdeném ezeket a határozatokat tárgyalni, érdemes áttekinteni a kisebbségvédelem fejlődését Magyarországon, valamint az AB jogegyenlőséggel kapcsolatos gyakorlatát.

2. A kisebbségek védelme Magyarországon

2.1. Történelmi áttekintés

Az 1849. évi XLIV. számú törvénycikk volt az első törvény, mely a nemzeti és etnikai kisebbségekkel foglalkozott. Kidolgozása Eötvös József válás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez fűződik. S bár ez a törvénycikk Magyarország lakosságára „egységes és oszthatatlan politikai nemzetként” tekintett (mely nem tévesztendő össze azonban a nyelvi értelemben vett magyar nemzettel), tág kulturális autonómiát biztosított a nemzeti kisebbségek számára. A kisebbségek számára pozitív kollektív jogok biztosításával szemben Eötvös inkább a jogegyenlőség és az egyéni szabadságjogok kiszélesítését, a hátrányos megkülönböztetést tiltó „negatív” normák bevezetését, valamint az anyanyelv teljes körű használatának biztosítását támogatta. Elméletének alapja az az elgondolás volt, hogy a kisebbségek érdekei az egyének személyi szabadságán keresztül érvényesíthetők.¹⁶ A parlament által 1868-ban újratárgyalt törvény ugyan kompromisszum eredménye volt, és nem felelt meg teljes mértékben Eötvös elképzeléseinek, magas európai színvonalú törvényhozási terméknek számított.¹⁷

Az első világháború után a trianoni békeszerződés (1920) radikálisan átrendezte Magyarország kisebbségeinek helyzetét. A második világháború után, a szovjet megszállás idején a kisebbségek ügyét miniszteri rendeletek szabályozták, melyek azonban csak üres szavak maradtak, hiszen a szocialista ideológiának megfelelően a „nemzeti egység elve” érvényesült, és az állam valójában asszimilációs politikát folytatott.¹⁸ Ezt

¹⁶ Ez a dogmatika által ún. liberális-individualistának nevezett megközelítés, mely ma az Egyesült Államokban dominál. Wojciech Sadurski szerint ez a megközelítés csak olyan országok esetében helyes, mint az Egyesült Államok, melynek jelentős bevándorlással kell szembenéznie, és ahol az új kisebbségeknek biztosítani kell a többséget megillető összes jogot, hogy beilleszkedhessenek a semleges szabályok által kormányzott szélesebb társadalomba, míg az európai kontinens hagyományosan multikulturális államai esetében helyesebb az ún. *diversity-accomodating* modellt alkalmazni, mely a kulturális pluralizmusnak kedvez (Sadurski 2003: 22–27).

¹⁷ Egy másik jelentős törvény, amelyet a Magyar Parlament ugyanabban az évben fogadott el, és Eötvös József nevéhez fűződik, bevezette a tankötelezettséget 6 és 12 éves kor között.

¹⁸ A második világháború utáni időszakban elterjedt asszimilációs elméletekről bővebben lásd Jennifer Jackson Preece monográfiáját (1998: 104–106). A kommunista pártok által irányított pszeudo-föderális államokkal (Jugoszlávia és Szovjetunió) kapcsolatban Alessandro Pizzorusso megjegyzi, hogy bár a kommunista ideológia nyitottnak tűnik a kisebbségek védelmére, valójában azt figyelhetjük meg, hogy ez a nyitottság csupán látszat volt. A rezsim tekintélyelvűségének köszönhetően a kisebbségi konfliktusokra nem kerestek megoldást, csak elfojtották azokat, ahogy azt a szovjet rendszer összeomlása után be-

igazolja, egyebek között, a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának 1961. június 20-ai döntéssorozata. A PB feloszlatta a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét, valamint célul tűzte ki, hogy a cigányságot érintő kérdéseket kizárólag szociális kérdésként kell kezelni, s meg kell szüntetni azt a helyzetet, amely szerint a cigányság önálló-nemzetiséget (etnikumot) alkot. A nyolcvanas években a PB-nek ezek a határozatai részben érvénytelenekké váltak (pl. kulturális szervezetek, roma újságok alakultak stb.). A rendszerváltás után az 1993-as törvények demokratikus szellemben szabályozzák a kisebbségek jogait, pl. az önkormányzataikat és az iskoláikat illetően.¹⁹

2.2. Az aktuális helyzet

Az 1993. évi LXXVII. törvény (mely „a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól” címet viseli) egyedülálló Európában, és ezzel a jogszabállyal „Magyarország kivételesnek tekinthető jogi és törvényi szabályozást alkotott”²⁰. Már 1989-ben sor került viszont az Alkotmány 68. § (1) bekezdésének módosítására, mely azóta kimondja, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának, azaz államalkotó tényezők, és az (5) bekezdésben meghatározza, hogy a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló törvény elfogadásához.²¹ Az 1993-as törvény, melyet a Magyar Parlament majdnem egyhangúlag szavazott meg,²² az 1. § (2) bekezdésében a Francesco Capotorti által kidolgozott definíciót fogadja el,²³ hozzátéve még egy kritériumot, amely megköveteli, hogy az adott népcsoport a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos

következett események is igazolják (gondoljunk itt a jugoszláv háborúra vagy a csecsen válságra). Lásd Pizzorusso 1993: 169–170.

¹⁹ Ez a két jog az ún. *group rights* kategóriájába tartozik, mely két alkategóriára osztható: a saját önkormányzatok általi érdekképviselés egy *corporate right*, vagyis a kisebbséget mint csoportot illeti meg, míg az anyanyelvi oktatáshoz való jog egy *collective group right*, vagyis olyan jog, mely a kisebbség tagját, az egyént illeti meg, és csak közvetve a csoportot (Johnsson 2002: 138145).

²⁰ Olivier Meer szavaival élve. Lásd O. Meer, *supra* 12. számú jegyzet.

²¹ Érdemes összevetni ezt az alkotmányos rendelkezést az olasz alkotmány 6. cikkelyével, melyet az olasz alkotmánybíróság „irányelv típusú normának” (*norma direttiva*) minősített (1982. évi 28. számú határozat), mely nem biztosíthatja az egyes nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogainak specifikus védelmét. Ugyanez a határozat alkotta meg az „elismert kisebbség” (*minoranza riconosciuta*) kategóriáját, a Friuli-Venezia-Giulia tartomány szlovén kisebbségére utalva. Lásd *supra* 10. számú jegyzet. Egy újabb határozatban (1999. évi 406. sz. határozat) az olasz AB kimondta, hogy a nyelvi kisebbségek tagjait illető anyanyelv-használati jog személyhez fűződő jog ugyan, de a territorialitás elvéhez kötődik, ezért csak azon helyi hatóságok előtt érvényesíthető, melyek az adott kisebbség által lakott területen illetékesek.

²² 96 százalékos többséggel. A három ellenszavazat között volt Horváth Aladáré, az akkori egyetlen roma származású országgyűlési képviselője is.

²³ A Francesco Capotorti olasz nemzetközi jogászprofesszor által az Egyesült Nemzetek Emberi Jogi Bizottságának (UNCHR) felkérésére 1977-ben kidolgozott definíció a legtöbbet alkalmazott kisebbség-definíció a nemzetközi jogtudományban.

legyen.²⁴ A törvény hatálya nem terjed ki a menekültekre, a bevándorlókra, a letelepedett külföldi állampolgárokra és a hontalanokra. A Magyar Kormány a 2023/1999. (II. 12.) számú kormányhatározatban²⁵ a kisebbségeket nem a jogaikért a többség ellen harcoló csoportoknak, hanem az egyének olyan csoportjainak tekinti, melyek a többséggel együtt felelősek a közös bűnökért és erényekért, és osztoznak a többség sorsában. Ezután az ünnepélyes kijelentés után nézzük meg milyen a kisebbségek tényleges jogi helyzete Magyarországon.

A legjelentősebb újdonság, amit az 1993-as törvény bevezetett, a kisebbségi önkormányzat intézménye, az egy adott kisebbség érdekeit képviselő testületi szervek létrehozásához szükséges jogi szabályozás megalkotása. Ezeknek az önkormányzatoknak mindazonáltal több nehézséggel is szembe kellett nézniük a gyakorlatban. Az első problematikus pont, hogy megválasztásukban – mely mind helyi, mind országos szinten zajlik – minden magyar állampolgárnak van szavazati joga, nem csak az adott kisebbséghez tartozó állampolgároknak. Ez a helyzet visszaélésekre ad lehetőséget, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy bárki a kisebbségi önkormányzat tagjává választható, hiszen a kisebbségi hovatartozás egy egyszerű nyilatkozaton alapul. További problémák forrása, hogy ezeknek a szervezeteknek nincs önálló költségvetésük – bár az 1993-as törvény egyszerűen vagyonszerzésben részesítette az országos kisebbségi önkormányzatokat működési költségeik biztosítására –, sőt, igazi hatásköreik sincsenek. A törvény által meghatározott céljuk kimerül a kulturális autonómia megvalósításában.²⁶ A legnagyobb létszámú és az ország területén leginkább szétszóródott kisebbségek (a romák és a németek) számos önkormányzatot alakítottak, míg például a szlovének, akiknek jelenléte Magyarország egy kis szeletére korlátozódik, csak keveset választottak meg.²⁷

Egy Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalt már az első demokratikusan megválasztott országgyűlés kormánya létrehozott 1990-ben, a Miniszterelnöki Hivatal keretében²⁸. A hivatal fő feladata a kapcsolattartás a kormány és a kisebbségek között, valamint a kormány kisebbségekkel kapcsolatos döntéseinek előkészítése. 2002 óta dolgozik az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztériumban egy romaügyekért felelős politikai államtitkár is.

A parlament 1995-ben hozta létre a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok

24 A teljes definíció tehát így szól: „(...) nemzeti és etnikai kisebbség (...) minden olyan a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul”.

25 A kormány ezzel a határozattal fogadta el az Európa Tanácsnak a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményében rögzítettek magyarországi végrehajtásáról szóló országjelentést.

26 Éppen ezért szavazott a törvény ellen az országgyűlés egyetlen roma származású képviselője, Horváth Aladár.

27 Jelenleg (2005-ben) az országban megválasztott kisebbségi önkormányzatok 55 százaléka a romák, 20 százaléka a németek érdekeit képviseli.

28 A Hivatal 2004-ben átkerült az ifjúsági, családügyi, szociális és esélyegyenlőségi miniszter irányítása alá.

országgyűlési biztosának tisztségét (a továbbiakban: kisebbségi ombudsman), aki az egyetlen kisebbségi jogokra specializálódott ombudsman Európában. Az előtte folyó eljárás kérelemre vagy hivatalból indul (bár a jogaiban sértett személy akarata ellenére nem folytathat eljárást). A legutolsó beszámoló alapján, melyet a kisebbségi ombudsman a parlamentnek nyújt be minden évben, 2005-ben legtöbbször egyéni beadvány alapján folytatott vizsgálatot, valamint számos esetben központi állami szervek indítványozták az eljárást.²⁹ Alapvető felnyos jogokkal kapcsolatban tudomására jutott visszaeséseket kivizsgálja vagy kivizsgáltassa, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezzen.³⁰ 2005-ben az általa kivizsgált ügyek 50,23 százalékában roma származású volt a panaszos.

Az Európai Unió Tanácsa 2000-ben elfogadta a származási (faji) egyenlőségről szóló irányelvet (2000/43. sz.), melyet Magyarországon az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény juttat érvényre. Ez a jogszabály, a magyar jogtörténet folyamán először, tartalmazza a zaklatás (angolul *harassment*) és a közvetett diszkrimináció fogalmát. Létrehozta továbbá – szintén a fent említett irányelv végrehajtásaképpen – az Egyenlő Bánásmód Hatóságot, amely az egyenlő bánásmód követelményének megsértése esetén a jogaiban sértett fél kérelmére, vagy a törvényben meghatározott esetekben hivatalból, többek között, bírósághoz fordulhat, elrendelheti a jogsértő állapot megszüntetését, illetve megtilthatja a jogsértő magatartás folytatását, nyilvánosságra hozhatja a jogsértést megállapító határozatát, valamint 50 ezertől 6 millió forintig terjedő bírságot szabhat ki. Ami a jogorvoslatot illeti, a hatóság határozata ellen felülvizsgálatnak van helye, mely a Fővárosi Bíróság hatáskörébe és kizárólagos illetékességébe tartozik.

Azt a tényt, hogy Magyarországon a legnagyobb meghatározó létszámú nemzeti-etnikai kisebbséget a romák alkotják, a statisztikai adatokon túl az is igazolja, hogy mintegy 250 civil szervezet működik az országban, mely fő feladatának e kisebbség jogainak és érdekeinek védelmét, illetve hagyományainak őrzését tekinti. A legismertebbek között említhetjük az 1994 óta működő Cigány Kutató Intézetet, a Gandhi Alapítványt, amely a roma fiatalok számára alapított pécsi Gandhi Gimnáziumot működteti; a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Irodát³¹, valamint a Roma Parlament³² által 1991-ben létrehozott Amaro Drom Alapítványt, mely a magyar romák legjelentősebb lapjának fenntartója, és még lehetne folytatni a sort. Ugyanennél a kisebbségnél maradván megemlítendő még, hogy 2005 februárjában nyolc kelet-közép-európai or-

29 2005-ben összesen 643 esettel foglalkozott, ebből 334-gyel egyéni beadvány alapján, 229-cel állami központi szerv kezdeményezésére, és mindössze 16-tal hivatalból. Az ügyek száma azonos nagyságrendű volt a 2004-es évben is (712), valamint a kérelmezők megoszlására is ugyanez az arány volt jellemző (381 magánszemély, 205 központi állami szerv és 21 hivatalból indult ügy).

30 Alkotmány 32/B. § (1) bekezdése, melynek szövegét szó szerint átvette az annak végrehajtására megalkotott 1993. évi LIX. törvény az állampolgári jogok országgyűlési biztosától (1. §).

31 Honlapjának címe: <http://www.neki.hu>

32 A Roma Parlament a roma kisebbséget képviselő civil szervezetek által először 1990-ben megválasztott nem állami csúciszerv.

szág, közte Magyarország is, meghirdette a „Romák Beilleszkedésének Évtizedét” (*Decade of Roma Inclusion*). E politikai-kulturális kezdeményezés célja: közösen szembenézni a roma közösségek súlyos társadalmi problémáival. Az Évtized-program Titkárságának (*Decade Secretariat*) a magyar főváros ad otthont³³.

2.3. A hátrányos megkülönböztetés tilalma az EEJE-ben és a strasbourgi Emberi Jogi Bírósághoz Magyarország ellen benyújtott panaszok

Magyarország 1992-ben csatlakozott az Európai Emberi Jogi Egyezményhez (a továbbiakban: EEJE), így azóta a strasbourgi Emberi Jogi Bírósághoz panaszt lehet benyújtani Magyarország ellen az Egyezmény megsértése miatt. 2006 februárjáig a strasbourgi bíróság összesen 12 ítéletet hozott Magyarország ellen benyújtott panasz alapján, melyben többféle vonatkozásban hivatkozott a hátrányos megkülönböztetés tilalmát kimondó 14. cikkelyre. Ezek közül egy sem marasztalja el Magyarországot a cikkely megsértéséért. Hét esetben elfogadhatatlannak találta a kérelmet³⁴, további két esetben az ügylistáról való törlését rendelte el³⁵. Két, az ügyvel érdemben foglalkozó ítéletben a bíróság kimondta, hogy nem állapítható meg a 14. cikkely sérelme (vagyis csak ebben a két esetben döntött érdemben a Bíróság),³⁶ és egy esetben a kérelmet idő előttinek nyilvánította, mert az ügyben még eljárás folyt egy nemzeti bíróság előtt.³⁷ Természetesen nem mind a tizenkét esetben volt származási-etnikai alapja a panaszolt diszkriminációnak, és csak három esetben volt roma származású a kérelmező.

E fent röviden összefoglalt esetjog nem tartalmazza a zámolyi romák ügyét, amely 2000–2001-ben nagy port kavart a magyar médiában. Hét roma családot jogtalanul kilakoltattak, és ideiglenes szálláson helyezték el őket. Más megoldást nem találván helyzetükre, 2000 júliusában 35 zámolyi roma, néhány politikus anyagi segítségével, Strasbourgba uta-

33 A Roma Évtizedről bővebben lásd a kezdeményezés hivatalos honlapját:

<http://www.romadecade.org>

34 *Vén v. Hungary* (dec.), n. 21495/93, 1993. június 30.; *Szegő v. Hungary* (dec.), n. 21647/93, 1996. január 16.; *Tímár v. Hungary* (dec.), n. 23209/94 e 27313/95, 1997. január 13.; *Nagy v. Hungary* (dec.), n. 48480/99, 2003. szeptember 9.; *Kapitány v. Hungary* (dec.), n. 60759/00, 2004. február 17.; *Horváth v. Hungary* (dec.), n. 60307/00, 2004. március 23.; *Oláh v. Hungary* (dec.), n. 56558/00, 2004. szeptember 14.

35 Hozzá kell tenni, hogy ebből az egyik ügyben, azaz a *Kolmán v. Hungary* (striking out), n. 73279/01, 2004. október 5. esetben a kérelmező egyezséget kötött a magyar állammal, mialapján ez utóbbi 9 ezer eurót fizetett kártérítés címén. A másik ügy a *Weheliye, Samatar, Adow, Ali v. Hungary* (striking out), n. 30471/96, 1996. szeptember 13. (ebben az esetben a panaszosok szomáliai állampolgárok voltak, akiket a panasz benyújtása után a bíróság nem tudott elérni).

36 Mindkét ítélet esetében egyhangú volt a bíróság döntése a 14. cikkely megsértésének meg nem állapíthatósága tekintetében, vagyis egy bíró sem írt különvéleményt: *Rekvényi v. Hungary* (GC), n. 25390/94, 1999. május 20., és *Balogh v. Hungary* (preliminary objections), n. 47940/99, 2004. július 20. Ez utóbbi esetben a bíróság megállapította viszont a 3. cikkely megsértését (kínzás és embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma).

37 *Molnár v. Hungary*, n. 22592/02, 2004. október 5.

zott, hogy ott menedékjogot kérjen. 2001 márciusában közülük tizenöten megkapták a menekült státust. A strasbourgi Emberi Jogi Bíróság azonban 2001. június 13-án elutasította Magyarországot ellen benyújtott panaszukat, azzal indokolva a döntését, hogy a kérelmezők nem merítették ki minden jogorvoslati lehetőséget.³⁸

3. A Magyar Alkotmánybíróságának egyenlőség elvével kapcsolatos gyakorlata

3.1. A Magyar Alkotmánybíróság szerepe és hatáskörei

A Magyar Alkotmánybíróságot gyakran nevezik a világ legerősebb alkotmánybíróságának (pl.: Örkény–Scheppelle, 1999: 59)³⁹. Annak, hogy a magyar AB meghatározó szerepet játszott a rendszerváltásban, és követendő példává vált a többi volt szocialista ország alkotmánybíróságai számára, több oka is van. Mindenekelőtt indokolják a kedvező megítélést a számára biztosított széles hatáskörök: a testület előzetes és utólagos normakontrollt egyaránt folytat; a normakontroll kiterjed a jogrendszer összes jogszabályára (a nemzetközi szerződésektől⁴⁰ kezdve az önkormányzati rendeletekig, mind absztrakt, mind konkrét normakontroll formájában); megállapíthat mulasztásban megnyilvánuló alkotmányelleneséget (melyről később szólok bővebben⁴¹); megszünteti az állami szervek, továbbá az önkormányzat és más állami szervek, illetve az önkormányzatok között felmerült hatásköri összeütközéseket (ez a gyakorlatban a legritkábban használt hatáskör); valamint alkotmányjogi panasz alapján is eljár. Ez utóbbi jogintézmény a *Verfassungsbeschwerde* egy atipikus formája (ún. *unechte Verfassungsbeschwerde*⁴²), mivel az fordulhat panasszal az AB-hoz, akinek a jogsérelme alkotmányellenes jogszabály alkalmazása folytán következett be⁴³. Az AB hatáskörébe tartozik továbbá az alkotmány rendelkezéseinek absztrakt⁴⁴ értelmezése meghatározott közjogi

38 József Krasznai and 24 others v. Hungary, n. 59329/00, 2001. június 13.

39 Örkény és Scheppelle a magyar AB-t a világ legnagyobb hatalmú felsőbbbíróságának nevezik („the most powerful high court of the world”).

40 Nemzetközi szerződés alkotmányossági kontroll tárgya lehet Spanyolországban és Portugáliában is. A magyar megoldás inkább a spanyolra emlékeztet, mivel alkotmányellenesség megállapítása esetén a nemzetközi szerződést az állam nem írhatja alá, míg a portugál megoldás szerint a törvényhozó dönthet úgy, hogy kétharmados többséggel megszavazza az alkotmányellenesnek talált nemzetközi szerződés ratifikálását (Fede 1994: 721). A nemzetközi szerződések alkotmányossági vizsgálatának kérdését már Hans Kelsen, az alkotmánybíráskodás európai modelljének szülőatyja is felvetette, és megállapította, hogy nincs olyan norma a nemzetközi jogban, mely ezt tiltaná (Kelsen 1981: 180–181).

41 Lásd a 3.2. és a 4.4. pontot.

42 Az intézményt, bár a lengyel alkotmánybíráskodás tárgyalása keretében, a német *echte Verfassungsbeschwerde*-vel (vagyis eredeti alkotmányjogi panasszal) szemben nevezi el így Leszek Lech Garlicki (2002: 275, 31. sz. lábjegyzet).

43 A német alkotmányjogi panasz esetében viszont az ítélet, illetve a közigazgatási aktus az, mely az Alkotmányban biztosított jogot sért.

44 Az alkotmányértelmezés absztrakt, hiszen nem kötődik konkrét normatív aktus vizsgálatához. Absztrakt alkotmányértelmezés tárgya volt például a köztársasági elnök hatáskörének körülírása.

személyek indítványára, *erga omnes* hatállyal⁴⁵. Ennek a hatáskörnek a kereteit maga az AB szűkítette le egy 1990-es határozatában, melyben kimondta, hogy az alkotmányértelmezésre irányuló indítványt konkrét alkotmányossági problémával kapcsolatban lehet csak benyújtani, melynek megoldását közvetlenül le kell tudni vezetni az alkotmányból (Holló 1998: 57–62). Az AB eljárása két esetben hivatalból is indulhat: jogszabály vagy állami irányítás egyéb jogi eszköze nemzetközi szerződésbe ütközésének vizsgálata (a normakontroll paramétere tehát nemcsak az alkotmány, hanem egy nemzetközi szerződés is lehet⁴⁶), és mulasztásban megnyilvánuló alkotmányvétség esetén⁴⁷.

Az AB erejét biztosító másik fontos tényező az (a gyakorlatban igen gyakran használt⁴⁸) *actio popularis* létezése, melynek jegyében bárki az AB-hoz fordulhat jogszabály vagy állami irányítás egyéb eszköze alkotmányellenességének utólagos vizsgálatáért, illetve mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség miatt, anélkül hogy ahhoz személyes érdeke fűződne. Az AB-nak ez a nyitottsága egyedülálló a világon, ha figyelembe vesszük, hogy mulasztásos alkotmányvétség miatt is nyújthat be bárki indítványt. Európában a magyar AB-n kívül csak a bajor tartományi alkotmánybíróság ismeri a populáris akciót (*Popularklage*), hatásköre azonban nem terjed ki a mulasztásos alkotmányvétségre.

A Magyar Alkotmánybíróság széles hatásköre történelmi okokra vezethető vissza. 1989-ben, amikor a felállítását elrendelő törvényt elfogadták, ugyan már tervbe voltak véve a demokratikus választások, annak eredménye azonban nem volt előre látható. A parlamenten kívüli ellenzék létre akart hozni tehát egy olyan független szervet, mely széles hatáskörrel rendelkezik a parlament ellenőrzésére nézve, és amely a jövőben garancia lenne a rendszerváltás véghezvitelére akkor is, ha a választásokat a szocialisták nyernék meg. Ugyanerre a megfontolásra vezethető vissza a populáris akció intézményének bevezetése, a nemzetközi szerződésbe ütközés hivatalból végzett vizsgálatának lehetősége és a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányvétség megszüntetéséért folytatható eljárás is.

További, nem elhanyagolandó tényezője az AB rendszerváltásban vállalt szerepének, hogy az első testület tagjainak többsége polgári jogász

45 Az *erga omnes* hatály természetesen a kelsen-i alkotmánybíráskodási modellnek megfelelően az Alkotmánybíróság összes többi hatáskörére is érvényes. Az alkotmányos rendelkezések értelmezésének hatáskörével, Románia és Lengyelország kivételével, az összes volt szocialista ország alkotmánybírósága rendelkezik, nem található meg viszont egyetlen nyugat-európai országban sem. Lengyelországban ez a hatáskör 1997-ig létezett, ekkor azonban a rendes bíróságokkal és a Legfelsőbb Bírósággal kialakult sűrű konfliktusok miatt eltörölték.

46 A nemzetközi szerződésbe ütközés, mint közvetett alkotmányellenesség koncepcióját Hans Kelsen dolgozta ki, de azt csak Magyarország recipiálta, és példáját később (1997-ben) Lengyelország követte. Kelsen szerint az általános nemzetközi jogi szabályokba ütközés esetén is lehet közvetett alkotmányellenességről beszélni, ha azokat az Alkotmány kifejezetten elismeri. Ez utóbbi megoldást azonban a magyar alkotmányozó nem alkalmazta (Kelsen 1981: 185–188).

47 Alkotmánybíráskodási hatásköröket az Alkotmányon kívül az 1989. október 30-án kihirdetett 1989. évi XXXII. törvény és más törvények is tartalmazzák.

48 Mind a mai napig az indítványoknak több mint felét magánszemély nyújtja be az AB-hoz.

volt, csak ketten voltak alkotmányjogászok. Tudjuk, hogy a szocialista alkotmányok alapvetően politikai deklarációk voltak, és több vonatkozásukban nem rendelkeztek kötelező erővel.⁴⁹ A szocialista rendszerekben az alkotmányjogot átította a politikai ideológia a jogi oktatásban. Magyarországon azonban – ahol a többi közép-európai országhoz hasonlóan a jog erősen kötődött a római jogi kultúrához – a polgári jog a kommunista ideológiától viszonylag érintetlen terület maradt, és ebben a jogágban az egyetemi képzés meg tudta őrizni az összehasonlító jogi szemléletet (Sólyom 2003: 156), valamint a nyugati *civil law* jogrendszerekkel szembeni nyitottságot.

Éppen ezért Magyarországon nem volt szükség arra, hogy teljesen új alkotmányt fogadjanak el. Paradox módon ez segítette az AB munkáját, hiszen így aktív szerepet vállalva kitölthette az 1949. évi alkotmány hézagait, melynek az 1989-es módosítások után gyakorlatilag csak a szerkezete maradt a régi.⁵⁰ Ugyanez a megállapítás érvényes a demokratikus átmenet másik úttörőjére, Lengyelországra is, mely 1997-ben azonban új alkotmányt fogadott el. A lengyel alkotmánybíróságnak (*Trybunał Konstytucyjny*) 1997-ig viszont csak a törvénynél alacsonyabb szintű jogszabályokkal szemben volt megsemmisítési joga, mivel a parlamentnek lehetősége volt kétharmados többséggel újra elfogadnia az alkotmánybíróság által alkotmányellenesnek ítélt törvényi szintű rendelkezést.

3.2. Az AB hátrányos megkülönböztetés tilalmával kapcsolatos joggyakorlata

Az összes volt szocialista ország újonnan elfogadott alkotmánya, beleértve a módosított Magyar Alkotmányt, tartalmaz egy, az egyenlőség elvét kimondó rendelkezést. Ahogy Wojciech Sadurski írja, az egyenlőség retorikája különösen népszerű a kelet-közép-európai volt szocialista országokban, a piacgazdaság bevezetése által okozott nagyobb mértékű egyenlőtlenségnek és a társadalom meggyökeresedett egalitárius beállítottságának köszönhetően (2003: 1). Az új alkotmányok kidolgozói kétféle normaalkotási technikát alkalmaztak: a bolgár, a lett és a lengyel alkotmány egyszerűen kimondja az egyenlőség elvét és/vagy a hátrányos megkülönböztetés tilalmát, míg a többi alkotmány az általános rendelkezésen túl felsorolja a diszkrimináció alapjait is (Sadurski 2003: 2). Ér-

49 Ahogy azt Mauro Cappelletti is írja, a szocialista alkotmány a gazdasági-társadalmi rendszer leírására, és nem annak előírására törekszik (1968: 12). A szocialista alkotmányok nem nyújtottak jogi védelmet az alkotmányos jogoknak, mely annak a nézetnek volt az eredménye, mely az alkotmányt mérlegnek tekintette. Annak, ami már konszolidálódott, nincs szüksége jogi védelemre (Fede 1994: 714). Gustavo Zagrebelsky is leszögezi, hogy az alkotmánybíráskodás elméleti (jogi-alaki) feltétele az alkotmány normatív felfogása. Ez a feltétel Magyarországon csak a rendszerváltással teljesült. A szerző szerint az alkotmánybíráskodásnak gyakorlati (politikai-anyagi) feltétele is van: az alkotmányos erők pluralizmusa (1988: 14).

50 Ezért van az, hogy a ma hatályos Magyar Alkotmányban, a szocialista logikát követve, az állami berendezkedésről szóló rendelkezések megelőzik az alapjogi részt. Az immár csak a szerkezetében régi alaptörvényt Sólyom László *patchwork constitution*-nek nevezte (2003: 148).

dekes megfigyelni, hogy egy kelet-európai alaptörvény sem tartalmazza a szexuális orientációt, mint a tiltott diszkrimináció alapját. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az ilyen alapú hátrányos megkülönböztetés jogszerű lenne ezekben az országokban, ahogy azt a magyar AB egy 1995. évi határozata⁵¹ is bizonyítja, mely – kihasználva a diszkrimináció alapjai felsorolásának nem kimerítő jellegét – alkotmányellenesnek nyilvánította a Polgári Törvénykönyv azon szakaszát, mely az élettársi kapcsolatot férfi és nő érzelmi és gazdasági közösségeként definiálja. A 70/A § (1) bekezdésében olvasható „egyéb helyzet szerinti különbségtétel” fordulatot az AB több ízben alkalmazta jogszabályhelyek megsemmisítésére, így diszkrimináció tiltott alapja például a foglalkozás⁵², a jogsértés súlya a nem vagyoni kártérítésnél⁵³, vagy a személyiség jogi avagy természetes mivolta⁵⁴.

Az AB-hoz állampolgárok által benyújtott indítványokban legtöbbször hivatkozott alkotmányi rendelkezés az egyenlőség elve. Ennek oka, az egyenlőség szocialista megközelítésének elterjedtségén túl, hogy ez az emberek által legkönnyebben megérthető alkotmányos elv (Sólyom-Brunner 2000:44). A magyar AB hátrányos megkülönböztetés tilalmával kapcsolatos joggyakorlata a 9/1990. (IV. 25.) AB határozattal kezdődött. Ez a döntés, magánszemély indítványára, a bíróság megalakulása után alig pár hónappal, 1990. április 20-án született. Folytatása az 1990. október 2-án, a kormánynak az alkotmány egyik rendelkezésének értelmezését kérelmező indítványa alapján hozott határozat⁵⁵. Bár az első határozat a személyi jövedelemadó szabályozásáról, a második pedig a privatizáció formáiról szólt, fontos általános érvényű elveket fektettek le a diszkrimináció tilalma vonatkozásában. Kimondták ugyanis, hogy „a diszkrimináció tilalma nem jelenti azt, hogy minden, még a végső soron nagyobb társadalmi egyenlőséget célzó megkülönböztetés is tilos. A megkülön-

51 14/1995. (III. 13.) AB határozat. A Ptk. 589/G §-a a következőképpen határozza meg az élettársak fogalmát: „házasságkötés nélkül, közös háztartásban érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő nő és férfi”. Az AB elutasította viszont a családjogi törvény azon szakaszának megsemmisítésére irányuló kérelmet, mely kimondja, hogy házasságot nagykorú férfi és nő köthet. Az indokolás leszögezi, hogy az alkotmány csak a különneműek közötti házasságkötés feltételei egyenlő szabályozásának követelményét támasztja a jogalkotóval szemben, ami nem foglalja magában az azonos neműek házasodásának jogi lehetőségét. Nem kizárt tehát, hogy a törvényhozó kiterjessze a házasság intézményét az azonos nemű párokra.

52 74/1995. (XII. 15.) AB határozat.

53 34/1992. (VI. 1.) AB határozat. A konkrét ügyben az AB alkotmányellenesnek ítélte a Ptk. 354.§-a szövegének azon részét, mely a nem vagyoni kár megtérítését arra az esetre korlátozta, „ha a károkozás a károsultnak a társadalmi életben való részvételét, vagy egyébként életét tartósan megnehezíti, illetőleg a jogi személyeknek a gazdasági forgalomban való részvételét hátrányosan befolyásolja”. Jogösszehasonlító és jogtörténeti vizsgálatokra is hivatkozva, az AB két párhuzamos érvelést alkalmaz: az egyik érvelés szerint ezek a törvényi feltételek olyan látszólagos külső jelek, amelyek nem alkalmasak az intézményt objektívnak megtartani, ezért önkényes jogalkalmazásra adnak lehetőséget; a másik érvelésben az AB az élő jogot vizsgálta (átvéve az olasz alkotmánybíróság gyakorlatából a *diritto vivente* intézményét), mely alapján a nem vagyoni kártérítés szinte kizárólag csak az egészséghez és testi épséghez való alkotmányos jogok védelmére szolgál, a becsület, a jó hírnév sérelme és más hasonló hagyományos iniuriák, illetve a szabadságjogok sérelme esetén azt a bíróságok nem alkalmazzák.

54 68/1997. (XII. 29.) AB határozat.

55 21/1990. (X. 4.) AB határozat.

TANULMÁNYOK

böztetés tilalma arra vonatkozik, hogy a jognak mindenkit egyenlőként (egyenlő méltóságú személyként) kell kezelnie, azaz az emberi méltóság alapjogán nem eshet csorba.” Az AB tehát a hátrányos megkülönböztetés tilalmával kapcsolatban két alapvető dolgot állapított meg: hogy nem abszolút érvényű, és hogy az az emberi méltósághoz való joghoz szorosan kötődik.

A következő jelentős határozat e témában a 61/1992. (XI. 20.) AB határozat, melyben az AB még tovább ment, és megállapította, hogy az alkotmány 70/A § (1) bekezdésében megfogalmazott tilalom – amennyiben a különbségtétel sérti az emberi méltósághoz való jogot – kiterjed az egész jogrendszerre, vagyis az nemcsak az emberi, illetve az alapvető állampolgári jogokra nézve irányadó, hanem azokra a jogokra is, amelyek nem tartoznak az emberi jogok, illetőleg az alapvető állampolgári jogok közé. Megerősítette továbbá a tilalom nem abszolút érvényének koncepcióját, és kimondta, hogy a jogegyenlőség nem jelenti a természetes személyeknek a jogon kívüli szempontok szerinti egyenlőségét is. Az AB arra a következtetésre jutott tehát, hogy az alkotmány csak az emberi méltósághoz való jogot sértő megkülönböztetést tiltja, hiszen egy általános tilalom összeegyeztethetetlen lenne a jog rendeltetésével. A 34/1994. (VI. 24.) AB határozathoz írott párhuzamos indoklásában az AB akkori elnöke, Sólyom László⁵⁶ kifejti, hogy a megkülönböztetés akkor sérti az emberi méltósághoz való jogot, ha az „önkéntes”, vagyis nincs ésszerű oka, mert ilyen esetben bizonyosan nem kezelték az érintetteket egyenlő méltóságú személyként, s nem értékelték mindegyikük szempontjait hasonló figyelemmel és méltányossággal. Összegezve: valamely alapjognak nem minősülő jog tekintetében alkotmányellenes a megkülönböztetés, ha nincs ésszerű indoka.

Az ezt követő, említésre méltó állomás a mulasztásos alkotmánysértés miatt már 1996-ban benyújtott indítványok alapján 2000. december 4-én hozott határozat⁵⁷. Több indítványozó fordult az AB-hoz annak megállapítása végett, hogy az országgyűlés jogalkotói feladatát elmulasztotta, mivel nem alkotott átfogó törvényt a diszkrimináció tilalmáról. Az AB következetes gyakorlata szerint a jogalkotói feladat elmulasztása nem csak akkor állapítható meg, ha a jogalkotási kötelezettség konkrét jogszabályi felhatalmazásból ered, hanem akkor is, ha valamely alapvető jog érvényesüléséhez magából az alkotmányból szükségszerűen következik a jogszabály megalkotásának kényszere (és ez esetben konkrét jogszabályi felhatalmazás nélkül is). Az AB azonban visszautasította az indítványt, és kimondta, hogy a jogbiztonság követelményét önmagában nem sérti az, ha valamely tárgykörre vonatkozóan több jogszabály is – és nem egyetlen átfogó – tartalmaz rendelkezéseket⁵⁸ valamint hogy a hatályos jog általában a diszkrimináció kiküszöbölésére szolgáló, több-

⁵⁶ Az AB első elnöke Sólyom László 2005 augusztusától Magyarország köztársasági elnöke. Lásd *supra* 4. számú jegyzet.

⁵⁷ 45/2000. (XII. 8.) AB határozat.

⁵⁸ Ezt az elvet már az 1103/B/1990. AB határozat lefektette.

szintű védelmi rendszerként is működik.⁵⁹ A 2003. évi CXXV. számú egységes diszkriminációs törvény megalkotására később az Európai Unió kötelezettségei miatt került sor, nem az Alkotmánybíróság csatornáján keresztül.

Az első határozatra, amelyben az AB a nemzeti és etnikai kisebbségekkel összefüggésben is foglalkozik az egyenlőség elvével, 2001-ig kellett várni⁶⁰. Az indítványozó, többek között, a kisebbségek számára biztosított nagyobb névválasztási szabadságot kifogásolta. Az AB megállapította, hogy ez a magukat valamely nemzetiséghez tartozónak valló személyek számára biztosított „szabadság” nemzetiségi mivoltukhoz kapcsolódik, és a „nemzetiségnek megfelelő” keretek között gyakorolható. Tehát mind a magyar nemzetiségű magyar állampolgároknak, mind pedig a kisebbséghez tartozó magyar állampolgároknak módjukban áll, hogy nemzetiségük hagyományainak, szokásainak megfelelő nevet válasszanak gyermekeiknek. Az AB, megragadva az alkalmat, kimondta: „a magukat valamely nemzetiséghez tartozónak valló magyar állampolgárok (kisebbség) nemzetiségi hovatartozásukra tekintettel vesznek részt a közéletben, ilyenként ápolják saját kultúrájukat, használják anyanyelvüket, s ugyancsak »nemzetiségi«, (kisebbségi) létükhöz kapcsolódik »a saját nyelven való névhasználat«-uk is”.

3.3. A magyar AB és a szociális biztonsághoz való jog

Bár a szociális biztonsághoz való jog nem kapcsolódik közvetlenül a kisebbségek kérdéséhez, nagy jelentőséggel bír a romákkal kapcsolatban (a romák lakhatási körülményeiről bővebben lásd a 4.1. pontot). A 32/1998. (VI. 25.) AB határozat a szociális jogokat összekötötte az emberi méltósághoz való joggal, és megállapította, hogy „az Alkotmány 70/E §-ában⁶¹ meghatározott szociális biztonsághoz való jog a szociális ellátások összessége által nyújtandó megélhetési minimum állami biztosítását tartalmazza, amely elengedhetetlen az emberi méltósághoz való jog megvalósulásához”. A megélhetési minimum követelménye a 42/2000. (XI. 8.) AB határozat értelmében⁶² kiterjed az egész társadalombiztosítási és szociális intézményi rendszerre, nem terjed ki azonban a lakhatáshoz va-

⁵⁹ Kiemelkedő jelentőségű például a diszkrimináció tilalmának polgári jogi védelmi szintje: a Ptk. 75.§ (1) bekezdése előírja ugyanis, hogy „A személyhez fűződő jogokat mindenki köteles tiszteletben tartani. E jogok a törvény védelme alatt állnak.” A 76. § pontosítja, hogy „a személyhez fűződő jogok sérelmét jelenti különösen a magánszemélyek bármilyen hátrányos megkülönböztetése nemük, fajuk, nemzetiségük vagy felekezetük szerint, továbbá a lelkiismereti szabadság sérelme és a személyes szabadság jogellenes korlátozása, a testi épség, az egészség, valamint a becsület és az emberi méltóság megsértése”.

⁶⁰ 58/2001. (XII. 7.) AB határozat. Az indítványt azonban már 1991-ben benyújtották.

⁶¹ Az Alkotmány 70/E. § (1) bekezdésének szövege: „A Magyar Köztársaság állampolgárainak joguk van a szociális biztonsághoz; öregség, betegség, rokkantság, özvegyiség, árvaság és önhibájukon kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén a megélhetésükhöz szükséges ellátásra jogosultak”.

⁶² A lakhatáshoz való jog kötődését a kisebbségek jogaihoz az is jelzi, hogy az Alkotmány értelmezésére és mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség megállapítására irányuló indítványt az általános ombudsman és a kisebbségi ombudsman közösen nyújtotta be az AB-hoz.

ló jogra. Az AB ugyanis kimondta, hogy „a megélhetési minimum garantálásából konkrétan meghatározott részjogok – így a »lakhatáshoz való jog« –, mint alkotmányos alapjogok⁶³ nem vezethetők le”, és hozzátette, hogy az állam kötelessége társadalombiztosítási és szociális intézményi rendszert létrehozni, fenntartani és működtetni. Ennek megfelelően az állam köteles az emberi lét alapvető feltételeiről – így hajléktalanság esetén az emberi életet közvetlenül fenyegető veszélyhelyzet elhárításához szállásról – gondoskodni⁶⁴.

4. Az alkotmánybíróságnak a European Roma Rights Center indítványára hozott 2005-ös határozatai

4.1. A magyarországi romák lakhatással kapcsolatos problémái

Ahhoz, hogy megértsük az AB-hoz benyújtott indítványok és az azok alapján született határozatok okait, ismernünk kell gazdasági-szociális háttérüket. A romák tényleges egyenlőtlensége legnyilvánvalóbban a lakáskörülményeikben nyilvánul meg. Miután a rendszerváltással sok roma veszítette el munkáját, rendkívül megnőtt az igényük a szociális alapon juttatott bérlakásokra. Magyarországon azonban különösen alacsony az önkormányzatok által kezelt és bérbeadott ingatlanok aránya: 8 százalék (az európai uniós 33 százalékos átlaggal szemben). Az egykor a helyi tanácsok tulajdonában lévő lakások 1990-ben, a rendszerváltás folyamataiban, a demokratikus úton választott (tehát az olasz *comunék*hoz hasonlítható) helyi önkormányzatok tulajdonába kerültek. E történelmi fordulópontig az ország lakás céljára szolgáló ingatlanvagyonának mintegy harmada volt a tanácsok tulajdonában (a fővárosban egyenesen a fele). Az újonnan alakult helyi önkormányzatok nagy része azonban nem tudta fenntartani ezeket az ingatlanokat, így privatizálni kezdték őket. Ma a lakásoknak alig 5 százaléka van a tulajdonukban (a fővárosban kb. 7%).⁶⁵

Ennél is súlyosabb probléma, hogy a bérleti díj nem fedezi a bérbeadott lakások fenntartási költségeit, és a helyi önkormányzatok nem biztosítják a szükséges forrásokat a felújításukra. Így az ingatlanok számottevő hányada már nem alkalmas arra, hogy kiutalják a rászorulóknak.

63 Az AB gyakorlata során, a német és amerikai alkotmánybíráskodási gyakorlatot követve, kialakította az „anyajogok” és a „részjogok” kategóriáját. Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága először a *Griswold v. Connecticut*, 381 U.S. 479 (1965) ügyben alkotta meg a *penumbra rights* fogalmát. Ezek olyan bírói gyakorlat által kialakított személyi jogok, amelyek az Alkotmány különböző klauzolásainak „árnyékában” (*penumbra*) születtek (Barsotti 2005: 73–93).

64 A határozathoz két alkotmánybíró is fűzött különvéleményt. Bagi István és Holló András alkotmánybírók nem értettek egyet a többségi határozat azon megállapításával, mely szerint az állam köteles hajléktalanság esetén szállásról gondoskodni. Indokolásuk lényegében formai jellegű: az AB túllépett az absztrakt alkotmányértelmezés hatáskörén és a törvényhozó hatalom körébe tartozó konkrét állami feladatot, s egyben a feladatellátás konkrét feltételét is megfogalmazta.

65 Lásd *Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről*, 2004, 83. old.

Hasonló szituáció alakult ki Lengyelországban is, ahol a helyzetet súlyosbítja, hogy a bérleti díj önkormányzat által meghatározott maximális összege a magántulajdonban lévő ingatlanokra is kötelező. A lengyel jogalkotó többször is próbálkozott a probléma megoldásával, kísérletet tett arra, hogy mind a tulajdonosok, mind a bérlők igényeit kielégítse, a lengyel alkotmánybíróság azonban *regulated rent cases* néven híressé vált határozataival alkotmányellenesnek nyilvánította ezeket a próbálkozásokat.⁶⁶

Meglehetősen problémás továbbá Magyarországon azoknak a roma családoknak a helyzete, akik jogcím nélkül foglaltak el üresen álló ingatlanokat. A jogalkotó 2000-ben módosította a lakástörvényt, és lehetővé tette az önkényesen elfoglalt lakás kiürítését a jegyző hatáskörébe tartozó eljárásban, a tulajdonosnak az önkényes elfoglalástól számított 60 napon belül benyújtott kérelmére, ha a lakás kiürítése iránti bírósági vagy végrehajtási eljárás még nincs folyamatban. A módosítást az AB előtt megtámadó indítványozó szerint az a lehetőség, hogy a lakás kiürítését a jegyző rendelje el, sérti a jogállamiságot (Alk. 2.§ (1) bek.). Az AB 71/2002. (XII. 17.) sz. határozatával visszautasította az indítványt, és indokolásában kifejtette: a magyar alkotmány nem írja elő, hogy a bíróság hatáskörébe tartozna minden jogvita eldöntése, és a magyar jogrendben számos olyan eljárás tartozik közigazgatási szervek hatáskörébe, amelyekben ellenérdekeltek vesznek részt, illetve amelyek egyéb okból kvázi-judiciális jellegűek (birtokvita, szabálysértések, egyes gyámhatósági eljárások). A jogállamiság és a bírósághoz fordulás joga már csak azért sem sérül, mert a jegyző határozatának felülvizsgálatát a bíróságtól minden esetben kérni lehet.

4.2. A European Roma Rights Center és az AB-hoz benyújtott indítványai a szociális bérlakásokkal kapcsolatban

A European Roma Rights Center (a továbbiakban: ERRC) egy 1996-ban alapított, nemzetközi közérdekű jogvédő szervezet, mely a romákkal szembeni előítéletek és rasszizmus ellen harcol. Az ERRC székhelye Budapesten van, de egész Európát figyelemmel kíséri. Céljai eléréséhez eszköze az igazságszolgáltatási rendszer, konkrét ügyeket visz a helyi és a nemzetközi bíróságok elé. Ez a módszer abban az esetben hasznos, ha a jogalkotó nem akar vagy nem tud megoldást találni, illetve ha a törvényi szabályozás nem megfelelő.⁶⁷

⁶⁶ A szabályozott bérleti díjjal kapcsolatos legfontosabb határozatok: a 2000. január 12-ei P 11/98 sz. határozat, a 2001. október 30-ai K 33/00 sz. határozat, a 2002. október 2-ai K 48/01 sz. határozat és a 2005. április 19-ei K 4/05 sz. határozat. A lengyel alkotmánybíróság honlapján elérhető a fontosabb határozatok angol nyelvű összefoglalása:

http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/wstep_gb.htm A problémával a strasbourgi Emberi Jogi Bíróság is foglalkozott a *Hutten-Czapska v. Poland* ügyben (n. 35014/97), melyben 2005. február 22-én hozott ítéletet.

⁶⁷ A bíróság elé vitt emberi jogi eset legismertebb példája az amerikai *Brown v. Board of Education*, 347 U.S. 483 (1954). Erről bővebben lásd: Jean Garland 2005: 124–139.

Az ERRC 2004 novemberében több helyi önkormányzati rendelet⁶⁸ alkotmányellenességének utólagos vizsgálatára irányuló indítványt nyújtott be az AB-hoz, melyek kizárják az önkormányzati tulajdonban álló lakás szociális alapú bérbeadásából azokat a személyeket, akik a pályázat kiírását megelőző három vagy öt éven belül⁶⁹ vagy a rendelet hatálybalépését követően birtokháborítással költöztek bármilyen lakásba. Az AB három határozatot és egy végzést⁷⁰ hozott az ügyben, melyek mind ugyanazt állapították meg: a fent említett rendelkezés alkotmányellenes, mert sértik az Alk. 44/A § (2) bekezdését, mely kimondja, hogy „helyi képviselőtestület a feladatkörében rendeletet alkothat, amely nem lehet ellentétes a magasabb szintű jogszabállyal”. Láthatjuk tehát, hogy ebben az esetben valójában csak közvetett alkotmányellenességről beszélhetünk.

E határozatok részletesebb tárgyalása előtt érdemes szót ejteni a magyar alkotmánybíráskodás két sajátosságáról: az egyik, hogy az AB megsemmisíthet jogszabályt közvetett alkotmányellenesség esetén is; a másik, hogy bármely normatív aktus alkotmányosságát vizsgálhatja, nemcsak a törvényekét. Ami az első sajátosságot illeti, előfordulhat tehát, hogy egy helyi önkormányzati rendelet közvetlenül magasabb szintű jogszabályba ütközik, és csak közvetetten az alkotmányba.⁷¹ Az itt vizsgált esetben a megtámadott rendelkezés kétszeresen is magasabb szintű jogszabályt sértett, hiszen ellentétben állt egy fővárosi önkormányzati rendelettel (ez a jogszabályi hierarchiában a kerületi önkormányzati rendelet felett áll), amely meghatározza az önkormányzati tulajdonú lakások szociális alapú bérbeadásának feltételeit, valamint ellentétes volt egy törvényi rendelkezéssel is, mely felhatalmazza a fővárosi önkormányzatot e feltételek meghatározására a kerületi önkormányzatok tulajdonába tartozó lakások vonatkozásában is. Az AB megállapította tehát, hogy a megtámadott kerületi önkormányzati rendeletek túllépték a kerületi képviselő-testület hatáskörét, ezek nem határozhattak volna meg további feltételeket.

Az ERRC célja természetesen az volt, hogy az AB állapítsa meg az esélyegyenlőségi törvény (2003. évi CXXV. törvény) és az alkotmányban foglalt diszkrimináció tilalmának sérelmét. Ez azonban nem történt meg. Az AB nem is vizsgálta, hogy sérült-e az egyenlőség elve, mivel – állandó gyakorlata szerint – ha az indítvánnyal támadott jogszabályt, vagy annak egy részét az alkotmány valamely rendelkezésébe (ebben az esetben a 44/A §-ba) ütközőnek minősíti, és ezért azt megsemmisíti, akkor a további alkotmányi rendelkezés esetleges sérelmét érdemben nem vizsgálja. Indítványában az ERRC kifejti, hogy véleménye szerint a kifogásolt

⁶⁸ Az adott esetben kerületi önkormányzati rendeletekről volt szó, vagyis ezeket a rendeleteket Budapest főváros valamely kerületének a képviselő-testülete fogadta el.

⁶⁹ A megtámadott kerületi önkormányzati rendeletek eltérnek az évek számának meghatározása tekintetében.

⁷⁰ Az első határozat a 4/2005. (II. 25.), a második az 5/2005. (III. 3.), a harmadik a 10/2005. (III. 31.) AB határozat. A végzés a 2005. március 29-ei 1070/B/2004. sz. végzés.

⁷¹ A közvetett alkotmányellenesség problémáját, a végrehajtási rendeletekkel összefüggésben, már Hans Kelsen tárgyalta. Kelsen szerint akkor beszélhetünk közvetett alkotmányellenességről, ha az alkotmány előírja a végrehajtás törvényszerűségének általános elvét, illetve a rendeletek törvényességének követelményét. Ebben az esetben a törvényesség egyben alkotmányosságot is jelent (1981: 156–158).

rendelkezés – mely kizárja a szociális alapú bérlakáshoz jutás lehetőségét azon személyek számára, akik birtokháborítással költöztek egy ingatlanba – sérti a diszkrimináció tilalmát, mert elsősorban a roma lakosság kizárására irányul, akik gyakran jogalap nélkül laknak valamely épületben. Az ERRC e meglátását az AB nem erősítette meg, a kifogásolt rendelkezéseket azonban megsemmisítette, így ma senki nem zárható ki a szociális bérlakáshoz jutás lehetőségéből csak azért, mert a pályázat kiírását megelőző három vagy öt évben birtokháborítással költözött egy lakásba.

Említésre méltó egy másik, az ERRC által nemrégiben végigvitt ügy is, melynek – az előbb említett esettel ellentétben – érdemi győzelem volt az eredménye, bár az nem a magyarországi, hanem a csehországi romákkal kapcsolatos. Ebben az esetben az ERRC az angol House of Lordshoz fordult, mely 2004. december 9-ei ítéletében⁷² megállapította az 1976-os *Race Relations (Amendment) Act*-ben meghatározott diszkrimináció tilalmába ütközés tényét, valamint több nemzetközi egyezmény sérelmét. A történeti tényállás a következő volt: 2001 júliusában a brit kormány megállapodott a cseh kormánnyal, hogy az egyezményük alapján a prágai nemzetközi repülőtéren brit tisztviselők ellenőrizhetik a Nagy-Britanniába készülő utasokat. A megállapodás célja az volt, hogy kiszűrjék azokat a személyeket, akik menekültstátust szeretnének kérni Nagy-Britanniában. A statisztikák arról tanúskodtak, hogy 400-szor több roma származású személytől tagadták meg a Nagy-Britanniába való belépés jogát, mint amennyi nem romától. A House of Lords ezt a romákkal szembeni „inherently and systematically discriminatory” gyakorlatnak nyilvánította⁷³.

4.3. Az AB határozatai a kisebbségek parlamenti képviseletével kapcsolatban

A Magyar Alkotmány 68. §-ának (1) bekezdése kimondja, hogy a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának, államalkotó tényezők. A (2) bekezdés hozzáteszi: „A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.” Ezen alkotmányos rendelkezések ellenére a jogalkotó sosem fogadott el olyan törvényt, mely biztosítaná a kisebbségek parlamenti képviseletét. Ezt a mulasztást az AB először 1992-ben nyilvánította alkotmányellenesnek, és – bár az általa kitűzött határidő 1992. december 1-jén lejárt – a parlament azóta sem teljesítette alkotmányos kötelességét.⁷⁴

⁷² *Regina v. Immigration Officer at Prague Airport and another (Respondents) ex parte European Roma Rights Centre and others (Appellants)*, 9 December 2004. Kommentáló cikk olvasható a 17 *International Journal of Refugee Law*, 2005, 427–453. oldalain.

⁷³ Lásd *Victory in ERRC „Prague Airport” Lawsuit against the UK Government* az ERRC honlapján: http://www.errc.org/Popup_index.php?type=nyomtat&id=2204.

⁷⁴ Mindazonáltal ez a leghosszabb ideig teljesítményül maradt törvényhozói kötelezettség a magyar alkotmánybíráskodás történetében.

TANULMÁNYOK

Az AB azóta még két alkalommal hozott határozatot ugyanezen mulasztással kapcsolatban: 1994-ben a 24/1994. (V. 6.) AB határozat, *res iudicata*-ra hivatkozással, elutasította az indítványt, míg 2003-ban ugyanezt már egy egyszerű elnöki végzéssel⁷⁵ tette meg. Ahogy azt korábban említettem,⁷⁶ az AB-t létrehozó 1989-es törvénnyel a parlamenten kívüli ellenzék elérte célját, hogy egy olyan független szerv szülessen, mely a jövőben demokratikusan választott, de még ismeretlen összetételű országgyűlést ellenőrizni tudja. A mulasztásos alkotmányvétség kimondására kiterjedő hatáskör jelentős eszköz az alkotmánybíróság kezében, hiszen nemcsak egy normát, hanem egy helyzetet is alkotmányellenesnek nyilváníthat.⁷⁷ Könnyen megérthető, hogy igény volt egy ilyenfajta hatáskör megalkotására, ha figyelembe vesszük a történelmi körülményeket. Az ellenzék ugyanis biztosítékot keresett arra, hogy az új jogalkotó ne hanyagolja el a jogállam kiépítésének egyetlen mozzanatát sem. Többen úgy tartják tehát, hogy erre a hatáskörre a rendszerváltás befejeződésével nincs már szükség. Ez természetesen csak a hivatalból indított eljárásra vonatkozik, melynek eltörlése többször is javaslat tárgya volt.

Magyarország mindazonáltal az egyetlen kelet-közép-európai ország, amelyben a kisebbségek parlamenti képviselete aktív közéleti vita tárgya. Mivel az ország területén a kisebbségek elszóródva élnek, és a parlamenti küszöb 5 százalék, szinte lehetetlen, hogy egy olyan párt, mely egy kisebbség érdekeit képviseli, képviselői mandátumokat nyerjen az országgyűlésben.⁷⁸ Megoldást kell tehát találni a kisebbségek parlamenti képviseletére. A jogalkotónak ez mindeddig nem sikerült. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a magukat valamely kisebbséghez tartozónak valló személyeket ne lehetne a parlament tagjává választani⁷⁹. Jelenti viszont azt, hogy csak valamely politikai párt tagjaként vagy független jelöltként nyerhetnek mandátumot, és nem mint az adott kisebbség képviselői.

A 2005. júniusi törvényjavaslat, melyről a bevezetőben szó volt, egyebek közt azzal a céllal a készült, hogy – legalább helyi szinten – helyreállítsa az AB által 1992-ben megállapított mulasztásos alkotmányvétséget, és kiküszöbölje a már említett visszaéléseket.⁸⁰ Más megoldást kell azonban találni. Olyat, amely összeegyeztethető az alkotmánnyal és a szavazategyenlőség elvével. A kisebbségek parlamenti képviseletének problémája tehát egyelőre megoldatlan maradt.

75 760/I/2003. AB elnöki végzés.

76 Lásd a 3.1. pont harmadik bekezdését.

77 Az alkotmányvédelem fogalmának tárgyalása során Gustavo Zagrebelsky (közismert olasz alkotmányjogász professzor, az olasz *Corte costituzionale* volt elnöke) a jogvitákat három kategóriába sorolja: jogi aktust érintő jogviták (ide tartozik a jogi normák alkotmányossági vizsgálata), alkotmányjogi jogviszonyt érintő jogviták (ide tartozik az állami szervek között felmerülő hatásköri összeütközés), valamint az alkotmányra nézve fenyegető magatartást érintő jogviták. Ez utóbbi lehet a mulasztásos alkotmányvétség esete (1988: 14).

78 Lásd *Electoral Law and National Minorities*, Report of the Venice Commission, Strasbourg, 25 January 2000, CDL-INF (2000) 4. Van viszont ellenkező példa is Kelet-Európában: a bulgáriai Jogokért és Szabadságokért Mozgalom, mely a török kisebbség érdekeit képviseli, jelenleg is tagja a bolgár országgyűlésnek és kormánykoalíciónak.

79 Sőt, az Európai Parlament első új tagállam által választott roma származású képviselőjét, Járóka Líviát is Magyarországon választották meg 2004 júniusában.

80 Lásd a 2.2. pont második bekezdésében írtakat.

5. Konklúzió

A magyarországi kisebbségek jogi védelmének témája több mélyebb elemzésre méltó aspektust rejt magában: a kisebbségi önkormányzatok alakításának lehetősége, a kisebbségek parlamenti képviselőinek megvalósítására tett kísérletek, a romák különleges helyzete a magyar társadalomban és politikai életben, valamint a nemzet mintegy egynegyedét kitevő határon túli magyarok helyzete. Láthattuk, hogy az alkotmánynak, a speciálisan a nemzeti és etnikai kisebbségeket illető jogokat tartalmazó 68. §-on kívül, több olyan rendelkezése is van, amely szóba kerülhet a téma elemzése során: így mindenekelőtt a diszkrimináció tilalmát kimondó 70/A §, és a roma kisebbség szociális körülményeivel kapcsolatban a szociális biztonsághoz való jogot tartalmazó 70/E §.

Megfigyelhettük továbbá, hogy a Magyar Alkotmánybíróság különösen meghatározó jogértelmező és jogalakító szerepet tölt be az ország jogrendszerében: a határozataira való hivatkozás állandó és elkerülhetetlen. A kisebbségek jogainak tanulmányozása során különösen nagy a jelentősége a hátrányos megkülönböztetés tilalmával és az emberi méltósághoz való joggal kapcsolatos döntéseknek. Ez utóbbi jogot az AB számos határozatában tárgyalja, és azt összeköti a többi alapjoggal. S bár a 2005-ös határozatok nem nyújtanak átfogó, általános alkotmányjogi elemzést a kisebbségek jogaira vonatkozóan, jól tükrözik, hogy melyek a magyar kisebbségeket érintő fő problémák: az önkormányzati és a parlamenti képviselő, valamint a roma kisebbség szociális helyzete.

A fent leírt jogi és társadalmi helyzetet figyelembevéve érthetjük meg a 2006 őszi tartandó kisebbségi önkormányzati választások jelentőségét, melynek alkalmával csak a helyi önkormányzatok által vezetett kisebbségi választói jegyzékbe magát regisztrált állampolgárok szavazhatnak. Érdekes lesz figyelemmel kísérni a választás lefolyását és a kimenetelét követő vitákat⁸¹.

Irodalomjegyzék

- Barsotti, V., 2005: *Privacy e orientamento sessuale – Una storia americana*, Torino: G. Giappichelli.
- Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosságának tevékenységéről, 2004. Forrás: <http://www.obh.hu/nekh/hu/beszam/beszamol.htm>
- Cappelletti, M., 1968: *Il controllo giudiziario di costituzionalità delle leggi nel diritto comparato*, Milano: Giuffrè.
- Electoral Law and National Minorities. Report of the Venice Commission*, 25 January 2000, Strasbourg: CDL-INF (2000) 4.
- Equality and non-discrimination. Annual report 2005*. European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.

⁸¹ Jelenleg nyilvánosak a fent említett kisebbségi választói jegyzéken szereplő állampolgárok száma, valamint az Országos Választási Irodánál nyilvántartásukat kérő kisebbségi jelölő szervezetek listája. Ezek az adatok hozzáférhetőek az OVB honlapján is: <http://www.valasztas.hu>

TANULMÁNYOK

- Fede, F., 1994: *La giustizia costituzionale nei paesi dell'Est europeo*, *Giurisprudenza costituzionale*, 1. sz., 711–731. old.
- Garlicki, L. L., 2002: *The Experience of the Polish Constitutional Court*, In: Sadurski, W. (ed.), *Constitutional Justice, East and West*, The Hague–London–New York: Kluwer Law International, 265–282. old.
- Holló A., 1998: *Az alkotmánybíróság. Alkotmánybíráskodás Magyarországon*, Budapest: Útmutató Kiadó.
- Jean Garland, G., 2005: *The use of strategic litigation as a tool for social change: the Roma rights perspective*, In: Simoni, A. (szerk.), *Stato di diritto e identità Rom*, Torino: L'Harmattan, 124–139. old.
- Jackson Preece, J., 1998: *National Minorities and the European Nation-States System*, Oxford: Clarendon Press.
- Johansson, C., 2002: *Nation States and Minority Rights. A Constitutional Law Analysis*, Uppsala: Faculty of Law (Juridiska fakulteten), Univ.
- Kelsen, H., stampa 1981: *La giustizia costituzionale*, Milano: Giuffrè.
- Majtényi B., 2005: *Mi lesz veled „bezzeggyerek”?*, *Fundamentum*, 3. sz., 109–120. old.
- Meer, O., 1999: *I rom d'Ungheria fra legge e realtà*, *Le Monde Diplomatique*, 1999. november. Forrás: http://www.cestim.it/03zingari_ungheria.htm
- Örkény, A.–Scheppelle, K. L., 1999: *Rules of Law: The Complexity of Legality in Hungary*, In: Krygier, M.–Czarnota, A. (szerk.), *The Rule of Law After Communism*, Aldershot–Brookfield- [etc.]: Ashgate Publishing Ltd., 55–76. old.
- Palici di Suni Prat, E., 2002: *Intorno alle minoranze*, Torino: G. Giappichelli, 2a ed.
- Pizzorusso, A., 1993: *Minoranze e maggioranze*, Torino: Einaudi.
- Pogány I., 2000: *Accommodating an Emergent National Identity: The Roma of Central and Eastern Europe*, In: Tierney, S. (szerk.), *Accommodating National Identity: New Approaches in International and Domestic Law*, The Hague: Kluwer Law International, 175–188. old.
- Pogány I., 2003: *The Impact of EU Enlargement on the Treatment of National and Ethnic Minorities in Central and Eastern Europe, with Particular Reference to the Roma*. Az 'Implications of Enlargement for the Rule of Law, Democracy and Constitutionalism in Post-Communist Legal Orders' című, 2003 novemberében a European University Institute-ban, Fiesolében tartott előadás.
- Regular report on Hungary's progress towards accession 2002*. Európai Unió. Hozzáférhető az interneten a következő címen:
http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2002/hu_en.pdf
- Sadurski, W., 2003: *Constitutional Courts in the Process of Articulating Constitutional Rights in the Post-Communist States of Central and Eastern Europe. Part III: Equality and Minority Rights*, EUI Working Paper LAW No. 2003/6, Firenze: European University Institute.
- Sólyom, L., 2003: *The role of constitutional courts in the transition to democracy – with special reference to Hungary*, *International Sociology* (18), 1. sz., 133–161. old.
- Sólyom, L.–Brunner, G. (szerk.), 2000: *Constitutional Judiciary in a New Democracy – The Hungarian Constitutional Court*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Victory in ERRC „Prague Airport” Lawsuit against the UK Government* az ERRC honlapján: http://www.errc.org/Popup_index.php?type=nyomtat&id=2204
- Zagrebeljsky, G., 1988: *La giustizia costituzionale*, Bologna: Il Mulino.

BERSZÁN LÍDIA

A fogyatékos gyermeket nevelő családok megküzdési esélyei Romániában

A fogyatékos gyermeket nevelő családok egy része megtalálja a saját személyiségi erőforrásaiban, a közvetlen környezetében és az ellátórendszer nyújtotta szolgáltatásokban azokat a támogató elemeket, amelyek lehetővé teszik, hogy a családok megküzdjenek a fogyatékoság okozta, megváltozott élethelyzettel. A kutatás azokat a támogató faktorokat és megoldásmódokat keresi, amelyek leginkább segítenek ebben a küzdelemben, illetve azokat a rizikótényezőket igyekszik feltárni, amelyek a legnagyobb valószínűséggel és leggyakrabban okozzák az egyensúly felbomlását.

Az utóbbi négy évtizedben intenzíven kutatják a fogyatékos gyermeket vagy felnőttet ellátó családok életminőségét és problémáit. Ennek a területnek a kutatása módszertanilag komplex problematika. Alapvető kérdései: Melyik az a módszer, amellyel mérhetővé válnak a fogyatékból fakadó következmények? Milyen kérdések tehetők fel (és kinek) a családok belső és külső kapcsolatrendszerének megértése céljából, és mi a vizsgálódás célja? A kutatások nagyobb hányada elsősorban statisztikai jellegű: az anyagi helyzet, az ellátottság, az iskoláztatás stb. számokban mérhető és összevethető adataival szolgál. A sérültségnek a családi kapcsolatokra, a családtagok társadalmi helyzetére és közérzetére vonatkozó hatásai, a szülők megküzdési kapacitása (coping mechanizmusa), a fogyatékkal élő integrációs esélyének paraméterei nehezebben operacionálizálhatóak, de előfordulnak ilyen jellegű vizsgálatok is. Ezek a kutatások is sokféle ágaznak, de orientáltságuk szempontjából mégis két irány a meghatározható:

– A *problémaorientált megközelítés* azt keresi, hogy milyen nehézségek adódnak abból, ha a családban fogyatékos gyermek születik, vagy ha egy családtag fogyatékosná válik. Kutatja a kezdeti sokk-effektust, amit a diagnózis vált ki; az ebből eredő *distress-hatást*, a szülők karrierjének és anyagi helyzetének változását, azokat a kulturális és társadalmi ráhatásokat, amelyek az illető társadalomban érvényesülnek a fogyatékoság tényével kapcsolatban.

– Az *adaptációs megközelítés* azt próbálja feltárni, hogy miként küzd meg a család a megváltozott helyzettel, milyen erőforrásokat mozgósít, milyen megoldásokat talál. Kutatja azokat az erőforrásokat, amelyek a

szülők személyiségében, szociális háttérében és környezetében, kapcsolati rendszerében, anyagi és foglalkozási státusában lehetők fel, s amelyek a sikeres *adaptációs modell* megalkotásához szolgálhatnak mintagyánánt.

Eddigi kutatások – a sikeres esetek vizsgálata

A legtöbb tanulmány azzal foglalkozik, hogy a fogyatékoságból adódó nehézségek és stressz hogyan hatnak a családra, a családi kapcsolatokra és szerepekre. Keveset mondanak a kutatások a pozitív adaptáció okairól és hatásairól: a személyiségükben, házastársi kapcsolatukban érettebbé váló szülőkről, a tágabb látókörű testvérekről, illetve arról, hogy ha egy családtag pozitívan adaptálódik, ez mit jelent a többiekre nézve. A legtöbb kutatás azt mutatja ki, hogy azok a családok sikeresek az adaptációban, melyek iskolázottsága és anyagi helyzete az átlag fölött áll, melyekben jól működik maga a házasság, s a testvérkapcsolatok is erősek, emellett a formális és informális szociális támogatottságuk is magas. Egyértelmű konklúzió az is, hogy a pozitív kognitív adaptációt (elfogadást) leginkább a 'parent-to-parent help' programok segítik. Kevésbé foglalkoznak azokkal az esetekkel, melyeknél a lehetőségek szerények ugyan, mégis megtalálják a viszonyulás lehetőségeket, s kialakítják a saját, működő életmódjukat. Pozitív adaptációt jelent, ha a szülők eljutnak oda, hogy felhagynak az önhibáztatással, és nem kérdezik már, hogy „miért én?” Ehelyett felteszik azt a kérdést: „származhat-e valami jó ebből a helyzetből?”, vagy „mi az, amit megértettünk, megtanultunk, megtanulhatunk”¹?

*Crawley-Sanderson*² (1982) a sikeres adaptáció eseteit vizsgálta az USA-ban. Kutatásai során azt tapasztalta, hogy ezeknek a családoknak a döntő többsége a konzervatív értékeket valló középosztálybeli csoportba tartozik: összeházasodott, kétszülős családok, melyekben az anya otthon van a gyermekekkel, vallásosak, tevékenyek az egyházban vagy a szülőszervezetben. Kissé idősebbek, mint a hasonló életkorú, egészséges gyermekek szülei, s aktuálisan nincsenek megélhetési gondjaik. Iskolázottságuk a hasonló paraméterű családokhoz képest nem mondható magasnak. Az anya az elsődleges gondoskodó. A kutatás negatív korrelációt talált a fogyatékos súlyossága és az elfogadás között: minél hangsúlyozottabb a gyermek fogyatékosága, annál kevésbé sikerül a szülőknél az elfogadás és a mindennapi élet egyensúlyának a kialakítása. Ez a negatív korreláció minden esetben kimutatható volt ott, ahol a gyermek állapota magát a szülő-gyermek kommunikációt tette zavarttá vagy lehetetlenné (autizmus, vagy az alapdiagnózishoz társuló autisztikus viselkedés esetén).

Cecilia Wai-Ping Li-Tsang, Matthew Kwai-Sang Yau 1999-ben végzett ázsiai kutatásai³ arra irányultak, hogy megvizsgálják: azok a családok,

1 Singer, 2002: 150.

2 In: Wai-Ping – Yau – Hon Kong, 2001:62.

3 In: Wai-Ping – Yau – Hon Kong, 2001: 64–69.

amelyek megtalálják az egyensúlyt és a pozitív viszonyulást, hogyan képesek erre, mi segíti őket, hogy örömet találjanak fogyatékos gyermekeikben, s hogy lehet az, hogy ők kohéziót (még szorosabbá váló kapcsolatrendszer) tudnak létrehozni a nehéz helyzetekben. Miért van az, hogy ők sokkal inkább „speciális igényűnek” és nem „fogyatékosnak” látják a gyermekeiket?

Yau és Wai-Ping kutatásainak eredményei azt mutatják, hogy a pozitív egyensúlyt megtaláló családokat a szülők magas iskolázottsága, közepes-jó anyagi helyzete, személyiségük kiegyensúlyozottsága, látásmódjuk pozitív mivolta jellemzi. Emellett reálisak az elvárásaik a gyermekekkel és a velük dolgozó szakemberekkel szemben, kapcsolatrendszerük erős. Az ázsiai mintánál nem tapasztaltak negatív korrelációt a fogyatékos súlyossága és az elfogadás között. Ugyanakkor itt is az anya az elsődleges gondoskodó.

Harris Poll⁴ a National Organization on Disability (USA 2000) nyilvántartásából kiválasztott, 6000 megkérdezettből álló, reprezentatív mintán kutatta a fogyatékosnak a családra és a fogyatékkal élő személyre gyakorolt hatását. Ő az életminőséget a *fogyatékos felnőtteknél vizsgálta*. Azt találta, hogy egyharmaduk elégedett az életminőségével. Azok közül, akik dolgozni szerettek volna, 76 százalék volt munkanélküli (országos munkanélküliség arány 4,9 százalék). A nem otthon élő megkérdezettek közül 6 százalék választhatta meg a szobatársát, és 3 százalék öltözhett naponta olyan ruhába, amilyenbe ő akart. Az otthon élők esetében a szülők 80–85 százaléka volt elégedett a speciális oktatással vagy foglalkoztatással, amelyben már felnőtt korú gyermeke részesült.

A kutatás eredményeit így összegezte: a szülők megküzdési képességére kisebb a hatása a fogyatékos mértékének, típusának és a családstruktúrájának, mint a fogyatékkal élő gyermek vagy felnőtt kihívó vagy önpusztító magatartásának és a család rossz anyagi helyzetének.

Bánfalvy Csaba⁵ „Életminőség '95” kutatásában 1700 Magyarországon élő *felnőtt értelmi fogyatékos életminőségét* kutatta az életmód, ellátottság és társas kapcsolatok szempontjából. Ő azt találta, hogy az életmód-életminőséget illetően a fogyatékosból eredő jellemzők és a szociológiai jellegzetességek összefonódottan léteznek és hatnak. A magasabb társadalmi státusú családokból származó fogyatékos gyermekek és fiatalok társadalmi előrejutása jobb: továbbtanulnak, nagyobb arányban szereznek mesterséget és jutnak álláshoz. A közösségi és családi integráltság viszont az alacsonyabb társadalmi státusú szülők gyermekeinél jobb, mert itt az egyszerűbb környezet és családi milió befogadóbbnak, támogatóbbnak bizonyul.

Annak a *metodológiáját*, ahogyan egy család megküzdési stratégiáját vizsgálni lehet, Berg⁶ 1995-ben dolgozta ki. Ő egy kvalitatív induktív-analitikus módszert írt le, amelyet azután több nyugat európai mintán is kipróbáltak. Berg először általában tanulmányozta a fogyatékos gyermeket nevelő családok speciális sajátosságait. Begyűjtött információi és

4 In: Singer 2002: 150.

5 Bánfalvy 1996: 87.

6 In: Wai-Ping – Yau – Hon Kong, 2001: 63–72.

addigi tapasztalatai nyomán hipotéziseket állított fel, majd összeállított egy kérdés-listát, amelyet a sikeresen adaptálódott szülőknek tett fel. A családoktól nyert válaszok, információk alapján elvetette vagy megerősítette az előzetesen felállított hipotéziseket.

A családok kiválasztásánál a következő szelekciós szempontokat vette figyelembe a csoportok felállításában:

- Olyan családok legyenek, melyekben a szakemberek, akik közvetlenül dolgoztak a gyermekkel és a szüleivel (korai fejlesztési team, szociális munkás, terapeuták, pszichológus), úgy ítélik meg, hogy a szülők elfogadták a gyermek fogyatékoságát.
- A szülők aktívak legyenek a szülőcsoportban, érdekérvényesítő szervezetben.
- Természetes (ne nevelő vagy örökbefogadó) szülők legyenek.

A szülők megküzdési mechanizmusát két szempontból vizsgálta: attitűdök-szociális értékek és segítségkereső viselkedés. Jellemző volt a pozitív életszemlélet. 10 szülőből 7 azt vallotta, hogy értékrendjük megváltozott a fogyatékoság hatására: az anyagai értékek és a karrier veszítettek jelentőségükből, a kapcsolatok viszont felértékelődtek. Önmagukat családcentrikusnak tartják: egész életükben tudatosan törekedtek arra, hogy a családot helyezték a prioritási listájuk élére. A jövőtől való félelem mindegyik családnál jelen van, ennek ellenére igyekeznek energiájukat a jelenre összpontosítani: a múlton nem tépelődni, s a jövőtől való szorongást féken tartani. A szülők fele sokat tanult a gyermek problémájáról, s ezt fontosnak érezte. Valamennyien azt vallják, hogy nemcsak gondozni, hanem tanítani-taníttatni is kell a gyerekeket. Minden megkérdezett szülőnek a gondozási tevékenységeken kívül is van közös tevékenysége gyerekeivel.

Szükségkereső magatartásukra jellemző, hogy a reális információt és a szakszerű segítséget valamennyien nagyra értékelték. A szakemberekkel való megbeszéléseket és az együttműködést – különösen a kezdeti, elfogadási időszakban – fontosnak tartják. Hisznek abban, hogy fontos egy csoporthoz tartozni, és tenni is valamit a fogyatékkal élők ügyében. Ha a csoport nem közvetlenül a gyermeket segíti, de a szülőt erősíti, ez a gyerekeknek mindenképp jó, ezért ez „hasznos idő”. A legjobb hatással a többi, hasonló helyzetű szülő volt rájuk az elfogadás időszakában. Ők maguk is fontosnak tartják, hogy más, fogyatékos gyermeket nevelő szülőket segítsenek. Elégedettek azzal a szülőcsoporttal, amelyhez tartoznak.

A fogyatékos gyermeket nevelő romániai családokra vonatkozó kutatás elméleti alapjai

Egy romániai, fogyatékos gyermeket nevelő családok körében végzett életminőség-kutatás elméleti alapjául a Bronfenbrenner⁷ által felépített *ökológiai modellt* tartom legmegfelelőbbnek. Az ökológiai modell interaktív szemlélete szerint sohasem vagyunk passzív résztvevői a környeze-

⁷ Bronfenbrenner, 1981: 5–32.

tünknek, állandó akció–reakció hatások érvényesülnek, folyamatosan egyensúlyozunk a számunkra problémát, kihívást vagy akár stresszt okozó rizikófaktorok, és a személyiségünkben és környezetünkben ható védő faktorok között. Ezek a hatások mindig átszűrődnek a kognitív, emocionális, fizikai és szociális viselkedésen, megnyilvánuláson, de függenek az egyén vagy család aktuális fejlődési stádiumától is.

Az ökológiai perspektíva kerüli a pusztán problémaorientált megközelítést. Ehelyett egy kétpólusú *additív szemléletet*⁸ ajánl fel, miszerint minden rendszer magában hordozza a rizikó-tényezőket, de a támogató faktorokat is. Egy olyan tartósan jelenlévő és mind a négy rendszer szintjén ható problémát, amelyet a sérültség jelent, nemcsak a rizikó felől, hanem a támogató tényezők és a reziliencia felől is meg kell vizsgálni. A rizikó és reziliencia fogalmának meghatározása ebben a modellben a következő:

Rizikó-tényező minden olyan biogenetikai, pszichoszociális, környezeti vagy gazdasági károsító hatás, amely az egyén jólétét, fejlődését, önálló, értelmes létlehetőségét akadályozza, fékezi vagy károsítja.

Reziliencia-tényező minden olyan erőforrásokat aktiváló, támogató hatás, amely lehetővé teszi, hogy a rizikó ellenére, vagy ezt kompenzálva megmaradjon a helyzet egyensúlya, az egyén léte ne lehetetlenüljön el, fejlődése ne vegyen kóros vagy deviáns irányt.

A rizikó–reziliencia modell elemzői (pl. Fraser 2000) szerint minden társadalmi probléma esetén egy háromsíkú analízist kell elvégezni, szem előtt tartva a négy rendszer-szintet, az ezeken a szinteken jelentkező rizikót, és a létező vagy elérhető segítséget. A reziliencia fogalma a rizikó-kutatás során került felszínre. Miért van az – tették fel a kérdést a kutatók –, hogy a fogyatékossgal szembesülő családok egy részénél nem alakul ki tartósan negatív következmény, életútjuk normális menetben halad, nem válnak sem deviánssá, sem deprimálttá semmilyen értelemben, sőt sikeresen meg tudnak felelni a felnőtt szerep és a társadalmi élet követelményeinek? Feltételezhető, hogy van *invulnerabilitás*, vannak „pszichikailag sebezhetetlen”⁹ egyének, akik emocionálisan képesek ellenállni a hosszan tartó, súlyos rizikónak is? A szakemberek többsége¹⁰ elveti ezt a feltevést, sőt, az invulnerabilitást nem tartják a reziliencia szinonimájának, sem pedig feltétlenül pozitív kvalitásnak. Ezzel szemben azt tartják, hogy a sikeres megoldásokat találók helyzetében létezik egy olyan erőforrás, olyan támogató tényező, amely kombinálódva a rizikóval, megóvja őket a tartós károsodástól, viszont ők sem immunisak, őket is megérinti, de nem teszi tönkre a probléma. A reziliencia tehát nem azt jelenti, hogy nincs rizikó vagy diszfunkció, hanem „sikeres adaptációt jelent a megpróbáltatás ellenére” („successful adaptation despite adversity”). Eszerint a reziliencia 3 típusa körvonalazódik:

1. *megküzdési* – „úrrá lenni a rosszon” („overcoming the odds”)

⁸ Fraser, 2000: 266–274.

⁹ Anthony (1987) nevezte így a nem-vulnerábilis egyéneket, de ezt a feltételezését Garnezy (1993) vitatta, szimplistának minősítette, mivel azt sugalmazza, hogy létezik olyanfajta szociális immunitás, ami azt jelentené, hogy amire a legtöbb ember érzékeny, arra némelyek teljesen ellenállóak. (In Fraser, 2000)

¹⁰ Masten, Best, Garnezy (1990), in Fraser, 2000: 266–274.

2. *kibírni* – „kitartani a stressz alatt” („sustained competence under stress”)

3. *talpra állni* – „felépülni a traumából” („recovery from trauma”)

A fenti értelmezésben a sikeres megküzdés egy pozitív minőség: a szülőknek, a családnak azt a képességét jelenti, hogy képes elfogadni a gyermek fogyatékoságának a tényét és az életét ennek függvényében úgy rendezni be, hogy el tudja látni többi családi és társadalmi szerepeit is.

Romániai kutatás a fogyatékossgal való sikeres megküzdés kritériumairól

A kutatás elsődleges szándéka az volt, hogy a fogyatékos gyermeket nevelő családokról nyújtson minél több információt, melyek alapján felderíthető, hogyan küzdenek meg a fogyatékos okozta megváltozott élethelyzettel.

A kutatás tervezésekor abból a *hipotézisből* indultam ki, hogy lenniük kell olyan közös problémáknak, amelyek valamennyi fogyatékos gyermeket nevelő család esetében jellemzőek. Ezekre egyes családok megtalálják a közvetlen környezetükben, az ellátórendszer nyújtotta szolgáltatásokban és saját személyiségükben azokat a támogató lehetőségeket, amelyek lehetővé teszik, hogy egyensúlyban maradjanak. Azokat a támogató faktorokat és megoldásmódokat keresem, amelyek leginkább segítenek, legjobban beváltak, illetve azokat a rizikó-tényezőket, melyek a legnagyobb valószínűséggel és leggyakrabban okozzák az egyensúly felbomlását.

A *kutatási cél* a fogyatékkal élő családok helyzetének a felderítése a rizikó- és reziliencia-faktorok vizsgálatával. Ezeknek a vizsgálata azért fontos, mert kevésbé ismerjük azt, ahogyan élnek, és fontos lenne tudni, hogy mi az, amiben az ellátó rendszer segíteni tudna, amiben igazodnia kellene az igényeikhez, szükségleteikhez.

A *kutatási minta* összesen 400 családból áll, ezek 9 különböző megye 108 településén élnek. Létezik országos nyilvántartás az egy-egy megyében élő fogyatékos gyermekek számáról, de sem a településtípus szerinti megoszlásról, sem a szülők foglalkozásáról vagy egyéb, családra vonatkozó adatról nincs elérhető nyilvántartás vagy adatbázis. A reprezentativitás növelése érdekében a minta súlyozható lenne a megyei megoszlás, vagy a sérültségi fokozat alapján.

A kutatás *elemzési egységei* olyan családok, akiknek a gyermekét a romániai Diagnosztizáló Bizottság valamely fogyatékossgai kategóriába besorolt és számon tart. Független helyzetük miatt nem csak a 18 éven aluliakat soroltam ide.¹¹ (De a vizsgálati mintába csak olyan 18 éven felüli fogyatékos személyek kerültek be, akiknek mentális lemaradásuk is van.)

11 Lásd még Wai-Ping – Yau – Hon Kong kutatásait, aki 6–28 éves közötti fogyatékos gyermeket nevelő családok megküzdési stratégiáját vizsgálta, 2001: 63–72. A 18 éven felüli fogyatékos „gyermekek” aránya a romániai kutatási mintában 5,5 százalék.

1. táblázat A gyermek fogyatékoságának típusa szerinti megoszlás

A fogyatékoság típusa	Esetszám (fő)	Százalék (%)
Halmazottan sérült	216	54,0
Mozgássérült	76	19,0
Értelmi fogyatékos	49	12,3
Érzékszervi fogyatékos	39	9,8
Egyéb	20	5,0
Összesen:	400	100,0

Bár a kérdések egy családtaghoz szólnak, valamennyi, a közös háztartásban együtt élő családtagra kiterjednek. Vizsgálom a család szerkezetét, anyagi helyzetét, társadalmi státusát, az egyes családtagok attitűdjeit a fogyatékosággal kapcsolatban, a kikapcsolódási lehetőségeket és szokásokat. Elemzési egységül azért a családot tartom megfelelőnek és nem csak az anyát vagy valamelyik szülőt, mert a rendszerszemlélet értelmében egy családtag fogyatékosága valamennyi családtagra kihatással van, de ellátása és beilleszkedése is valamennyiük közös feladata.

Az adatgyűjtés módszere egy 80 kérdésből álló életminőség-életmód kérdőív¹² volt, amelyet a családok otthonában kérdeztek le a kérdezőbiztosok.

A kutatás egyik kiemelt célja az volt, hogy próbálja feltárni a fogyatékosággal és az abból adódó életvezetési és lelki problémákkal való sikeres megküzdés titkát. A jelen kutatásban használt operacionalizálási kritériumokat a Berg által bemutatott vizsgálatból vettem át.

A kérdezőbiztosok, előre megbeszélte szempontok alapján, megjegyzések beírták a véleményüket azzal kapcsolatban, hogy a válaszadót sikeresnek tartják-e a fogyatékkal való megküzdésben:

- a kérdésekre való válaszadás során nem esik végletesen negatív érzelmi állapotba;
- láthatóan jó a kapcsolata a fogyatékos gyermekkel, de az élete egyébként is tartalmas: más szerepeit is betölti, nem záródik be egy szimbiotikus kapcsolatba a gyerekekkel;
- reálshoz közeli képet fest a sérült gyermek képességeiről, állapotáról.

A fenti szempontok alapján a kérdezőbiztos azokat a válaszadókat minősítette sikeresnek, akik mindhárom szempontnak megfeleltek. Ez volt az első szűrő. Az így létrehozott változót próbáltam ki, az adatbázis alapján, a következő kritériumok szerint:

- Csak azok maradnak benn a „sikeresen megküzdő” csoportban, akik:
- szülők (csak apa és anya);
 - megneveznek egy pozitív élményt a gyermekkel kapcsolatban;
 - jelenleg nem adnák intézetbe a gyermeküket;

12 A kérdőív az ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ, Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék (Budapest) által 1998-ban kidolgozott és a mozgássérült gyermekek és családjaik helyzetének felmérésére alkalmazott kérdőív adaptált és kibővített változata. A családi kapcsolatrendszer elemző fejezetben felhasználtam kérdéseket a HOME tesztek (B. M. Caldwell – R. H. Bradley: Home Observation for the Measurement of the Environment) anyagából is.

– *aktívok a gyermek fejlesztésében* (viszik valahová vagy ők foglalkoznak vele) – *járnak szülőcsoportba – tagjai érdekvédelmi szervezetnek*. A felsorolt három kritérium közül egynek eleget tesznek.

Azok a „sikeresek”, akik a második szűrőn is átmennek.

2. táblázat A sikeres megküzdés kritériumai

Szűrők	Sikeresen megküzdő válaszadók	
1. A kérdezőbiztos véleménye	84 személy	21,0%
2. Utólagos kritériumok	54 apa + anya	13,5%

A fenti kritériumok alapján megalkotott „sikeresen megküzdők” csoportját minden lényeges kérdésben összemérve a „nem sikeresekkel” a következő *megküzdési profil* bontakozik ki:

- A sikeresen megküzdő szülők: 44 anya (15,9%) és 10 apa (11,5%). A sikeres megküzdés és a nem között nem mutatkozik erős összefüggés ($p = 0,315$). Ez az eredmény ellentmondani látszik az eddigi kutatások konklúzióinak, melyek szerint az anyák egyértelműen sikesebbek a fogyatékossgal való megküzdésben. Valószínűek tartom viszont, hogy a jelen kutatás esetében azok az apák vállalták a válaszadás feladatát a kérdőívre, akik egyébként is aktívok a gyermekkel kapcsolatos teendőkben. Az apák eredményeit az is javította, hogy a kérdezőbiztosok között volt egy apa is (8 kérdőívet kérdezett le, valamennyire az apák válaszoltak), aki tevékeny a szülőcsoportban és pozitív hatással volt a többi apa fogyatékossgal való megküzdésére is. Ez a jelenség viszont fontos jelzés a fogyatékos gyermekek szüleivel dolgozó szakemberek számára: egyetlen apa katalizátorként hathat a többi apa elérésében, segítségével egy olyan területen, ahol a szakemberek erőfeszítései általában nem bizonyultak eléggé hatékonyak.

- A sikeresen megküzdő anyák mellett az esetek 93,3 százalékában *van apa a családban*. Az anyák még az olyan családokban is nagyobb arányban tartoznak a sikeresen megküzdők közé, ahol az apa nem támogató magatartású, mint ahol az anya egyedül nevel ($p = 0,01$).

- Ahol *van egészséges kisebb testvér*, azok a sikeresen megküzdők közé tartoznak ($p = 0,04$). A sikeresen megküzdő családok 62,2 százalékában van kisebb testvér. A bármilyen korú testvér és sikeres megküzdés között nincs egyértelműen meghatározó kapcsolat, bár ott is inkább sikeresek azok a szülők, akiknek van még gyermekük a fogyatékos gyermekén kívül. (Itt feltehető az ok-okozat kérdése: azért sikeres a megküzdésben, mert született még egészséges gyermek, vagy azért mertek még vállalni gyermeket, mert már megküzdöttek a fogyatékossgal tényével? Ez utóbbi tűnik valószínűbbnek.)

- Ahol a fogyatékos gyermek részesült *korai fejlesztésben* (63,6%) vagy *iskolás kor előtti fejlesztésben* (68,8%), és ez használt is neki, ott a szülő a sikeresen megküzdők közé tartozik. ($p = 0,05$)

- A sikeres megküzdés és *sérültségi fokozat* között nem találtam egy-

értelmű kapcsolatot. A megküzdők gyermekei a mintában előforduló foglalkozástípusok mindenikében fellelhetők.

- A megküzdést nem befolyásolja a szülők *iskolai végzettsége* vagy *foglalkozása*, de az anyák esetében, amennyiben az érettségénél nagyobb végzettségűek a gyermek gondozóiként otthon maradtak, *100 százalékban a nem sikeresek közé tartoznak*. A munkanélküliek és a nyugdíjasok számára szintén nehezebb a megküzdés. Az „otthon ülő” foglalkozásúak esetében döntően befolyásolja a megküzdést a szülőcsoport megléte, természetesen pozitív irányba ($p = 0,001$).

- Az *erőforrások* megléte vagy hiánya teljes mértékben meghatározza a megküzdést: akik semmilyen erőforrásra nem hivatkoztak, valamennyien a megküzdési táborában vannak. Legerősebb hatású társítás, ezt követi a „család” (22,4%), és a „hit + egyház” (18,4%) majd a „szülőcsoport” (8,2%)

Mi az, ami segít a mindennapokban?

- A *közvetlen környezet viszonyulása* (elfogadó vagy elutasító) és a megküzdés közötti kapcsolat jellegzetessége, hogy minél elfogadóbbak a legközelebbiek (testvérek, rokonok), annál sikeresebben küzd meg a szülő. A *megterheltség* és sikeres megküzdés közötti kapcsolat jellegzetessége a kutatási minta alapján, hogy a szülők megküzdési képessége legérzékenyebb az érzelmi-lelki és a családi kapcsolatok megterheltségére. Az egészséges testvér elfogadó magatartása és a családi megterheltség között van a legerősebb összefüggés ($p = 0,003$).

SZOCIÁLPOLITIKA ROMÁNIÁBAN

3. táblázat A fogyatékos gyermek környezete általi elfogadottságára szintén 1-től 5-ig terjedő skálát alkalmazott a kérdőív

Elfogadottság- elutasítottság értékelése	Testvérek (%)	Rokonok (%)	Szomszédok (%)	Azonos korú gyermek (%)	Általában az emberek (%)
5 – elfogadó	71,4	50,8	43,3	26,3	21,4
4	16,9	19,0	17,3	13,0	17,7
3	6,3	14,5	16,8	20,5	27,0
2	4,0	8,8	12,8	16,3	21,4
1 – elutasító	1,3	3,5	5,3	17,3	12,4
NT/NV	24,8*	3,5	4,8	6,8	5,5
Összesen:	100,0**	100,0	100,0	100,0	100,0
Átlag (mean)	4,53	4,09	3,85	3,16	3,14

*azok nem válaszoltak, ahol nincs testvérviszony

**csak azok, ahol van testvér

A szülők tapasztalata az, hogy a családtól távolodva a viszonyulás egyre hűvösebb: minél kevésbé ismerik az emberek, a gyermekek fogyatékos társaikat, annál inkább kihangsúlyozódik a „másság”, annál erősebb az elutasító magatartás.

• A makro szintű viszony és a megküzdés változója függetlennek tűnik, a médiáról-sajtóról való vélemény kivételével ($p = 0,05$).

4. táblázat Hányast adna 1-től 10-ig arra, ahogyan az alábbiak a fogyatékos személyekhez viszonyulnak? (1 = legkisebb jegy, 10 = legnagyobb jegy)

	Közvélemény	Egészségügyi személyzet	Egyház	Sajtó (újság, tv, rádió)	Fogyatékos személyekért felelős minisztérium
Átlag	4,45	6,50	7,53	5,42	4,71
Medián	5,00	7,00	9,00	5,00	5,00
Szórás	2,43	2,50	2,87	2,90	3,13
NT/NV	39	36	59	65	55
Összes:	361	364	341	335	345

A mediának a fogyatékos személyekhez való viszonyát szignifikánsan jobbnak tartják a sikeresen megküzdők a többiekhez képest ($p = 0,05$).

Megküzdési profil

A kutatás eredményei alapján kibontakozó megküzdési profil: olyan anyák és apák, akik kétszülős családszerkezetben élnek, és van egészséges kisebb gyermek is a családban; az anya nem adja fel a gyermek fogyatékosága miatt az eredeti foglalkozását; gyermeküket eredményesen fejlesztették már a legkisebb életkortól, és anyagi eszközeiket felhasználták ennek érdekében; vannak informális külső támogató kapcsolataik;

érzékenyek arra és hisznek abban, hogy a média fontos eszköz lehet a fogyatékos személyek helyzetének a javításában.

A legerősebb hatású egyéni, családi és társadalmi tényezők a fogyatékoságot illetően

Mivel a kutatás nem dolgozik a teljes vizsgálati populációra nézve reprezentatív mintával, az összefüggések és eredmények inkább jelzésértékűek a fogyatékos gyermeket nevelő családokban és a fogyatékos személyek ellátására vonatkozóan. Listáznak olyan rizikófaktorokat és problémákat, amelyek létezőek és jellemzőek, feltárnak olyan támogató tényezőket vagy megoldásmódokat, amelyek megtalálhatóak.

A kutatás egyik fontos konklúziója, hogy a támogató- és rizikó-faktorok nem választhatók szét két, teljesen különálló és ellentétes csoportra. Egyrészt ami az egyik esetben nehezítő tényező, az a másokban segítség lehet (pl. együtt lakk-e más családtaggal vagy nem). Másrészt ugyanaz a jelenség megjelenhet pozitív és negatív előjellel is (pl. a sérültségi fokozat minél enyhébb, annál több esélyt hagy, bár ugyanúgy létezik, és minél súlyosabb, annál inkább valószínűsíti a kirekesztődést). Ennek ellenére az ökológiai modell szintjei végigkövethetőek a rizikó-rezilencia nézőpontból.

A kutatás eredményei alapján az egyik legmeghatározóbb faktor a *fogyatékoság mértéke*, illetve a *sérültségi fokozat*. Hatása végigkövethető, nemcsak a jelenlegi helyzetben való elboldogulásban (óvoda, iskolai lehetőség, oktatási típus, segélyekre való jogosultság), de a jövőbeli esélyek szempontjából is. Erőteljes a kisebb életkorúak súlyosabb besorolása, ami valószínűleg a gyermekben rejlő fejlődési potenciál előre nem jelezhető jellegéből is adódik, hiszen még nem lehet tudni, hová fog alakulni, de szociális összetevője is ugyanúgy van, mint szociálpolitikai vetülete. A „gyenge” anyagi helyzetűek súlyos fokozatba való besorolásának a nagy aránya azt jelzi (és erre megerősítést adtak a Diagnosztizáló Bizottságban dolgozók is), hogy szociális szempontok is befolyásolják, ki milyen fokozatba kerül: a családoknak segíteni akarnak a jóindulatú szakemberek abban, hogy megkaphassák a legmagasabb elérhető segélyt, ezért „súlyos” fokozatba teszik a gyermeket. Két gond is megoldódni látszik: továbbra is az anya gondozhatja (ő lesz a fizetett személyi gondozó, ő jogosult az ápolási díjra), és biztosított egy alacsony, de biztos jövedelem-forrás a család számára. Ez az eljárás két kérdést vet fel:

1. Helyes-e, jó-e az, ha a fogyatékből adódó szociális és anyagi szükséglet ezen az úton oldja meg a rendszer, nem visz-e ez vissza a medikalizált szemlélethez, nem válik-e hosszú távon fogyatékosági csapdává?

2. Ha az eredmények azt mutatják, hogy azok az anyák, akik számára az otthon maradás a kapcsolatokból való kiesést és/vagy a foglalkozási státusukban való visszaesést jelenti, 100 százalékban a megküzdési nem tudók közé tartoznak, hosszú távon biztos-e, hogy az a jó, ha ők lesznek a gyermek hivatásos gondozói is?

A településtípus szintén döntő jelentőségű a romániai sérültellátásban, mind mennyiségi, mind minőségi vonatkozásban: a megyeszékhelyektől a falvak felé haladva csökken a lehetőségek száma és repertoárja (a valóban integrált, szakember által is támogatott oktatást alig ismerik, a szülőcsoportot pedig falun, mint kifejezést sem hallották még). A sorrend mégis sok esetben megbicsaklik: a kisebb városok a falvak mögé kerülnek, kevesebb figyelem jut az ottani problémákra, s nem részesülnek sem a megyeszékhely jobb ellátottságából, sem a falu zártabb jellegéből adódó, intenzívebb egymásra figyelésből (pl.: inkább megoldott a felügyelet, jobban adódik elfoglaltság, még ha nincs is munkahely). Ez a helyzet valószínűleg a fogyatékos-ellátás központosítottságának lebontási kísérletéből adódik: a falu próbál megbirkózni a saját gondjaival, az igények és problémák még átláthatóak, s ha gond van, továbbküldik a gyermeket, családot a megyeszékhelyre. A kisváros viszont sokkal kevésbé tartozik a megyei központ gyámsága alá, mint a falu, de ellátottságában és infrastruktúrájában messze leszakad ettől. S természetesen a méretei folytán már kevésbé átlátható, mint a falu. A kisvárosban lakó szülők előnye, hogy kapcsolathálójuk kiterjedtebb, mint a másik két településtípuson élőké általában, és a közvélemény „irgalmasabb”: sem nem túl személyeskedő (mint falun), sem nem túl személytelen (mint nagyváros). Az ellátórendszer hiányosságait részben kiegyenlíteni látszik a kapcsolatrendszerben rejlő támogatás.

Az anyagi helyzet, ellátottság hatása is többirányú. A szülők iskolázottsága és foglalkozási státusa csak olyan mértékben válik hatásossá, amennyiben ennek a lehetőségekhez való jobb hozzáférésben is van lecsapódása, s ha több jövedelmet, jobb életkörülményeket vagy a segítség megszerzés bonyolult procedúrájában való jobb eligazodást jelent. Meglepő, hogy ennek ellenére a jobb ellátottságból nem következik sikeresebb megküzdés is. A direkt, egyenes meghatározottság nem mutatható ki, de a közvetett kapcsolat igen: az ellátottságnak döntő szerepe van a fejlesztési lehetőségekhez való hozzáférésben, ez pedig erőteljesen összefügg a megküzdéssel. A legfontosabb kérdés itt az, hogy úgy dönt-e a szülő, hogy elindul a fejlesztés útján, illetve hogy dönthet-e egyáltalán úgy, hogy van-e információ, anyagi lehetőség, létezik-e fejlesztő tevékenység ehhez? Ezt a közvetett meghatározottságot kellene az ellátórendszernek leépítenie, különösen az informálás, a fejlesztő lehetőségek elérhetővé tétele és a biológiai meghatározottságot fenntartó medikalizált hozzáállás („betegség, tehát gyógyszerrel gyógyítandó”) kiiktatása révén.

Anyagi helyzetük alapján a kutatási minta családjai többségükben szegénynek bizonyulnak, bár munkanélküliségük aránya nem magas (a lakosság átlagáéhoz képest). De vajon csak a mintára jellemző ez, vagy elmondható a vizsgálati populációra is, hogy a fogyatékosság a családra nézve szegénységet is jelent? A felelet nem egyértelmű. A nagyon szegény családok esetében a gyermek gondozásáért kapott összeg a családi jövedelem jelentős részét (több mint felét) teszi ki. Az olyan családokban viszont, melyekben az anya otthonmaradása jövedelem-kiesést is jelent, s ehhez még hozzájön a fejlesztésből, speciális étrendből stb., származó kiadás is, mindenképpen anyagi visszaesést is okoz. A jó vagy közepes anyagi helyzetű családok szegényebbek lesznek, a nagyon szegények egy

szerény jövedelemhez jutnak ugyan, amiből viszont nem jut egyébre, mint túlélésre.

A szülők legfőbb erőforrását a fogyatékossgal való megküzdésben a család és a hit jelenti. A környezet negatív hatásai – vagyis az előítélet, a fogyatékos gyermekkel és fiatallal szembeni elutasítás – mind az erőforrást gyengítik. A makro-rendszer és család között hiányoznak az összekötő civil szerveződések: érdekvédelmi szervezetek, szülőcsoport. (Talán az egyház tölt be ilyen átmenet szerepet.) Ebben a tekintetben is túlterhelődik a család szerepe, mivel nincs tere a „szelepelletetésnek”: egyszerűen kell feldolgoznia a fogyatékossgából adódó érzelmi terhet és a rendszerrel való elégedetlenségből adódó feszültséget is. Ha hiányzik a szerveződés, nincs lehetőség arra, hogy ezek az elégedetlenségek pozitív kezdeményezésekké váljanak. A Fogyatékos Személyekért Felelős Minisztérium egy távoli intézmény, melyet le lehet osztályozni, el lehet marasztalni a jó irányú változás elkerüléséért, de az „értünk van, változtassuk meg” szándéka egyáltalán nem, vagy csak nagyon halványan dereng fel vele kapcsolatban. Az önrendelkezési tudatosság nehezen születik meg egy olyan országban, ahol ennek évtizedekig nyoma sem volt, s különösen nehéz ez egy olyan területen, amely csak nemrég lett kutatható és vitatható téma. Ezért látom annyira fontosnak az összekötő szervezeteket, intézményeket, melyek ismerik a fogyatékkal élők mindennapjait is, de a makro-rendszer döntéshozó szerveivel is kapcsolatba léphetnek és elvégezhetik a kétirányú közvetítést.

A kutatási mintába kevés felnőtt-korú fogyatékos családtagot gondozó család került be. Ennek ellenére az elemzésekből nyilvánvaló, hogy ők fokozottan nehéz helyzetben vannak. Ha a fiatal fogyatékos emberek kikerülnek az iskolához és szakmatanuláshoz kötődő foglalkoztatásból, lehetőségeik erősen lecsökkennek. A kérdőívre válaszolva a fogyatékossgal való szembenézés dinamizmusát a legtöbb válaszadó úgy mutatta be, mint amely egy gyászfolyamatként is definiálható, s az első megküzdésből és az évek során kialakuló nehéz szakaszokon át ismételt visszaesések és talpra-állások sorozatán át vezet. A legnehezebbnek azt az életszakaszt tartják, vagy úgy anticipálják a szülők, amikor saját erejük, egészségük, anyagi helyzetük már lehangoló. A ellátó-rendszernek és a segítő szakembereknek nagy felelőssége van abban, hogy a szülők ne maradjanak magukra felnőtt korú sérült gyermekeikkel ebben az életszakaszban.

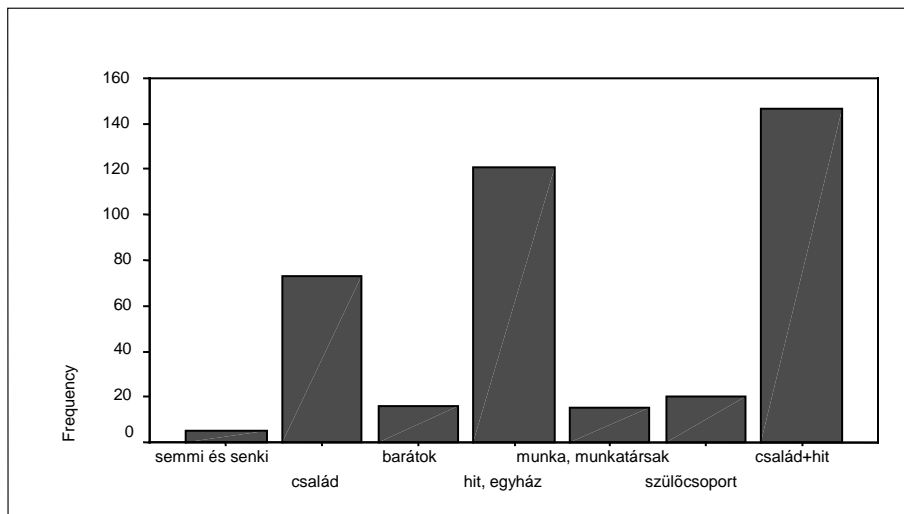
Irodalom

- Bánfalvy Csaba (1996): *A felnőtt értelmi fogyatékosok életminősége*, ÉFOÉSZ, Budapest
- Berszán Lídia (2002): *The beginnings of parent-institution partnership in the Romanian residential care centre Cluj-Napoca*, in: *Changing Care*, 2002 SWP Publishers, Amsterdam, 2002:192–204.
- Berszán Lídia (2002): *Integrarea copiilor cu deficiențe în învățământul de masă* (A fogyatékos gyermek iskolai integrációja); in: *Early Intervencion – Inclusion – Partnership*, Editura „Speranța”, Timisoara, 2002: 208–218.
- Berszán Lídia (2002): *Integrációs kísérletek*; in: *Család, Gyermek, Ifjúság*, Budapest 2002/5: 27–31.

SZOCIÁLPOLITIKA ROMÁNIÁBAN

- Berszán Lídia (2003): *Sérült lét és kirekesztés*; in: *Az erdélyi magyarság helyzete a rendszerváltás időszakában* (ed. Veres Valér – Geambasu Réka), Rodosz Tanulmányok, Kriterion Kiadó, Kolozsvár, 2003/III.: 346–363.
- Berszán Lídia (2004): *Sérültek szexuális viselkedése*; in: *Család, Gyermek, Ifjúság*, Budapest, 2004/3, 23–28.
- Berszán Lídia (2005): *Schimbarile sistemului de protecție socială și efectele acestora asupra familiilor copiilor cu deficiențe* (Az ellátórendszer átalakulásainak hatása a fogyatékos gyermeket nevelő családok mindennapjaira); in: *Romania socială – Drumul schimbării și al integrării europene*, [Szociális Románia – A változás és az európai integráció útja] szerk. Ilut, P. – Nistor L. – Rotariu T., EIKON Kiadó, Kolozsvár, III. kötet, 96–101.
- Berszán Lídia (2005): *A fogyatékos személyek védelme Romániában*; in: *Esély*, Budapest, 2005/5: 53–78.
- Berszán Lídia (2005): *Újrakezdeni nap mint nap: családterápia fogyatékos gyermekek szüleiével*; in: *Család, Gyermek, Ifjúság*, Budapest, 2005/4: 28–35.
- Bronfenbrenner, Urie (1981): *Die Ökologie der menschlichen Entwicklung*, Frankfurt
- Fraser, W. Mark (szerk.) (2000): *An Ecological Perspective*, NASW Press, Washington
- Singer H. S. George (2002): *Suggestions for a Pragmatic Program of Research on Families and Disability*, in: *The Journal of Special Education* vol. 36. no. 3. 2002.
- Wai-Ping Li-Tsang, Cecilia – Kwai-Sang Yau, Matthew – Hon Kong, Yuen (2001): *Success in Parenting Children with Developmental Disabilities: Some Characteristics, Attitudes and Adaptive Coping Skills*, *The British Journal of Developmental Disabilities*, vol. 47. July 2001, London

1. ábra

§

SZOLÁR ÉVA

Romaszegénység. Romániai romapolitika – a szegényválogató rendszer

A tanulmány a *romániai romapolitika* és a romák helyzetének javítását célzó *kormányzati stratégia* kritikai elemzése. Bemutatja a romakutatások sarkalatos pontját, az *etnikai hovatartozás meghatározásával* kapcsolatos nehézségeket, illetve azt, hogy a romák össznépségen belüli arányára és a szocio-demográfiai jellemzőikre vonatkozó megbízhatatlan adatoknak milyen következményei lehetnek a velük kapcsolatos politikai döntésekre. A tanulmány vizsgálja a romákat sújtó *szegénység* megjelenési formáit és okait, valamint a felszámolását célzó szegénységellenes és romapolitikai cél- és eszközrendszert. Az elemzés utolsó része a kormányzati makrostratégia *ágazati logikája* alapján megvizsgálja a jellegzetes *problémaköröket*, az *enyhítési és megoldási intézkedéseket*, ezek *megvalósíthatóságát*, az eszközökhöz való *hozzáférési kritériumrendszert* és annak az alapvető elvárásnak való megfelelést, hogy a cigánypolitikai döntések *illeszkednek-e* a népcsoport specifikumaihoz.

A roma népcsoport egyedi egész Európában, hiszen a legnagyobb olyan etnikum, amelynek érkezése óta nincs történelmi, államhatárokkal jelzett hazája. Ennek megfelelően számos országban megtalálhatóak különböző csoportjai, így mindig az adott ország tekinthető a hazájának. Más nemzetekhez hasonlóan ez esetben is egy nagyon sokszínű csoportról van szó, amely *nyelvi, foglalkozási, területi és történelmi* szempontból tovább differenciálódik. Nincs megegyezés a tekintetben, hogy etnikumról vagy népcsoportról van-e szó, s a tisztázatlanság miatt, amire itt nincs keret kitérni, a neves magyarországi cigánykutató, Forray R. Katalin (1999: 223–234; 2003: 13–86) szóhasználatát követve magam is felváltva használok a két kifejezést.

Gyakran elhangzik, hogy a kelet-európai roma népesség a *legveszélyeztetettebb csoportot* képezi, szociálisan, kulturálisan és gazdaságilag egyaránt. S ez nincs másképp Romániában sem, ahol a romák aránya az egyik *legnagyobb a térségben*. Arra vonakozóan, hogy a romániai össznépség hány százalékát teszik ki, többféle *becslés* és *adat* létezik. A *nép számlálásokkor nyert*, valamint a más *hazai és nemzetközi* forrásokból szár-

mazó információk egyaránt forgalomban vannak. A romák összalakosságon belüli részaránya:

- a 2002-es népszámlálási adatok szerint 1–2%,
- a romániai Életminőségkutató Intézet szerint 4% körüli,
- a Világbank egyik munkatársa (Zoon, 2001: 1) szerint 9,2%.

Az egymástól nagymértékben eltérő becslésekből kiderül, hogy nincsenek pontos adatok, annak ellenére, hogy a mindenkor *kisebbség és a szociálpolitikai döntéseket* a számarányokra vonatkozó adatok jelentősen befolyásolnák.

A számarányokra vonatkozóan csak torzított adatok állnak rendelkezésünkre, a népszámlálás során alkalmazott inadekvát etnikai kategorizációs módszer, az önbesorolás miatt. A cigányok szocio-demográfiai jellemzőire vonatkozóan pedig egyáltalán nincsenek adataink, illetve azok, amelyek mégis rendelkezésünkre állnak, csak nagyon szűk keretek között tekinthetőek relevánsnak, így a politikai tárcák felzárkóztatásra irányuló tervezésének ezekhez igazítása nagy mértékben megkérdőjelezhetőek. Így nincs összehasonlítási alapunk a tekintetben, hogy pontosan hányan és milyen jövedelmi helyzettel, iskolázottsággal, foglalkoztatottsági, továbbtanulási és lemorzsolódási arányokkal rendelkeznek. Az egyetlen erre vonatkozó forrás a népszámlásból származó adatbázis lenne, ahol az etnikai-vallási belső megoszlások nincsenek publikálva,¹ de ezek valószerűsége romániai kontextusban teljes mértékben megkérdőjelezhetőek. Így itt csak egy elméleti elemzést fogok bemutatni a tanulmány során, ahol azonban a jelenség illusztrálására felhasználok néhány reprezentatív igényű társadalomkutatásból származó adatot.

A romániai társadalompolitika hasonló helyzetben van, mint magam e tanulmány megírásának idején, vagyis, ha a szóban forgó népcsoporttal kapcsolatos életminőségjavító intézkedéseit vesszük alapul, akkor azt mondhatjuk, hogy célcsoportjára vonatkozóan „vakságban” szenved. Vagyis csak „tapogatózik”, és „sejtései” vannak ugyan, hogy merre kell menni, de sokszor csak akkor indul el, ha már nagy a szükség, s amikor már nagy a szükség, akkor ad hoc jellegű, gyors és tökéletlen döntéseket hoz.

A romániai szociálpolitika Marian Preda (2001: 101–102) megállapításai szerint igazán egyetlen hagyományos nyugati modellbe sem illeszthető be, hanem sokkalta inkább az jellemző rá, hogy bizonyos elemeket a liberális-reziduális, míg másokat a korporista-konzervatív társadalompolitikai modellből kölcsönöz. Az már saját megjegyzésem, hogy ennek az „egyvelegnek” az okait valószínűleg a történelmi és politikai múltban kereshetjük. Más jellemzőket kiemelve jegyzi meg C. Zamfir (2000: 29), hogy a romániai szociálpolitika a finanszírozásban minimalistának mondható, illetve prioritást nyújt elveiben és gyakorlatában a munkásosztály védelmének. Mindez pedig arra utal, hogy minimalista jóléti államról van szó, amely a múltjából is eredően elsősorban a munka értékére alapoz, ezen belül pedig éppen az intézményes foglalkoztatásra,

¹ A következő weboldalon elérhető az erre vonatkozó tájékoztatás: www.recensamant.ro

amelyben speciálisan a cigányok alig vagy egyáltalán nem vesznek részt, a strukturális exklúzió és az önkirekesztés következményeként. Mindemellett a minimalizmus egyik jelensége az is, hogy ugyan a munka érték, de kisebb privilégiumok kivételével nincsen komplex munkához kötött juttatási rendszer, s a privilégiumok is csak az aktív dolgozóknak járnak. Abból adódóan, hogy a súlyos szociális problémák ellenére nincs adekvát finanszírozása a társadalompolitikának, Románia nem egyszerűen minimalistának, hanem szubminimalistának tekinthető.

A minimalizmus kompenzálásaként egy erős és önfenntartó NGO (Non-governmental organisation) rendszer működhetne, amely ott, ahol az állam nem képes beavatkozni, bizonyos mechanizmusokat biztosíthatna, ez azonban jelenleg még kiépülőben van. Természetesen ugyanez érvényes a romákra és hátrányos helyzetűekre specializálódott nem állami szervezetekre is, ahol az erős és hatékony fellépés szintén várat még magára. Ugyanakkor mindenképpen pozitívnak tekinthető, hogy ez a rendszer egyre újabb és újabb szereplőkkel bővül.

Oscar Lewis (1959) sokat támadott szegénykultúráról publikált teóriáját alapul véve M. Preda (2001: 102–105) azt mondja, hogy ez a romániai szociálpolitikára vonatkozóan kiterjedt alkalmazási lehetőséget kínál, mivel az 1989 utáni, ún. átmeneti időszak szociálpolitikájának alapmotívuma a szegénység központba helyezése. Megjegyezhetjük ezzel kapcsolatban, hogy ez valóban így van, de adekvát eszközök és módszerek nélkül, így kedvező hatást csak korlátozott mértékben várhatunk. A rendszert jelenközpontúság jellemzi, és legtöbbször nem a megelőzés, hanem az aktuális problémák megoldása a cél. A stratégia – a jóléti államokra jellemző közép- és hosszútávú tervezéssel szemben – rövid- és középtávú, finanszírozása pedig oly mértékben minimalista, hogy még az olyan alapvető és általános szolgáltatások megfelelő működtetésére és fejlesztésére sem elég, mint amilyen az oktatás és a szociális gondoskodás. A társadalombiztosítás pedig szintén hézagos és nem képes a népesség egészét bevonni a klientúrájába.

A romániai szociálpolitika lehetséges táborában a legnagyobb célcsoportot képezi a hátrányos helyzetű roma népesség. A szegénység ugyan nem etnikai kérdés, hiszen minden nemzetnek vannak szűkösségben élő rétegei, a cigányok esetében tapasztalható szegénység azonban *dimenzióiban, kiterjedésében és intenzitásában* különbözik más népcsoportokétól. Ennek enyhítése éppen ezért nagyon sürgetővé vált. Ezért 2003-ban – egyúttal az EU felől érkező külső nyomás hatására is – kidolgozták a nemzeti romaprogramot, mely a következőkben kerül bemutatásra.

Szociálpolitika és romaszpecifikus társadalompolitika

„Minden állampolgár egyenlő a törvény és a hatóságok előtt, kiváltság vagy diszkrimináció nélkül” – jelenti ki *Románia Alkotmánya*.² Az *egyenlőségre* és az *esélyegyenlőségre* gyakran hivatkozik a nemzetközi, regionális és hazai törvénykezés, akkor, amikor kisebbségi (és állampolgári) jogok

2 4. paragrafus. http://www.indaco.ro/resurse_pr9.html

biztosításáról, illetve jogsérelmekről és a diszkriminált csoportokkal kapcsolatos intézkedésekről beszél. Eszerint bármiféle *származási, etnikai hovatarozás* alapján létrejött hátrányos megkülönböztetés sérti az egyetemes emberi jogokat, az emberi méltóságot, az erkölcsi elveket, mérgezi a népcsoportok közötti kapcsolatokat, és megkérdőjelezi a politikai intézmények megfelelő működését.³

A romák *társadalmi befogadására* indított, hivatalos romániai kampány alapfogalma és jelszava az egyenlőség, amely minden romániai állampolgárra vonatkozik. A probléma minden bizonnyal a további értelmezésből adódik, hiszen az egyenlőséghez többek között olyan fogalmak kapcsolódnak, mint a *non-diszkrimináció* és az *esélyegyenlőség*. Ebből az összefüggésből kiindulva, a *hazai romapolitika egy esélyegyenlőségi és diszkriminációellenes intézkedésekre szorító, viszonylag „olcsó” politika jellegét* ölti. Ez esetleg megfelelő is lehet más kisebbségek esetében, melyeknél alapvetően csak nemzeti (pl. nyelvi, kulturális) különbségek vannak, és emiatt kerülhet az egyén hátrányba, viszont tarthatatlan a roma népcsoport esetében, ahol jelentős társadalmi-gazdasági különbségek léteznek, olyanok, amelyek *szociális problémaként is* kezelendők. Természetesen a romapolitika szociális dimenziójának megfelelő kezelése az eddigieknél sokkal hatékonyabb és nagyobb mértékű *finanszírozást* is igényelne.

Az esélyegyenlőségnél maradva, ilyen vonatkozású céljaiban a romániai kormányzati politika alapjaiban akár helyesnek is tekinthető, azonban a döntéshozók szintjén jobban tudatosítani kellene, hogy szociális problémákat pusztán diszkriminációellenes intézkedésekkel, megfelelő anyagi ráfordítások nélkül nem lehet megoldani. Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy jelenleg a romapolitika finanszírozása kimerülne a diszkriminatív esetek kezelésében. Azonban a probléma lényege éppen abban áll, hogy a romák szociális helyzetének javítására (is) irányuló szegénységellenes politika sajnálatos módon nélkülözi a legfontosabbakat: a megfelelő tőkét és a jelentős hatósugarú, potenciálisan nagy hatékonyságú makro-kezdemenyvezéseket.

A valóban hatékony roma vonatkozású szociálpolitika megalapozásához mindenekelőtt a gyermekek és fiatalok *iskoláztatásával* kapcsolatos intézkedések minőségileg új rendszerének kidolgozására van szükség. A hátrányos helyzetű közösségbe vagy családba született gyermek esetében kiemelten segíteni kell, hogy a jövő felnőttségéig teljes mértékben be tudjanak kapcsolódni, részt tudjanak venni bizonyos alapvető, meghatározó társadalmi tevékenységekben. Ehhez viszont a legkorábbi élet évektől kezdve biztosítani kell mindazokat az anyagi, kulturális, oktatási erőforrásokat, melyek révén a roma családba született gyermek esélyei valóban egyenlővé válhatnak nem-roma társaikkal.

A hagyományos értelemben vett antidiszkriminációs intézmények munkája szükséges és fontos azokban az esetekben, amikor az oktatásban, egészségügyben, munkaerőpiacon és szociális ellátásban etnikai alapon hátrányosan megkülönböztetik az egyéneket. A cigányok széles csoportjai viszont el sem jutnak odáig, hogy e társadalmi intézményekben

3 Zoon, I. (2001): On the Margins. Open Society Institute. 9. o.

jogsérelem érje őket, mivel már megszületésük után „társadalmi halálra” (Ferge, 2005: 5) vannak ítélve. A jogsérelem ugyanis feltételezné a nagy rendszerekben való aktív részvételt.

A romániai romapolitika irányelveinek összegző dokumentumából⁴ megtudhatjuk, hogy a kormányzat szociálpolitikai kontextusban értelmezve a következő cselekvési célokat tűzte ki maga elé:

1. Az intézményes és társadalmi *diszkrimináció* leküzdése, illetve mérséklése.
2. A roma *identitás* megőrzése.
3. Egyenlő esély biztosítása *emberhez méltó életszínvonal* eléréséhez.
4. A roma etnikum mozgósítása és *részvételének* növelése a társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai életben.

Mindez helyénvalónak tekinthető, hiszen átfogó elvek megvalósítását fogalmazza meg, de csak abban az esetben, ha az egyenlőséget úgy tervezik megvalósítani, hogy az oktatás-, foglalkoztatás és lakáspolitikai – az identitás megőrzéséhez szükséges feltételek biztosítása mellett – *stabil anyagi alapokra* épül. A jóléti politikákhoz hasonlóan itt is az a legfőbb gond, hogy az irányelvek mögül hiányzik a koncepció, vagy csak egy instabil és sietve kidolgozott elképzelés létezik. Márpedig egy koherens és működőképes cselekvési stratégia a makro-társadalmi problémák hosszú távú megoldásához nélkülözhetetlen lenne. S nem utolsó sorban említhető még, hogy a cselekvési stratégiák kidolgozásához és fejlesztéséhez szükség lenne kiterjedt társadalomtudományos kutatásra, illetve hatásvizsgálatokra. Ha nem ismerjük az adott populáció jellemzőit, hogyan tervezhetünk?

A diszkriminációellenes-esélyegyenlőségi romapolitikával kapcsolatban felmerül, hogy a programok hatásvizsgálata is kevésbé kivitelezhető, illetve sokszor a hatás nehezen, vagy egyáltalán nem követhető nyomon a számokban. Így például egy diszkriminációellenes médiakampány esetében – amelynek legfőbb deklarált célja az, hogy megváltoztassa a nem romák cigányokkal kapcsolatos negatív attitűdjeit – nehezen elképzelhető, hogy a program közben és befejeztével a *maradandó társadalmi hasznot* közvetlenül mérhető, számszerűsíthető módon jelenítsék meg. Ezzel szemben egy ösztöndíjprogram haszna – amelynek adott esetben az a célja, hogy anyagi és egyéb eszközökkel megakadályozza a roma gyerekek iskolai lemorzsolódását – sokkalta jobban megragadható a bennmaradás és továbbjutás számokban is kifejezhető változóival. S nem utolsó sorban a konkrét visszacsatolás révén *fejleszthető* is.

Kérdés továbbá, hogy amennyiben a romapolitika egyben szegénység- és kirekesztődés elleni politika is, akkor a fő cél nem az össztársadalmi jövedelmi különbségek mérséklése lenne-e? Aminek érdekében viszont nemcsak a jövedelemelosztás mennyiségét, hanem annak fentebb látható *szerkezetét* is meg kellene változtatni. S a mérséklés érdekében hosszú

⁴ Raport privind progresele înregistrate în implementarea Strategiei Guvernului de îmbunătățire a Situației Romilor (Jelentés a romák helyzetének javítását célzó kormányzati stratégia gyakorlatba ültetésében elért előrelépésekről). România Ministerul Informatiilor Publice. Bucuresti, 2003.

távon az *oktatáspolitikai*, rövid távon a *munkaerő-piaci* gyakorlat megváltoztatásának vajon nem kellene-e szükségszerűen prioritást élveznie?

Romániában számos olyan kormányzati program van, amelynek a szűkösségekben élők képezik a célcsoportját és az ő életkörülményeiknek javítása a cél. Ha a szóban forgó jóléti programokat *igazságosan és előítélet nélkül* szervezték volna, akkor a romák is arányosan részesülnének ezekből, a problémáikhoz mérten. Ez a követelmény azonban éppen azért nem valósulhat meg, mert a szociális támogató rendszer, az egészségügyi és lakásügyi rendszer szisztematikusan „kiszűri” a cigányokat programjainak haszonélvezői köréből. E programok igénybeviteléhez ugyanis olyan dokumentumok birtoklása vagy megszerzése lenne szükséges, amelyek igen gyakran nem állnak a romák rendelkezésére.

Néhány példa: sokan nem rendelkeznek például születési, személyes és házassági igazolvánnyal, amelyek nélkülözhetetlenek a jóléti programokban való részvételükhöz. Sokuknak egyszerűen azért nincs házassági igazolványuk, mert hivatalosan nem házasodtak össze, így azonban a családtámogatások rendszerének bizonyos részeiből teljesen kiesnek. A „cigánytelepek” és „putrinegyedek” egy része hivatalosan nem tartozik a településhez, „nem létező” településrészt képez, ezekben nincsenek utcanevek és házsámok, ami egyben azt is jelenti, hogy nincs lakcím, amire kiállítható lenne egy hivatalos dokumentum. Ennek hiányában pedig senki sem részesülhet támogatásban. Az ilyen jellegű problémák rendezését a *lakáspolitikának* kéne magára vállalnia. Sajnos a gyakorlatban ez – amint a későbbiekben majd utalok rá – egészen másképp működik.

Az elosztás igazságtalan jellegén kívül egy másik probléma a romák szociális ellátásában a rendszer hivatalos szereplői részéről tapasztalható *előítéletesség*. Néhány országos program kivitelezését és lebonyolítását a törvény a helyhatóságok kompetenciájának körébe utalja, ami egy bizonyos fokú központi állami irányításon túl szabad cselekvési és döntési lehetőséget ad az önkormányzatok számára. Így nagymértékben e testületek döntéseire van bízva az elosztás módja, ám ha ezt előítéletek terhelik – például a köztudatban élő értelmezéséhez kötődő⁵ „mindenki azt kapja, amit megérdemel” séma alapján –, akkor a romákra nem sok jó vár.

De, mint korábban említettem, az előítéletek által vezetett diszkriminációs hatásokon túl, maga a jóléti elosztás rendszere is úgy épül fel, hogy önmagából táplálkozva diszkriminatív jellegű a társadalom mélyszegénységben élőivel szemben. A következőkben azt vizsgálom meg, szociálpolitikai célterületenként, hogy *milyen mértékben „szegényválogató”* a romániai szociális gondoskodás és jóléti rendszer. A bemutatás során a következő fő kritériumokra vagyok tekintettel: *a támogatások mértéke; a hozzáférés szintje; hogyan tudnak a romák megküzdenni a hivatalos procedúrákkal; találkoznak-e a programok jellemzői a cigány népcsoport jellemzőivel, igazodnak-e azokhoz; lehetőséget adnak-e visszaélésekre.*

5 A világ igazságosságába vetett hit szociálpszichológiai értelemére gondolok itt.

1. Lakáskörülmények és lakáspolitikai kormányzati programok

Az emberek életminőségét és életesélyeit jelentősen meghatározzák a lakáskörülményeik, és a lakókörnyezetük, melyben az otthonuk elhelyezkedik. Így hatással vannak erre az olyan változók, mint a lakóépület nagysága és annak állapota; az épület belső infrastruktúrája; a zsúfoltság; a lakóházuk elhelyezkedése a településen; a település infrastrukturális ellátottságának szintje; az elérhető szolgáltatások szintje; a lakókörnyezet települési integráltságának vagy elkülönülésének a szintje és a mi vizsgálati tárgyunk alapján az ingatlanok tulajdonjogi helyzete.

A romániai cigány lakosság nagy része a település más részeitől elkülönítetten, etnikai szempontból homogén lakónegyedekben lakik, közkeletű elnevezéssel „cigánytelepeken” és „putrinegyedekben.” Ezekre a lakókörnyezetekre jellemző:

- a túlzúsúfoltság,
- az épületek leromlott állapota,
- a kisméretű belső lakótér,
- a putrik civilizált életmódra teljes mértékben alkalmatlansága,
- redukált vagy hiányzó belső infrastruktúra,
- redukált vagy hiányzó infrastruktúra (elektromos áram, vezetékes víz hiányzik a leggyakrabban),
- a szolgáltatások az adott településrészen vagy teljesen hiányoznak, vagy alig fordulnak elő,
- sokszor nem tisztázott az ingatlanok tulajdonjoga, illetve a putrinegyedek esetében ez nem is létezik,
- a tömegközlekedés vagy teljesen hiányzik, vagy igen gyenge,
- ha a települések a helységek periferiáján találhatóak, akkor rendszerint a szemételepek közelében vannak,
- a túlnyomóan romák által lakott településrészek fizikailag elkülönülnek, vagy gyengén integráltak.

Románia az Egyesült Nemzetek Szervezetének tagjaként, s az aláírt és ratifikált szerződések alapján vállalta a cigány népcsoport lakáskörülményeinek rendezését, ennek a kötelezettségének azonban nem tett eleget. A kormánynak a romák helyzete javítását előirányzó dokumentumában⁶ pár soros összefoglalást találunk az erre vonatkozó stratégiáról, a tervezetből viszont kiderül, hogy az rövid távon minimális mértékben, hosszú távon pedig semmilyen szinten nem javítana a cigányok lakáshelyzetén. A beavatkozás megfogalmazott alapcélja a rehabilitálásra vonatkozik. Mindebben az az érdekesség, hogy a legnagyobb putrinegyedek Kelet-Közép-Európában éppen Romániában vannak, míg máshol ezeket már nagyrészt felszámolták (ha az elkülönítést nem is). Ezzel szemben nálunk rehabilitálni, vagyis javíthatni akarják őket. Az természetesen más kérdés, hogy ugyanez a cél a szintén elkülönített cigánytelepekkel, de azok esetében az épületek, és elrendezésük még megengedi

⁶ Raport privind progresele înregistrate în implementarea Strategiei Guvernului de Îmbunătățire a Situației Romilor România Ministerul Informatiilor Publice. Bucuresti, 2003. 11.o.

a felújítást. Persze a rehabilitálás ez esetben is megtartja – és nem felszámolja – a települési szegregációt.

S ha továbbgondoljuk mindezt, a nyomornegyedekben a szegénység leghatékonyabb konzerválása zajlik. Így például a felújított épület is a szeméttelpek közelében marad, ahol a járványok vagy a betegségek továbbra is ugyanúgy veszélyeztetik az ott élőket, mint eddig. Egyébként is azonban, nehezen elképzelhető, hogy a putrinegyedek külső és belső infrastruktúját érdemes lenne, vagy egyáltalán lehetne fejleszteni.

A roma lakáspolitikai célkeresztjében azok a települések és településrészek állnak, melyekben túlnyomóan cigányok laknak, s a támogathatók kiválasztásában a népszámlálási adatok és a helyi tanács véleményezései alapján döntenek. Kérdés, hogy ott, ahol kevesen vallották magukat cigánynak, de életmódjuk alapján mégis beletartoznak a „szociális roma” kategóriába, az ilyen személyek potenciális célcsoportként jelennek meg a „*A romák helyzetének javításáért kormányzati stratégia*” nevű programban. A válasz: nem.

Az említett kormányprogram szerint a roma-lakáspolitikai finanszírozása állami és állami-társfinanszírozási (állami és magánvállalatok, illetve NGO-k) alapon történik. A 10 éves tervben Románia a következő programokat tervezi:

A tulajdonjog rendezése az ingatlanok (épület és földterület) felett

Az épületek (itt újra a putrik meglétét emelném ki) egy része illegális földfoglalás nyomán vagy törvénytelenül, házépítési engedély nélkül épült, s annak megvásárlása általában rendezetlen jogi körülmények között zajlott. Így a romák többsége nem legális tulajdonosa a lakásának. A putrinegyedek egy része hivatalosan nem is tartozik a településhez, és ha mégis számon tartják, akkor ideiglenes tartózkodási helynek minősül, annak ellenére, hogy a romák állandó lakhelyeként szolgálnak. Mindez rendkívül veszélyeztetetté teszi az ott-tartózkodásukat, s így bármikor kilakoltathatók az otthonaikból. A strukturálatlan földfoglalás és építkezési forma szintén megnehezíti a romák által lakott településrészek ingatlanjainak jogi rendezését.

Természetesen a megfelelő állapotú ingatlanoknál szükséges a kormánystratégia által biztosított lehetőségeket kihasználni, hiszen a szolgáltatások igénybevétele (villamos energia, vezetékes víz, gáz, távfűtés), a szociális juttatások kifizetését, személyi dokumentumok kiállítását illetően elengedhetetlen az állandó vagy ideiglenes lakhely bizonyítása az adott épületben élők számára.

A lakókörnyezeti infrastruktúra felújítása

Ahol jelenleg nincs mit felújítani (pl. vidéken), ott valószínűleg ezután sem lesz. Ahol pedig gyenge az ellátottság, ott sem tervezik azt bővíteni, csupán a meglévőt javítgatják. A program tehát nem tartalmaz olyan kezdeményezést, amely az új szolgáltatásokhoz való hozzáférést segítené

elő. Ennek ellenére maga a cél pozitív, hiszen az elérhető és meglévő szolgáltatás minőségét javítja, főképpen urbanizált lakókörnyezetben. S ez a program – összekapcsolódva az előző tulajdonjogra koncentrációval – biztosíthatja a lehetőséget arra, hogy a romák igénybe is vegyék a szolgáltatásokat. Korábban a szolgáltatók sok esetben éppen az épületek tisztázatlan jogi státusa miatt nem vállalták, hogy ügyfeleknek tekintsenek cigányokat.

Igen gyakran a *tömegközlekedés* sem jut el a roma többségű településekhez vagy településrészekhez. Ha mégis, akkor is gyengébb, mint a nem roma többségű részekén. A *vezetékes víz hiánya* vagy nem megfelelő volta (pl. szagos, homokos, fertőzött) pedig az ismert egészségügyi következményekkel jár. Általában a romatelepeken sokkal alacsonyabb az ellátottság, mint máshol. A gyakran hangoztatott higiéniai hiányosságoknak nemcsak az igényesség hiánya az oka, hanem az is, hogy vízhiány esetén nehezebben oldható meg a tisztálkodás is. A putrinegyedekben gyakran csak egy kút jelenti a vízforrást.

Helyi lakásprojektek állami és társfinanszírozásban

Ezek a lakásprojektek adják a legnagyobb döntési lehetőséget a helyi önkormányzatok kezébe a lakásfinanszírozás és -elosztás szerkezetére vonatkozóan. E programok révén nemcsak felújítások, hanem lakásépítések vagy adott esetben vásárlások is megvalósíthatóak lennének. Az ilyen jellegű projektek azonban a szegregáció felszámolásának és fenntartásának egyaránt lehetnek az eszközei. Amennyiben a helyhatóságok a település *különböző* részein *vásárolnak* romáknak kiutalandó lakásokat, akkor ezzel segíthetik e célcsoport társadalmi integrációjának javítását, az elkülönülés negatív vonzatainak felszámolását. Ezzel szemben ha a *lakásépítés* mellett döntenek, az eredeti szándéktól függetlenül is hozzájárulhatnak a fizikai szegregáció fenntartásához, sőt fokozódásához is, hiszen a bevett gyakorlat az, hogy egy nagy földterületen lakásokat, cigány sorokat építenek fel, rendszerint a település azon részén, ahol a putrinegyed is volt, tehát a periférián.

Az utóbbi esetre példa a nagyváradi önkormányzat lakásépítési tervei körül kialakult helyzet. A város két, nagyrészt romák által lakott, belvároshoz közeli utcájában a tulajdonjogok tisztázatlansága és a közköltségek kifizetésének elmulasztása miatt a város vezetése úgy döntött, hogy kilakoltatja a romákat, és lakásokat épít a számukra (a jelenlegi cigánytelep közelében). Kelet-Közép-Európa több országában bevett módszer a belvárosi és az ahhoz közelálló részek lakásviszonyainak ilyenén „kezelése”. Fontos elmondani, hogy korábban a döntéshozók megpróbálták lakásokat vásárolni, és ezzel elkölteni a pénzeket, de a nem roma szomszédok ellenállásába ütköztek, így ezt nem tudták kivitelezni. Az elutasítás oka pedig a cigányokkal kapcsolatos előítéletekben, kulturális konfliktusokban és a szomszédos ingatlanárak rohamos csökkenésében rejlik.

Lakásprojektek romákkal való társfinanszírozásban az épületek és a környezet felújítására, vagy lakásépítés

E projektek gyakorlatba ültetése feltételezi, hogy a haszonélvezők önrészt biztosítsanak, vagy hitelképesek legyenek. A valóságban azonban a romák minimális hányada rendelkezik saját hozzájárulásként felhasználható pénzalappal, és a hitelhez is csak alacsony hányaduknak van fedezete (ingatlana és szerződéses munkahelye). A társfinanszírozásnak talán a legjárhatóbb útja éppen ezért az, hogy az ilyen jellegű támogatásokat nyújtani képes, roma civil szervezetekkel együttműködés jöjjön létre.

Lakásépítés nagycsaládoknak és alacsony jövedelműeknek, a diszkriminációt kizáró elbírálással

Ez az a program alkalmazkodik leginkább a cigány népcsoport specifikumaihoz (és céljaiban is adekvát), hiszen a szegénységi kockázat épp a fent említett célcsoportok esetében a legmagasabb. Így a lakáskörülmények javítására is nekik van a leginkább szükségük.

2. Szociális gondoskodás

Jelenleg Romániában nincs specifikusan a romáknak szóló ellátás, vagyis olyan, amely *célirányosan* e népcsoport szegénységének mérséklését szolgálja. Másrészt a meglévő szociális juttatásokhoz való *hozzáférés* sem biztosított ezen a területen, éppen ellenkezőleg: a működő szociális ellátórendszerek jellegükből és kritériumaikból adódóan sok esetben kirekesztik a cigányokat.

A romániai szociális gondoskodó rendszer azokat az egyéneket és családokat érinti, akiknek *nincs, vagy nagyon alacsony a jövedelmük*. A romák életkörülményeinek javítását célzó programban arra hivatkoznak, hogy a szociális ellátás *jelenlegi, meglévő eszközeit kívánják használni a cigányok társadalmi és gazdasági nehézségeinek kezelésére*. A kormány 2000-ben három prioritást fogalmazott meg: a minisztériumok közötti együttműködést elősegítő *tanács* fellállítását; a *nemzeti stratégia* kidolgozását;⁷ valamint az *anyag* eszközök biztosítását a projektek és programok támogatására. A vállaltak közül talán csak a minisztériumok közötti párbeszédet elősegítő kötelezettségnek tettek elfogadhatóan eleget, hiszen a nemzeti stratégia koncepciótlannak bizonyult, szinte teljesen hiányzik belőle a tőke, s az egész amolyan látszattmegoldásnak tűnik. Bár a szociális juttatások bővültek, jövedelempótló céljukat azonban nem érték el és a minimális megélhetést nem biztosították még azok számára sem, akik ezeket igénybe tudták venni. A jóléti programok széles köre pedig nem elérhető a legszegényebb társadalmi rétegek számára.

A romaprogramban a következő szociális támogatásokat említik: *családtámogatások, sürgősségi segítség, közkölttséghozzájárulás, elektromos áram- és*

⁷ ibidem

fűtéstámogatás, élelmiszersegítség. A felsoroltak közül a családtámogatások (pl. gyese) összege igen alacsony, mindössze néhány eurót kitevő összeg, a gyermekgondozási díj pedig magas ugyan, de ennek az a feltétele, hogy az ezt igénylő előzőleg szerződéssel álljon valahol munkaviszonyban. Ezért ebből csak a romák minimális hányada részesülhet.

A támogatások túlnyomó többségét a jövedelemteszt alapján ítélik meg. Emellett adott esetben olyan feltételeknek kell még eleget tenni, mint: az állandó lakhely; születési-, személyi- és házassági bizonyítvány; az ingatlan feletti tulajdonjog bizonyítása és állandó munkahelyről szóló igazolás. Ezekkel a dokumentumokkal annál kevésbé rendelkeznek a romák, minél lejjebb haladunk a szegénységi létrán, így akár rejtett diszkriminációnak is minősíthetjük a támogatások és segélyek odaítélésének módját. Amellett, hogy nincsenek kifejezetten a specifikus romaszegénység enyhítését célzó támogatások, a jelenlegi rendszer még azzal az alapjellemezővel sem számol, hogy a cigány népcsoport jelentős része falun lakik, és így a települési hátrányok miatt még azt sem képes igénybe venni, amit városi környezetben lakó társai. Példaként említhető az élelmezési segítség, ami legtöbbször szociális étkezőkben igényelhető, ilyeneket azonban a román állam csak a városokban működtet. Hasonlóképpen, a lakásfenntartási támogatások jórésze meglévő infrastruktúrához kötött, ilyenek például a köz költség-hozzájárulás és a fűtéstámogatás. (Bár ez utóbbi fűtőanyag-segítség vagy annak pénzbeni pótlása révén is igényelhető, amennyiben rendezett körülmények között zajlik a vásárlás.)

A *rászorultság-jogosultság-igénylés-megszerzés* négyező alkotóelemei között nagy diszkrepancia van, hiszen, mint fentebb látható volt, a jogérvényesítő folyamat már a jogosultság kritériumánál megtorpan. Sőt, empirikus eszközökkel az is alátámasztható lenne, hogy a jogosultak közül milyen mértékben *nem igénylik a támogatást*, olyan jellemző módon előforduló okoknál fogva, mint például a *tájékozatlanság* (saját helyzetre, ellátási kategóriára vonatkozóan, gyenge kapcsolati háló stb.).

Az egyes támogatási kategóriák más-más kritériumrendszerrel bírnak, így a jogosultsági feltételek is változóak. Egy lehetséges hozzáférési nehézség adódhat abból, hogy bizonyos típusú támogatások esetében a *helyi tanács jogkörébe tartozik eldönteni*, hogy ki jogosult és ki nem. Ez a helyzet áll fenn például a *sürgősségi támogatás* esetében, amikor a törvény kimondja, hogy azok a szükségben lévő egyének és családok képezik a jogosultak körét, akiket természeti katasztrófa, tüzeset során ért kár, valamint odaítélhető egyéb indokolt esetekben is. A támogatások összegét viszont a helyi költségvetésből és speciális alapokból utalják, a jogkör megítélésének feladata a helyi önkormányzatokra hárul. A gond ezzel kapcsolatban az, hogy a törvény nem definiálja, mire utal pontosan a „szükségben lévő” meghatározással, milyen kritériumok alapján bírálható az el, s hogy mi képezheti az „egyéb indokolt eseteket”. Vagyis kérdéses marad, hogy a helyi döntéshozók adott esetben vajon vonatkoztatják-e a szükséghelyzetet például egy család tartós éhezésére vagy éppen a lakás fűtetlenségére. A törvény ilyen megfogalmazása éppen azt érzékelteti, hogy a helyi tanács „belátása” és költségvetési politikája adott esetben sokkal többet nyomhat a latban, mint a törvény által biztosított jogosultság ténye. Ez azért lényeges, mert bár ez tétélesen nehezen bizo-

nyítható, a döntéshozók előítéletektől és egyéb érdekektől vezetve diszkriminálhatják, kizárhatják a romákat a jogosultak köréből.

Egy másik támogatási forma is – a *szociális segély* – ad bizonyos, diszkriminációra is alkalmat nyújtó mozgástért a helyhatóságok kezébe. A segély ugyanis jövedelemteszt alapján működik. Célcsoportját azok a családok és egyének képezik, akiknek a havi jövedelme a minimálbér alatt van. A juttatás összegét a helyi költségvetésből finanszírozzák. Az igényjogosultságokat szociális ankét során bírálják el. A helyi tanács és annak munkatársai megtehetik, hogy „behunyják a szemüket”, s a jogosultságot nem vizsgálják a terepen. Egyoldalúan eldönthetik azt is, hogy ki fér bele a „szociális látókörükbe”, főképpen akkor, ha a romák vagy valamely hivatalos személy (pl. szociális munkás) részéről nem indul a segély kiutalására irányuló kezdeményezés. S még ha adott esetben nem is hiányzik az önkormányzatok „jóindulata”, a rosszabb finansiális helyzetű településeken az anyagi eszközök szűkössége is korlátokat szab a segélyezésnek. Az egyik, romák körében végzett kutatásom⁸ során például kiderült, hogy a dél-bihari hátrányos helyzetű kistérség egy bizonyos falujában senki sem kapja a szociális segélyt, annak ellenére, hogy az adatok elemzése során kiderült: jogosultak lennének. A kutatás célja az volt, hogy 2005-ben egyetlen teljes falusi cigány közösségen (Románia – Bihar megye – Gyarak, 93 háttérbeszélgetés és kérdőíves interjú) belül megvizsgálja a szociális ellátórendszerhez való hozzáférést, elérhető juttatásokat. S bár, mint említettem, mindannyian jogosultak lettek volna, a helyi önkormányzat forráshiányra hivatkozva nem részesítette semmilyen segítségben a cigányközösség tagjait. Nagy nehézségek árán 2006-ban sikerült elérni az önkormányzatnál, hogy a szabályosan épített házakba bevezessék az elektromos áramot, bár azóta a szolgáltató már fel is függesztette „szolgáltatását” a költségek kifizetése körüli viták miatt.

A jövedelemteszt mint elbírálási eszköz, érdemes még néhány megjegyzésre. Azon túl, hogy nincsenek leszögezve bizonyos juttatásoknál a konkrét jogosultsági kategóriák, a jövedelemteszt még további visszaélésre is adhat okot, mivel az sincs pontosítva, hogy milyen anyagi javak birtoklását kell mindenképpen figyelembe venni és milyen javakét nem. A törvény kimondja, hogy értékes, nem jövedelmező ingóságok birtoklása esetén azokat áruba kell bocsátani, és abból kell biztosítani a megélhetést. A jövedelemtesztre vonatkozó rendelkezés szerint csak azokat támogatja Románia kormánya, akiknek nincs semmi más a birtokukban, mint a családnak feltétlenül szükséges javak. Ám hogy melyek lennének pontosan a „szükséges” ingóságok, taxatívén nincs felsorolva. Ha tehát valamely család otthona a helyi illetékesek szerint „túlinfrastruktúrált”, akkor – legyen bár a család szükséghelyzetben – nem kaphat segítséget.

A *családtámogatási formák* (gyermek után járó pénz, a gyermekes családoknak járó többlettámogatás és a szülés után járó egyszeri juttatás) egyáltalán nem biztosítanak beleszólási lehetőséget a helyhatóságoknak. Az olyan jóléti juttatás, mint a gyermeknevelési díj, már nehezebben hozzáférhető, így itt csak a *szociális* gondoskodás formáival foglalkozom.

⁸ Szolár Éva: *Az oktatási marginalitás szerepe a társadalmi-gazdasági kirekesztődés folyamatában, a partiumi régióban*. 27. OTDK – Közgazdaságtudományi Szekció. Sopron, 2005.

Talán a legjobban szervezett ellátási forma az a „gyermekpénz”, amely egységes összegben az iskoláskorú (7–18 évig) gyermekek után jár, s amelynek finanszírozása az állami költségvetést terheli. Az összeg kevesebb mint havi tíz euró, minden gyerek számára. Alapkritériuma a *rendszeres iskolalátogatás*, ezért ez „üdvözítő úttá” válhatott volna, és olykor vált is, annak megakadályozásában, hogy a roma gyerekek korán lemorzsolódjanak, és hogy a szülőknek is érdekük legyen a gyerekeiket legalább az általános befejeztéig iskolába járatni. Erre bizonyos mértékben és bizonyos ideig alkalmas is a gyermekpénz, de egy adott ponton és életkoron túl már nem az. Fontos elmondani, hogy a roma családok túlnyomó részének ez a juttatás a legbiztosabb jövedelemforrása és ugyanakkor az egyedüli is. Éppen ezért, az intézkedés paradox következményeként a szülők ténylegesen érdekeltté váltak gyermekeik iskoláztatási idejének (akár évismétlés révén történő) meghosszabbításában.

Véleményem szerint a gyermekpénzt három változtatással hatékonyabbá lehetne tenni. Az egyik, hogy a család jövedelme is játsszon szerepet a támogatás összegének megállapításában, mert jelenleg ez attól teljesen független. A másik az előzőhöz kapcsolódva az, hogy kifejezetten a hátrányos helyzetű gyermekek (ide tartozik a roma gyerekek nagy része) esetében a támogatás összege sokkal magasabb legyen. S a harmadik, hogy az összeg célzottan az iskoláztatást és a gyerekek méltó életkörülményeinek biztosítását elősegítendő költségvetési beszámolóhoz legyen kötve (pl. étkezésre, tanszerekre, utazásra, szállásra legyen költhető).⁹

Egy másik támogatási forma a *gyermekgondozási segély*, amely szintén független minden helyi elbírálástól és a legszélesebb rétegek számára elérhető. Összege az egy családra jellemző gyermekszámmal együtt növekszik. Kétségtelenül elég alacsony, s még a gyermekpénzzel együtt sem fedezi a gyermekekkel kapcsolatos költségeket. Talán az a legnagyobb hiányossága, hogy csak a gyermekszámtól függ, s nem a család összjövedelmétől. Ez az anomália még akkor is fennáll, ha tudjuk, hogy az alacsony jövedelműek vagy a jövedelemnélküliek valószínűleg, hogy az alapszükségletek kielégítésére költik mindkét említett támogatási formát. E támogatások jelenlegi vásárlóértéke talán leginkább az éhség csökkentésére elegendő, s korántsem magasabb rendű szükségletek kielégítésére.

A családtámogatások egy további formája az egyszeri alkalommal kiutalható *szülés utáni juttatás*, melyet állami költségvetésből, a helyi önkormányzatokon keresztül fizetnek. Itt nincs a romákat kizáró kritériuma, ám bizonyos szegénykultúrából adódó nehézséget jelenthet az, hogy az otthonszülés esetén a gyermeket nem jelentik be, így sem a születési igazolványhoz, sem a támogatás összegéhez nem jut hozzá a család.

A romániai kormányzati programok 2000 után egyre erőteljesebben támogatják, hogy mindenki hozzáférjen az említett ellátási formákhoz. Emellett, a függőség megakadályozása érdekében a kliensek aktív részvételét is fontosnak tartják helyzetük megoldásában.

⁹ A szerző elismeri, hogy ez még több terhet és hivatalos procedúrát vetne a roma szülők vállára, amivel nehezen tudnának megbírkózni, de esetleg egy erre kirendelt személy intézhetné mindezeket.

Most pedig lássuk, hogy a romák életkörülményeinek javítását célzó programnak milyen, a szociális biztonságot elősegítő kezdeményezései vannak:

- Program a személyi identitást bizonyító dokumentumok beszerzése érdekében.
- Felmérés a polgármesteri hivatalok segítségével arról, hogy hány roma jogosult a következő ellátásokra: gyermekpénz, elhalt szülő esetén folyósított nyugdíj, szociális segély, születési pénz, öregségi nyugdíj, fogyatékosági nyugdíj, munkanélküli segély.
- A közszolgáltatásokhoz való hozzáférés évi monitorizálása és értékelése.
- Egy munkaerő-piaci tanulmány elkészítése a piac által igényelt szakmákról, amelyek a legjobban illeszkednek a romák professzionális jellemzőihez.
- NGO-k és roma szervezetek által szervezendő szakmai képzések és átképzések.
- A munkaerőpiacra való kilépés elősegítése.
- Anyagi eszközök biztosítása a szociális tevékenységet is működtető NGO-k-nak.
- Adókedvezmények biztosítása az olyan vállalkozások számára, amelyek alkalmazják a sokgyermekes és alacsony jövedelemmel rendelkező családok tagjait.
- A sokgyermekes és alacsony jövedelemmel rendelkező családoknak juttatott szociális segély összegének növelése.
- A sérült romák ápolását vállaló személyek szakmai képzése, roma NGO-k által.
- A kormány, a helyi döntéshozók és az NGO-k közötti együttműködés elősegítése szociális projektek megvalósításában.

A társadalmi befogadást előkészítő program az ellátóintézményekhez és szolgáltatásokhoz való kapcsolódást – problémaközpontúan – a személyi identitást igazoló dokumentumok kibocsátásával kezdte. A hivatalok az eltelt idő alatt regisztrálták is azokat a romákat, akik olyan lakásokban laktak, melyek szerkezete lehetővé tette, hogy azokat állandó lakhellyé nyilvánítsák. Így ma már a dokumentumok körüli rendezetlenség csak a mélyszegénységben élő és egyúttal minimális standard alatti épületszerkezetekben lakó cigányokra érvényes, vagyis ismét azokra, akiknél az intézményekhez való kapcsolódás a legfontosabb lenne. Mint azt korábban, a lakáspolitikai bemutatásánál láthattuk, az történik, hogy a lakhatás rendezésében a kormány nem adott ki olyan egyértelmű rendelkezést, miszerint a standard alatti (pl. putri, barakk) épületszerkezeteket le kell bontani és helyettük újat kell építeni vagy vásárolni. Így viszont számos településen megmaradtak a település és a regisztráció részét nem képező lakásegységek.

A roma szociálpolitikai célterületre vonatkozó további programok nagy része a *partnerséget* és az *aktív részvételt* próbálja elősegíteni. A szociálpolitika ilyen felfogása a poszt-jóléti, nyugat-európai államokból származik, vagyis onnan, ahol a szegénység más képet mutat, és ahol nincs egyértelmű kapcsolata az etnicitással. Onnan, ahol Ladányi János szavaival élve, nincs egy „társadalom alatti társadalom”, azaz egy roma „underclass”.¹⁰ Sőt, mint láttuk, és látni fogjuk, a romániai romapolitika ágazati bemutatásánál is, valójában minden területről hiányzik a társadalmi

befogadást hatékonyan elősegítő anyagi tőke (és ezzel együtt a többi tőketípus is).

A fent említett programok nagy része az oktatás és munkaerőpiac kapcsolatára építve a tevékenységek megszervezését *egymásra épülő lépésekben* képzele el. Így először a romák képzését, s azután azok munkaerőpiacra való kijuttatását szervezi meg. Mindez adekvát módszernek tűnik, és az is lenne, ha a többségekhez hasonlóan a romáknak is csak egy minimális hányada morzsolódna le alapfokon az oktatásból, s az ő speciális helyzetüket kezelve „második esélyként” biztosítanának számukra képzési lehetőséget. A romániai cigány népcsoport széles tömegei azonban nagyon korán kimaradnak az iskolából, még jóval azelőtt, hogy a középfokra bejutva szakmai végzettséget szerezhethetnének. A helyzetet csak tovább rontja az a tény, hogy gyakran az első néhány osztály elvégzése után is magas a funkcionális analfabéták aránya a romák között. Az ágazati romapolitika alapján megszervezett felnőtt-képző „második esély” jellegű iskolák és az átképző programok a széles tömegek esetében nem képesek kezelni a problémát, éppen ezért hatékonyabb lenne a közoktatásba fektetni a pénzalapok jórészét, s különböző programokkal benn tartani az iskolában a gyerekeket.

Ilyen lehetőség lenne például a *hátrányos helyzetű gyerekek többlet-támogatása*, melyet a gyermekpénzhez hasonlóan szintén a rendszeres óralátogatáshoz lehetne kötni. A közoktatás befejezésével pedig tehetséggondozó és ösztöndíjprogramok, illetve vizsganélküli helyek és a „nulladik év” bevezetése révén a nehéz anyagi helyzetben lévő családok gyerekeit is be lehetne juttatni középfokra, sőt, anyagi és szakmai eszközökkel nagyobb részüket lemorzsolódásának megakadályozását is elő lehetne segíteni. Jelenleg ugyanis Romániában – egy teljesen érthetetlen logika alapján – csak a felsőoktatásban vannak specifikusan fenntartott és anyagilag támogatott helyek a roma népcsoportból származók számára. A felsőoktatás küszöbéig azonban hosszú út vezet.

3. Oktatási és munkaerő-piaci helyzet. A „cigányiskoláztatás” termel a gazdaságnak képzett munkaerőt?

A romániai oktatási rendszerben az oktatáspolitikai mind az iskolastruktúra, mind a tanterv és a vizsgarendszer szintjén szabályoz (Fórizs-Ferenczi, 2004: 33). Ez évben azonban újtára indították a decentralizálást, nagyobb döntési szabadságot adva ezzel az iskolafenntartás és -igazgatás kezébe. Az iskolák finanszírozásának feladata átkerült az önkormányzatok kezébe. A jelenlegi iskolastruktúra megmaradt a 4 + 4 + 4/5 tagolt-ságban, ami azt jelenti, hogy az elemi iskola negyedik osztályát követi az általános iskola felső tagozata (5. és 8.), s az ezután következő középfokú oktatás pedig tagolt, mivel a 9. és 10. osztály kötelező, a felső középfok pedig nem kötelező (11–12/13).

10 Ladányi János–Szelényi Iván: *Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában*. Szociológiai Szemle 2002/4. 72–94.

A romániai romák oktatási és munkaerő-piaci helyzetét, annak ellérére, hogy a velük kapcsolatos stratégiában az ágazati logika alapján különválasztották, a továbbiakban együtt tárgyalom, a közöttük fennálló nyilvánvaló összefüggések miatt. A helyzet bemutatását követő kormányzati programra vonatkozó elemzés alapcélja megvizsgálni, hogy az oktatási romapolitika eleget tesz-e egyik alapfunkciójának és *versenyképes végzettség megszerzését segíti-e elő*.

A cigány népcsoport alacsony iskolázottsága történelmileg messzire nyúlik vissza (a régmúltban egészen Mária Terézia koráig). Az államszocializmus idején a beiskolázási számok javultak, az analfabetizmus csökkent, az iskolai részvétel magasabb volt, mivel az akkori politikai rendszer az iskolát tekintette a kisebbségek beolvasztását elősegítő, legalkalmasabb eszköznek. Ennek az etnikai homogenizálásban gondolkodó kisebbségi politikának máig érezhető negatív hatása volt a roma nyelv és kultúra elfeledtetése. A romákkal kapcsolatos kisebbségpolitika egyébként évszázadokon keresztül intoleránsnak mondható, és alapcélja mindig is az asszimilálás volt.

E népcsoport iskoláztatása jelenleg is több problémát vet fel, de az egyik legnagyobb gond az, hogy a roma gyerekek többsége még azelőtt *kimarad az iskolából*, még mielőtt bármilyen szakképzettséget megszerezhetne. A kép természetesen változó, pl. a településszerkezettől függően, a városi romák javára, mivel a városokban valamivel nagyobb mértékben szereznek szakképesítést a fiatalok. Ezzel együtt azonban a városi lakókörnyezet kedvezőbb kulturális infrastruktúrája sem hoz létre számottevő változást. Azokban az oktatási intézményekben pedig, ahol a cigánygyerekek tanulnak, az *oktatás minőségének változói* (pl. tárgyi és személyi feltételek) is kedvezőtlenebbek. Ugyanakkor az egyenlőtlenségek növekedésével egyre növekszik az *iskolai szegregációs formák* megjelenési aránya is a roma gyerekek oktatásában. Ilyen például az *iskolák közötti és iskolákon belüli elkülönítés*, illetve a *speciális iskolákba és felzárkóztató osztályokba* való besorolásuk, amely településtípustól függően különböző formákat ölthet. Ezekben az iskolákban az oktatás minősége arányosan csökken a roma gyerekek fokozódó jelenlétével, ami a legegységesebben a középfokra való továbbjutásuk alacsony arányában tükröződik.

Az iskolai sikertelenségnek számos oka van, de közös gyökerük két fő változóegyüttesben kereshető. Az egyik okváltozó „köteg” a *kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzetben* jelölhető meg, ide tartozik például a szegénység, a származási csoport alacsony iskolázottsága, a hátrányos települési helyzet. Ez az, amivel kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy független az etnikai hovatartozástól, hiszen a társadalmi szerkezetben alacsony helyet elfoglaló csoportok gyermekei szintén kevésbé sikeresek az iskolában, és a származási csoport társadalmi-gazdasági helyzetét „sikeresen” reprodukálják a következő generációk is.

A másik változó „köteg” közös alapja az *etnikai hovatartozásban és a kulturális sajátosságokban keresendő*. Mint később látni fogjuk, a romániai (roma)oktatáspolitikai ez utóbbit hangsúlyozza, mivel alapcéljait a roma népcsoport nyelvének és kultúrájának újrafelfedezésében, művelésében és fenntartásában jelöli meg. A sikertelenség ok-változói közül csak az egyik problémaforrást célozták meg, viszont az is nyilvánvaló, hogy fi-

nanszírozási szempontból a kevésbé költségigényeset. Ráadásul az, hogy figyelmen kívül hagyják a szegénységet és a hátrányos helyzetből fakadó nehézségeket, hatástalanná teszi a kulturális értékek továbbörökítésére tett intézkedéseket is.

A korai lemorzsolódás egyik társadalmi összefüggésekből eredő fő oka a cigánygyerekek *alacsony részvétele az iskola előtti óvodai nevelésben*. Az óvodai nevelésből való kimaradásuknak és e nevelési forma alacsony hatékonyságának több oka van: a hátrányos települési helyzet, az iskola előtti oktatási intézmények és férőhelyek alacsony száma, a (sok esetben formális) iskolalátogatási kötelezettség ellenére is elégtelen helyi kontroll, a szülők pedagógiai tudatosságának hiánya vagy alacsony szintje, a helyi oktatásirányítók és az intézményben foglalkoztatottak roma gyerekekkel szembeni diszkriminációja, a tevékenység rendszertelen látogatása stb.

A gyerekek iskolai sikeressége és az óvodai szocializációban való részvétele között pozitív kapcsolat van. Egyértelmű, hogy az óvodai oktatásba való bekapcsolódás lényegében meghatározza a roma és szegény gyermekek iskolai „életbenmaradásának” esélyeit. Sarkalatos ponttá kellene tehát válnia a romák iskoláztatásában, s az erre vonatkozó stratégia cél- és eszközrendszerében. Nem így történik azonban Romániában, annak ellenére, hogy közismert az óvoda bennmaradást, a továbbjutást elősegítő potenciálja, s így a szakképzettség megszerzésével a munkaerő-piaci helyzet javításában tapasztalt hosszú távú jótékony hatása. A fent leírt, kedvezőtlen oktatási helyzetnek pedig, egyértelmű következménye a munkaerő-piaci sikertelenség.

Már közhelyszámba megy, hogy a romák az 1989-et követő politikai rendszerváltás és a gazdasági szerkezetváltás egyik legnagyobb vesztese. Az ún. „szocializmus” idején a roma foglalkoztatás erősen szektorfüggő volt, főképp ott foglalkoztatták őket, ahol nem volt igény különösebb képesítésre. A romákkal szembeni diszkrimináció mellett alacsony képzettségük is közrejátszott abban, hogy a gazdasági szerkezetátalakítás során az iparban és a mezőgazdaságban dolgozó romák voltak azok, akiket legelőször elbocsátottak. Munkanélkülivé válásuk súlyosabban érintette őket, mint a nem roma közösség tagjait, hiszen nagyon *kevesen rendelkeztek szakképzettséggel*, és a *tradicionális roma foglalkozásokra* is egyre kisebb volt a gazdasági-kereskedelmi igény. Mindez azt jelentette és jelenti ma is, hogy *nincs a munkaerőpiacon versenyképes képzettségük, hiányosak az ismereteik, készségeik*, gyenge a „piacra dobható” *kulturális tőkájük*, amellyel vásárolhatnának maguknak *anyagi, társadalmi tőkét*, és így *felfelé irányuló mobilitási csatornákat, illetve eszközöket*.

A folyamat elemzésében részt vevő szakemberek előtt nyilvánvaló tény az is, hogy ha egy *versenyközpontú* társadalomban valakinek nincs eladható szaktudása vagy szakképzettsége, az leszakad a fejlődés folyamatáról. Napjainkban egy *folyamatos társadalmi átrétegződésről* beszélhetünk, amelynek során a romániai társadalom is fokozatosan átalakul egy *tudás-, információ- és szolgáltatásalapú társadalommá*. Az egyenlőtlenségek rendszerében a legalsó szociális pozíció és státus azoknak jár, akiknek nincs képzettségük, tehát, akik nem, vagy csak nagyon alacsony mértékben vesznek részt az *oktatásban*, a legnagyobb kultúra- és tudásközvetítő társadalmi intézményben.

Most pedig nézzük meg azt az intézkedéscsomagot, amit a romák *oktatási és munkaerő-piaci helyzetének javítására* készített és fogadott el a román kormány.

Az *oktatással* kapcsolatos tervezet nem fogalmaz meg alapcélokat, bár azt olvasva egyértelművé válik, hogy a *roma kultúra és nyelv továbbörökítésére, illetve annak művelésére* helyezik a hangsúlyt, szinte teljesen figyelmen kívül hagyva a társadalmi-gazdasági dimenziót. A programnak ezt a részét az Oktatási Minisztérium dolgozta ki, részben román állami, részben külföldi anyagi támogatással.

A program a célkeresztben lévő kisebbségi kultúra, nyelv és történelem oktatásához a szükséges személyi és tárgyi feltételeket igyekszik biztosítani. Így például elsőrendű kezdeményezésként jelent meg az oktatásirányító rendszer 42 megyei romaügyi oktatási referenssel való bővítése, akiknek legfőbb feladata a romani nyelv oktatásának felügyelete. Szintén az említett intézkedéscsomaghoz tartozik a tankönyvek írása és nyomtatása, a romani nyelv tanítása a roma közösségekben foglalkoztatott pedagógusok számára, az általános iskolákban a roma történelem és hagyományrendszer oktatása, tematikus táborok szervezése stb.

Úgy tűnik azonban, hogy a tervezet *csak és kizárólag* kultúraközvetítő rendszernek tekinti az iskolát, s a *bejutás, benntmaradás és továbbjutás kérdéskörét „kifelejtí” a roma gyerekek oktatási inklúziójából*. Történik ez annak ellenére, hogy mindenki számára nyilvánvaló: a munkaerőpiacon csak szakképzettségből lehet biztos megélhetést biztosítani, romani nyelvből és kultúrából nem. Természetesen még mindig olcsóbb megoldás könyvnyomtatással és pedagógustovábbképzéssel kezelni a nyílt kulturális egyenlőtlenségeket, mint mondjuk az iskolai részvételt óvodák építésével és működtetésével befolyásolni. Úgy gondolom, hogy a finanszírozás hatékonyságának növelése érdekében hasznos lenne azt szerkezetileg átalakítani és más prioritásokat is megfogalmazni a nyelv és kultúra kultiválásán kívül, s nem utolsó sorban számolni a gazdaság igényeivel. Az utóbbi elvárásnak való megfelelést talán a legjobban a *felnőttképzés és „második esély”-iskolák* tevékenységei elégítik ki, melyek azonban nem a széles tömegeket érintik, hanem a specifikusabb problémák miatt kimaradt egyéneket.

Eközben a tömegek iskoláztatáshoz és képzettséghez való hozzájuttatása még mindig a közoktatás feladata. Így tehát a közoktatás feladatkörébe tartozna megakadályozni a hátrányos helyzetű gyerekek kimaradását az iskolából, s ha ennek már sokat hangoztatott társadalmi-gazdasági okai vannak, akkor azokat kezelni. A programban a részvétel befolyásolására és a hátrányos helyzetűek lemorzsolódásának meggátolására irányuló kezdeményezés arra vonatkozik, hogy a roma gyerekeket képző pedagógusoknak speciális továbbképzéseket biztosítsanak, illetve hogy a továbbjutás érdekében a középfokú intézményekben helyeket tartsanak fenn a roma fiatalok számára. Valószínűnek tartom, hogy a szakképzett tanerők biztosításán kívül hatékony lehetne az általános iskoláztatásban a gyerekek többléttámogatása, amit a rendszeres óralátogatáshoz kellene kötni és kontroll alatt lehetne tartani az elköltését.

A *középfokra való bejutást* elősegítő rendelkezés külön figyelmet érdemel. Egyrészt azért, mert ahhoz, hogy ez az intézkedéscsomag egyáltalán

alkalmazható legyen, a roma gyerekeknek először el is kell jutniuk az általános iskola befejezéséig. Másrészt a középiskolába való bejutáshoz az úgynevezett képességvizsgán kell megfelelő teljesítményt nyújtani, illetve továbbjutni. Harmadrészt, ha az előző két akadályon sikeresen továbbjutott is a roma gyerek, még mindig ott van a benntmaradás kérdése, amit a települési és gazdasági (pl. ingázás vagy benntlakás anyagi és időbeni többletráfordításai) tényezők tovább nehezíthetnek, legtöbbször kihullást eredményezve. A középfokú oktatást illetően valószínűleg hatékonyabb lenne, ha ösztöndíj és tehetséggondozó programok által támogatnák a benntmaradást. A bejutást azzal könnyíthetnék meg, hogy képességvizsga nélküli helyeket bocsátanak a roma fiatalok rendelkezésére, s az esetleges tudáskülönbségeket a „nulladik éves” tevékenységgel próbálnák behozni.

Mint már említettem, a romániai felsőoktatásban gyakorlattá vált – a középfokú oktatáshoz hasonlóan – hogy romák számára biztosítanak álmilag támogatott helyeket. Ezekre azonban a már ismertetett okok miatt igen alacsony a jelentkezés. Mivel a roma gyerekek oktatása legtöbbször megreked az általános iskoláztatásnál, esetükben szinte egyáltalán nem beszélhetünk közép- vagy felsőfokú oktatásról, s ilyen körülmények között aligha lehet szó a roma lakosság számarányához mért megfelelő létszámú „saját” értelmiségi réteg kialakulásáról.

A romániai cigány népcsoport *munkaerő-piaci nehézségeinek* kiküszöbölésére megfelelő képzettségi szintjük hiányában kevés eszköze marad a romapolitikának. S ami a stabil jövedelemszerzés biztosítását illeti, ezen a területen is leginkább a felnőttképzés eszközeivel operálnak. Ezen kívül pedig munkaerő-piaci pozitív diszkriminációt alkalmazva a vállalkozók támogatását vállalja az állam (pl. adókedvezmény révén), amennyiben roma munkaerőt alkalmaznak.

A foglalkoztathatóság azonban felveti a szakképzettség kérdését – kivételt képeznek talán részben az informális-illegális gazdaság, illetve a mezőgazdaság bizonyos részei –, s az ennek hiányában tapasztalható nehézségeket, melyekhez súlyosbító tényezőként hozzáadódnak a munkáltatók részéről tapasztalható romákkal szembeni diszkrimináció következményei is.

A munkaügyi hivatalok a probléma megoldhatóságát a szakmához juttatásban látják, s így rendszeresen szerveznek felnőttképzéseket. A részvétel térítésmentessége megkönnyíti a hozzáférést, szemben a kedvezőtlen települési helyzettel, ami magában rejti annak lehetőségét, hogy a program haszonélvezőinek köre kifejezetten *városi* lakos lesz. Mi több, a városokban ajánlanak fel a falusi romákat *mezőgazdasági szakmákra felkészítő tanfolyamokat*, feltételezve, hogy maguk állják majd az utazás és szállás költségeit, annak ellenére, hogy a romákat nagymértékben foglalkoztató vidéki informális-illegális gazdaság nem igényli a szakképesítés igazolását.

A romák gazdasági felzárkóztatásának a kormánystratégia által javasolt eszközei között találjuk még a kedvezményes hitelekhez való juttatásuk lehetőségét, ami feltételezi a hitelképességüket, valamint a mezőgazdaságból előknél a földterülethez való juttatásuk és vállalkozásaik állami támogatását. Ezek a lehetőségek mindenképpen pozitívként ér-

tékelendők, nagy hátrányuk azonban, hogy a romák körében túlnyomó többséget alkotó szegények széles köreit érintetlenül hagyják, hiszen ezek, ha el is indulnak, önrész hiányában hamar megrekednek – igaz, gazdálkodási nehézségeik esetében jogosultak a szakmai konzultációra. Összegezve tehát itt is érvényes, hogy Románia nem rendelkezik egy hatékony és széles tömegeket érintő programmal.

4. A romák egészségi állapota és egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférése

A szegénység és a rossz egészségi állapot közötti kapcsolat széles körben ismert jelenség. A roma népcsoport esetében is a szegénységfaktorok azok, amelyek meghatározzák és létrehozzák a magas betegségarányokat. Az egészségi állapotot befolyásoló ok-változók közül kiemelkedő fontossággal bírnak *a lakás- és munkakörülmények, az életmód, a társadalmi- és gazdasági helyzet, az iskolázottsági szint* valamint *az ellátáshoz való hozzáférés mértéke*.

A cigány népcsoport életkörülményeiből adódóan (egészségtelen lakhatási körülmények, vízhiány, higiéniai hiányosságok) melegágyát képezi néhány fertőzőes megbetegedésnek, mint amilyen a tüdőbaj, a hepatitisz vagy az AIDS. A testi egészséget tovább rontják a romák mostoha munkakörülményei. A gyorsabb öregedés és a gyakori betegségek miatt igen magas köztük a megváltozott munkaképességű és rokkant személy. A gyerekek között szintén magas a vitaminhiányosok, vérszegények és alultápláltak (és testi alulfejlettek) aránya. A roma szegények egészségi állapotának demográfiai alapmutatói is annak kedvezőtlen voltáról árulkodnak: magas a mortalitási ráta (bár a szolgáltatásokhoz való hozzáférés javulásával meredeken csökken), alacsony az átlagéletkor, s ennek megfelelően alapvetően fiatal népességről van szó.

Itt érdemes szót ejteni a magas termékenységi rátáról is. Egy ismert többségi sztereotípiát a romákkal kapcsolatban, hogy tekintet nélkül a gazdasági helyzetükre, túl sok gyereket vállalnak. Ennek kapcsán a nem roma társadalom körében nemegyszer rossz szájjal emlegetik az ország „elcigányosodásának veszélyét”. Egy korábbi kutatásom női interjúalanyainak beszámolóiból kiderült, hogy ők is alkalmaznak bizonyos születésszabályozási módszereket, s ismerik a modern eszközöket (pl. fogamzásgátló tableta, óvszer) is, de általában nem ez utóbbiak nagyobb biztonságát választják. Ennek igen egyszerű az oka: nincs rá pénzük, hiszen ezek a szerek drágák. A saját módszereik alacsony biztonságfaktora miatt viszont sokkal több náluk a nem tervezett terhesség. Ebből az egyetlen „kiút” az abortusz, ez azonban szintén költségigényes, és testi-lelkileg megterhelő.

Romániában jelenleg egy járulékon alapuló egészségbiztosítási rendszer van működőben, ahol a szociális segélyben részesülők számára az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés – legalábbis elvben – teljesen ingyenes módon, saját anyagi hozzájárulás nélkül működik. Az aktív foglalkoztatottak adójának egy részét az egészségügyi biztosításra

szánják. Az ellátás explicite nem függ a jövedelmi helyzettől, s mindenkinek joga van az adekvát ellátáshoz.

A romák és az alsó jövedelmi kvartilisbe tartozók esetében mégis érezhető a jövedelem hatása a szolgáltatásokhoz való hozzáférésben. Hiszen ismert tény, hogy a cigány etnikum a településszerkezetben elfoglalt helye alapján is hátrányos helyzetűnek mondható. A nagy számú roma népességgel rendelkező kistrégiók, települések és településrészek tipikusan rosszabb egészségügyi infrastruktúrával és alacsonyabb személyzet-számmal rendelkeznek. Ugyanakkor távol esnek a sürgősségi ellátást biztosító intézményektől is. A kedvezőtlen települési helyzet alacsony jövedelemmel párosulva komoly negatív hatásokkal járhat az egészségügyi ellátó rendszerhez való hozzáférés terén is.

A romániai ellátásban bizonyos betegségtípusok és a szociális helyzet alapján ingyenes vagy költséghozzájárulásos gyógyszerellátást biztosítanak. A gond viszont az, hogy ennek anyagi alapja egy meghatározott összeg, amely nem képes kielégíteni a jogosult csoportok igényeit. Másrészt a költség-hozzájárulás – bár sokszor minimális – az alacsony jövedelmű személyek vagy jövedelemnélküliek számára így is megterhelő lehet, s ezért sok esetben nem vállalják a költségeket és a kezelést.

Egy másik nehézség a romák egészségügyi ellátásában az, hogy a személyzet hátrányos megkülönböztetést alkalmaz velük szemben. Ennek leggyakoribb formái a tájékoztatás hiánya, az intézményeken belüli fizikai elkülönítés és a szóbeli megalázás. Mindez a hozzáférést nem nehezíti, „mindössze” az orvosi segítség igénylésének útjába állíthat nehezen kikerülhető pszichikai gátat. Ugyanakkor az egészségügyi személyzet roma betegekhez való diszkriminatív viszonyulása nyilvánvalóan sérti az egyenlő bánásmódhoz való jogukat is.

A egészségügyi szektorra vonatkozó és romákat érintő, a romániai kormánystratégiába belefoglalt programok a következők:

- *A preventív és gyógyítási egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés nemzeti stratégiájának kidolgozása, együttműködve a roma NGO-kal.*
- *Egészségügyi mediátorrendszer megszervezése együttműködve a közegészségügyi szervekkel és NGO-kal.*
- *Az összes roma felvétele az egészségügyi biztosító rendszerbe.*
- *Egészségügyi informálással, orvosi konzultációval és családtervezéssel kapcsolatos projektek kidolgozása és megvalósítása a roma közösségekben.*
- *A mobil egészségügyi ellátó intézmények tervének kidolgozása.*
- *Védőoltás kampányok szervezése a roma közösségekben.*
- *A fertőzőes megbetegedések felkutatása a roma közösségekben.*
- *Évi jelentés bemutatása a roma népesség egészségi állapotáról.*
- *A roma közösségekben tevékenykedő egészségügyi személyzet számára anyagi többlettámogatás biztosítása.*
- *Az egyszülős családok számára egészségügyi csomag biztosítása.*

Implicit módon ehhez hozzáadódik egy antidiszkriminációs program, amely az esetek felkutatásával, jogorvoslásával és megoldásával foglalkozik, illetve a romákról kialakult negatív attitűdöket igyekszik csökkenteni az egészségügyi személyzet körében.

Összegezve: levonhatjuk a következtetést, hogy a romák ellátáshoz való hozzáférése sérül az elérhetőségi kritériumok miatt, amelyek megfelelően kidolgozott feltételek nélkül és így nem eléggé fókuszálva „szociális látókörükön” kívül hagyják a romániai cigányokat. Etnikai hovatartozásukkal kapcsolatban pedig az ellátó személyzet részéről tapasztalt diszkriminatív bánásmód miatt szenved kárt az egyenlő bánásmódhoz való joguk.

A hozzáférés és esélyegyenlőség körüli problémákon túl fontos megjegyezni, hogy a kormányzati stratégia által megjelölt *prioritások alap- és stratégiai céljai* adekvátnek tűnnek. Ennek ellenére azonban a konkrét tevékenységekben mind az irányelvek, mind a stratégiai célok gyengén operacionalizálódnak, így azonban arra következtethetünk, hogy mindez látszatszmegoldásra fog vezetni, teljesen nélkülözve az évtizedek múlva is tetten érhető hatást.

Nagyon nagy előrelépésnek tekinthető, hogy a cigányok európai kisebbségként való elismerése azzal járt, hogy minden kelet-közép-európai államban születtek a cigány népcsoport helyzetének javítására *nemzeti stratégiák*. Ez a tény eleve utat nyit ezen politikák finomítása és az etnikum specifikumainak figyelembe vétele előtt. Így a cigányok valódi társadalmi-gazdasági és kulturális felzárkózását segíti.

Irodalom

- Bernáth, G. – Forray, R. K. – Ligeti, Gy. – Wizner, B. (2002): *Esélyek és korlátok*. Pécsi Tudományegyetem romológia Tanszékének gondozásában.
- Council of Europe (1995): *Framework Convention for the Protection of National Minorities*. European Treaty Series 157 (1. 2.1995). Strassbourg: Council of Europe.
- DiMaggio, P. (1982): *Cultural capital and school success*. American Sociological Review, 47. 189–201 o.
- Ferge, Zs. (2005): *Bevezető Kertesi Gábor „A társadalom peremén” című könyvéhez*. Magyar Tudományos Akadémia – Közgazdaságtudományi Intézet 2005. június 23. <http://econ.core.hu/esemeny/bemut>
- Forray R. Katalin: Cigány kisebbségi oktatáspolitikai. *Educatio*, 1999/1. 223–234 o.
- Forray R. Katalin – Hegedűs T. András (2003): *Cigányok, iskola, oktatáspolitikai*. Oktatókutató Intézet Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Fórizs-Ferenczi Rita (2004): *Tantervelmélet – tervezés és tantervhasználat*. Egyetemi jegyzet, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár.
- Ladányi János–Szelényi Iván: Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. *Szociológiai Szemle* 2002/4.
- Lewis, O. (1959): *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*. Panther, London.
- Indicatori speciali privind comunitățile de romi din România* (2002). ICCV. București. (A romániai roma közösségre vonatkozó speciális mutatók.)
- Preda, M. (2001): *Politica socială românească, între sărăcie și globalizare*. Editura Expert, București. (Romániai szociálpolitika, a szegénység és a globalizáció között.)
- Raport privind progresele înregistrate în implementarea Strategiei Guvernului de Îmbunătățire a Situației Romilor* (2003). (Jelentés a romák helyzetének javítását célzó kormányzati stratégia gyakorlatba ültetésében elért előrelépésekről.) România Ministerul Informatiilor Publice, București.
- Revenge, A. – Ringold, D. & Tracy, W. M. (2002): *„Poverty and Ethnicity: A Cross-*

- Country Study of Roma Poverty in Central Europe". Washington, DC: The World Bank.
- Ringold, D. – Orenstein, M. A. – Wilkens, E. (2003): *Roma in an expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle*. A World Bank Study. Conference Edition.
- Romii în Europa Centrală și de Est (raport, 2000). Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare. (Romák Kelet-Közép-Európában.)
- Strategia Guvernului de Îmbunătățire a Situației Romilor (2003): Romania Ministerul Informatiilor Publice, Bucuresti. (A romák helyzetének javítására kidolgozott kormányzati stratégia.)
- Zamfir, C. (co-ord., 2000): *Strategii antisărăcie și dezvoltare comunitară*. Editura Expert, Bucuresti. (Szegénységellenes stratégiák és közösségfejlesztés.)
- Zamfir, C. – Zamfir, E. (co-ord., 1993): *Dișani între ignorare și îngrijorare*. Editura Alternative. Bucuresti. (Cigányok mellőzés és aggodalmak között.)
- Zoon, I. (2001): *On the Margins*. Open Society Institute.

Kérjük kedves Olvasóinkat, hogy adjuk 1%-ával támogassák az *Esély* társadalom- és szociálpolitikai folyóirat kiadását!

Hilscher Rezső Alapítvány
Adószám: 19650988-2-43

BUDAI ISTVÁN

Megközelítések a szociális munkás-képzés fejlesztéséhez II.

Tanulásmegvezetés-metodikai kérdések

„Ha a világot folyamatosan csak részleteiben látjuk, ha csak jelenlegi intézményünkben, csak két szemünkkel lehatárolt perspektíván keresztül vizsgálódunk, és ha valamennyien csak ezzel az élettapasztalattal és a kérdések korlátozott megértésével rendelkezünk, akkor csak rontani fogunk a szolgáltatások egészén.”
(Laming, idézi Hume – Sharples 1995)

A hazai és a nemzetközi, de főleg az európai szakmai tapasztalatok, a vonatkozó szakirodalomban megjelent teoretikus elemzések és a különböző szakmai viták alapján három egymásra épülő tanulmány a *szociális képzések alapvető összefüggéseire, a „MIT, MIÉRT, HOGYAN tanítsunk, és MILYEN KERETÉKBEN történjék a szociális munkás-képzés” kérdésekre keresi a válaszokat. Az első tanulmány a szakmai tudás és a kompetencia alapú képzés néhány kérdését vizsgálta meg (ld.: Megközelítések a szociális munkás-képzés fejlesztéséhez I., Budai 2006).*

Jelen tanulmány a nemzetközi (brit és német) szakirodalomra támaszkodva egyfajta elméleti választ kíván adni arra, hogy *milyen módszerekkel, tanulási stratégiákkal, eszközökkel vértézheti fel a képzés a diákokat leendő szociális munkás feladataik ellátására, vagyis hogy miképpen válik alkalmassá a képzés a kor kihívásainak megfelelő biztos, releváns és konvertálható tudás fejlesztésére, a szakma gyakorláshoz szükséges kompetenciák, a szakmai személyiség, identitás alakítására. Azaz kereteket és alternatívákat kíván nyújtani a szociális munkás képzés metodológiai kérdéseire. A válaszok itt most elsősorban tehát a „HOGYAN tanítsunk?” kérdést célozzák meg.*

Bevezetés

A szociális munkás-képzéssel szembeni újabb és újabb szakmai kihívások egy sor szakmai és képzésmetodikai témát indukálnak. Például azt, hogy vannak-e eredményes szociális-munka módszerek, és melyek azok; vannak-e a szakma értékalapján működő hatékony módszerek, például a kemény szociális problémák kezelésére (Jordan 1999), ill. hogy az eset-

munka gyakorlatán túllépve melyek a csoportos és közösségi szociális munka eredményes módszerei. Az érem másik oldala, hogy miként lehet ezeket a módszereket jól elsajátítaniuk a diákoknak, s hogy vajon megfelelő oktatás-képzés metodikával, a szociális munka értékeinek és etikai elveinek megfelelően, pro-aktív és preventív megközelítésekkel zajlik-e a felkészítés az emberi szükségletek felmérésére, a közösségek fejlesztésére, a politika-csinálók tevékenységének befolyásolására, a gazdasági folyamatok kontroll alá vételére stb.

A képzésmetodika alaposabb vizsgálatát indokolja továbbá, hogy Magyarországon a szociális képzések akkreditációja során ezidáig háttérbe szorultak a HOGYAN kérdései. Másrészt különböző vizsgálatok és kutatások szerint a szociális munkás képzéseket az oktatásmetodikai kultúra hiányosságai jellemzik (Budai 2004). Igen sok tényező hatása következtében ma már ijesztő arányú a szociális diplomások pályaelhagyása, és az okok egyike a képzés problémáira és eredménytelenségére, ezen belül a metodika bizonytalanságaira is visszavezethető (Darvas és társai 1997, Forrai – Ladányi 2005, Mányai – Bass 2006, Tóth 2006). Megállapítható még, hogy a magyar szociális munkás-képzés oktatásmetodikai kérdéseiben korábban nem születtek a szükségleteknek megfelelő számban és minőségben tanulmányok és elemzések, csak az utóbbi időben szaporodtak meg az írások, elemzések (Ágoston 2006, Hervainé 2006, Pataki 2002, 2006, Puli – Galavits 1999, Szoboszlai 1999, Tóbiás 2006 stb.).

A szakmai és képzési módszerek és a módszertan kölcsönhatása evidencia. A módszertant ugyanakkor a helyén kell kezelni, vagy maga a módszer a célhoz vezető út egy pontján alkalmazott eljárást, a módszertan pedig az e módszerek rendszerbe szerveződését jelenti. A mi esetünkben a képzés vonatkozásában alkalmazott módszerek rendszeréről beszélünk.

A szakmai és képzési módszerek összefüggéseire, kölcsönhatására felhívja a figyelmet a Global Standards for Social Work Education and Training dokumentuma is:

- „A képzési program-célok eléréséhez hozzá kell rendelni megfelelő és elegendő gyakorlati készségeket, ismereteket, értékeket, legyenek azok az egyes programok irányultságából fakadóan fejlesztő, protektív, preventív és/vagy terápiás beavatkozások.

- A gyakorlatban szükség van a szociális munka értékeinek, etikai elveinek, ismereteinek és készségeinek alkalmazására, hogy szembe lehessen szállni az egyenlőtlenséggel, a társadalmi, a politikai és gazdasági igazságtalansággal...

- ...Szupervízióval működő terepgyakorlatok megvalósítása szükséges...” (A szociális munkás-képzés globális alapelvei 2006, 14).

Álljon itt egy példa a szerző saját tapasztalatából. A szociális munka és a szociális munkás-képzés tanulása során számos európai országban, továbbá az Egyesült Államokban és Kanadában megfordulva igen sokféle alkalmam nyílt a különböző képzési helyzetek tanulmányozására. Revelációként hatott rám egyrészt az oktató kollégák igen magas színvonalú módszertani felkészültsége, s még inkább a diákok mérhetetlen lelkesedése és aktivitása. A tanár még meg sem szólalt a tanórán, már kérdések

özönét kapta a diákoktól, szimultán válaszokra készítve ezzel őt. És ez az intenzitás nem csökken a tanóra végéig. Itt a diákok valóban tudni akartak, és nem csupán a folyamatok „HALLGATÓI” maradtak. Nyilvánvaló, hogy e légkör és állapot előidézője nagy mértékben a tanárok módszerkultúrájától függött.

Európai kitekintés

A fentiekből következően célszerű tágabb dimenziókba lépni, és rövid kitekintést adni Európa két – a szociális képzéseket illetően nálunk nagyobb hagyományokkal rendelkező – országának tapasztalataira. Ezért az Egyesült Királyságot és Németországot fogom kiemelni, mivel ráadásul e két ország képzési tapasztalatai gyökeresedtek meg leginkább Magyarországon, ezeket használjuk leginkább a mindennapi képzési gyakorlatban.

Képzésmethodikai értékek az Egyesült Királyságban

Az utolsó 25–30 évben a brit szociális munkás-képzés követte a szociális szakma nagy változásait és az azzal járó vitákat. A szociális munkás-képzés lényegére és szerepére vonatkozóan máig is érvényes Kendall fél évszázaddal korábbi (1950) definíciója, amely többek között a tudományos kutatás, a tudás és a készségek egyensúlyának és integrációjának fontosságáról szól, valamint a Seeböhm-jelentés (1968), amely deklarálja az azonos elvek alapján történő képzés nélkülözhetetlenségét. Utóbbi hatására, parlamenti törvény háttérével jött létre 1973-ban a nagyhírű Central Council for Education and Training in Social Work (CCETSW) kvázi autonóm szervezet, amely a szociális munkás-képzések tartalmának és sztenderdjeinek meghatározásáért felelt, és amely meghatározta a szociális munkás-képző iskolák funkcióit, ebből fakadóan az oktatásmethodikai kérdések elveit. „A CCETSW szerepe a szociális tudományok szükségleteinek a szociális munkás-képzésekkel való találkozásának elősegítése” (Lymbery és társai 2000, p. 270). Ilyen szervezet, testület ma még nem létezik Magyarországon.

Az 1980-as évektől kezdve a szociális szférában is megjelentek a versennyel, a piaccal, a minőségbiztosítással, továbbá a menedzsment szemlélettel összefüggő kérdések és egyúttal az azok problematikusságára utaló bírálatok is (Adams 1998, Barr 1998, Ford 1996, Lymbery és társai 2000, Preston-Shoot és Jackson 1995 stb.). Előtérbe került az állami, a helyi közösségi és a családi felelősség egyensúlyának újragondolása. Egyre inkább hangoztatott képzésfilozófiai-methodikai kérdéssé vált, hogy a képzések fejlesztésénél jobban figyelembe kell venni a szolgáltatások és a felhasználóik szempontjait. És ezzel válik különlegessé a diákok szerepe is, tehát hogy valójában ők maguk is partnerei, kliensei, „vásárlói” lesznek a tudásnak és a képzésnek. Adams (1998) figyelemre méltó érvelése szerint egyre szélesedő küzdelem van kialakulóban a minőségi szociális munkás-képzés tekintélye érdekében: konstruktív szemlélettel

szigorúbb követelményeket kell támasztani a diákokkal, a képző stábokkal és a végzősöket alkalmazókkal szemben (ld. még: Parton – O'Byrne 2000, Preston-Shoot – Jackson 1995).

A CCETSW-et a kezdeti, igen progresszív szerepének elismerése mellett (a szervezet a szociális munka túlélését segítette, hangsúlyossá vált a rasszizmus és a diszkrimináció elleni harc stb.) a szakmai közvélemény idővel felrótta a szervezet elbürokratizálódását és rugalmatlanságát, ill. ezek következményeit. A bírálókat szerint elsősorban az állami szempontokat támogatja, és nem figyel kellőképpen a szakmai tartalmakra, metodikára és a szolgáltatásokat felhasználók igényeire. Bírálták a benne megtestesülő erős kormányzati ellenőrzést, és a túlzott szabályozást is: egyes szerzők a konzervatív modernizációs kormányzati folyamat meghosszabbított karjaként definiálták (Brewster 1992). Mások szerint nincs ereje az alkalmazók és a képzések érdekeinek egyeztetésére, vagy a társdiszciplínák felőli (jog, medicina) nyomás kivédésére (Adams 1998). Elvárando, mondta Jones 1996-ban, hogy a CCETSW opponálja a kormányzati akaratot, annak érdekében, hogy új partnerek segítségével a szociális szakma és képzés új vízióját tudjuk felvázolni. Jogos volt Orme (1996) felvetése is, miszerint *ha a képzés reaktív marad, akkor csupán a politika végrehajtójává válik, ha proaktív, akkor jó gyakorlatot indukálhat*, és a szakemberek kompetens tevékenységére reflektálhat egyebek közt abban is, hogy a szociális munkások is a politika kommentálói lesznek, ill. hogy a politikusokkal tárgyalási pozícióba kell kerülniük (Jones 1996).

Mindazonáltal oktatásmetodikai kérdésekben a brit szociális munkás-képzés utóbbi 15-20 éves szakmai fejlődésében hangsúlyossá és elterjedté vált a Kolb-féle *tapasztalat-alapú tanulás és képzés* (Kolb 1984), továbbá a *reflektív professzionalizmus* alkalmazása (Schön 1987). Igen sok publikáció foglalkozik a tanulás *komplex voltaival, a dolgok, jelenségek, folyamatok értelmezésével, a gyakorlatban konvertálható készségek fejlesztésével, a hatékony tanítás – tanulásirányítás jellemző jegyeivel, a kritikai alapállással, a problémaorientált megközelítéssel* (Lymbery és társai 2000, Parker 1997, Preston-Shoot – Jackson, 1995).

Egyet kell érteni Coulshed-del is (1993), aki a tudás egyensúlyát megtestesítő képzésről úgy beszélt, mint amelynek része egyrészt az emberi gondolkodás, másrészt a környezetre való reagálás képessége. Az ezen alapuló *képessé tevő tanulási környezet* (empowering learning) megakadályozza a diákok leminősítését, és elveti azt a téves nézetet, miszerint csak a tanár megközelítése az egyetlen helyes út, így a diák passzivitásra van készítetve.

Összességében az utolsó másfél évtized publikációinak szerzői többségében megegyeznek abban, hogy a szociális munka néhány éve veszített ugyan integratív erejéből és állami funkciójából, morális legitimitásából, és sérülékeny is vált, ugyanakkor újabb modellek kimunkálásával és elterjedésével a kirekesztettség, az elnyomás elleni harc jelentős terepévé tette a szociális szolgáltatásokat, mindez pedig hatással volt és van a szociális munkás-képzések egészére és módszertanára (Pietroni 1994, Jones 1996).

Képzésmethodikai válaszok Németországban

Miként az Egyesült Királyságban, úgy Németországban is jelentős mértékben hatnak a régmúlt szociális munkás-képzéssel összefüggő történései. Érvényesek például Solomon (1919) szociális nőiskolákban alkalmazott képzési-módszertani elvei, azaz hogy a képzésnek nem elsősorban olyasmint kell megtanítani a diákoknak, amit nem tudtak addig, hanem *olyan emberré kell alakítani őket, amilyenek nem voltak addig*. Kezdetektől fontos cél volt, hogy érett személyiség kerüljön ki a képzésből. A „szociális károk orvosai” kell képezni őket, s a képzés jelentős elemének kell tekinteni a szociális gondolkodásra való nevelést (Solomon 1919: 112).

Az elmúlt két évtizedben sok „klasszikus” és újkeletű probléma került a szociális munkás képzéssel összefüggő viták középpontjába. Például az, hogy lehetséges-e sokféle szakterületre képezni egységes alap nélkül, továbbá az örök dilemma: széles ismeretanyag vagy gondolkodni tanítás. Fókuszba kerültek a szakmai kompetenciákkal kapcsolatos kérdések. Sok szociális munkát tanító tanárban vetődött fel aggodalom a túlzottan elméleti jellegű képzésekkel összefüggésben, hiszen sokszor elsősorban elméleti síkon közvetítik a gyakorlati módszereket. Létezik ugyanakkor a tanárok részéről egyfajta kritikai megközelítés is, azaz kérdéssé teszik, hogy oktatási szempontból mit fogadjanak el a praxistól. Egyre többen kardoskodtak a *reflektivitás, a változtathatóság, a rugalmasság, a gyakorlatban realizálható képességek, a tevékenységek, a kompetenciák tanítása mellett* (Brake 2000). Wendt (1985), s a kognitívan elsajátítandó *formális, szociális és kapcsolati, továbbá érzelmi kompetenciák fejlesztését* tartják fontosnak. Gáspár (1999) szerint az egyes stúdiumok közötti integráció, az elmélet-gyakorlat közötti integráció igénye, ill. a diákoknak a tantervfejlesztő folyamatban való részvétele már az 1970-es évektől kezdődően megvolt a német szociális munkás-képzésekben. A szociális munka összehangolt beavatkozási stratégiáira, a multi-professzionális segítő tevékenységre való felkészítés ma már tetten érhető a képzésekben.

Másfelől az utóbbi években hangsúlyosabbá vált az akadémiai követelményekhez való erőteljesebb igazodás, vagyis az egyetemi szintű szociális munkás-képző kurzusok megszervezése és beindítása. Következésképp a tanárok ugyan saját érdeklődésüket, kutatásukat viszik be a képzésbe, de ezek hasznossága a szociális munka mindennapi gyakorlata terén nem mindig releváns. A diákok sok mindenről tanulnak, de sokszor hiányosak szociális munka-módszereik, készségeik és kompetenciáik.

Képzésmethodikai dilemmák

A fenti megközelítéseket és a kialakult hazai gyakorlatot ismerve célszerű ezen a ponton érinteni a HOGYAN kérdés egy-egy fontos dilemmáját.

Képzés és/vagy tréning

A nemzetközi és a magyar gyakorlat, továbbá a szakirodalom a képzés és a tréning fogalmát megkülönbözteti egymástól. (Itt nem térünk ki az oktatás és a képzés fogalmának értelmezésére és differenciálására.)

Tréningnek általában egy adott, konkrét szakmai feladat előírt módszerű megvalósításának előkészítését, a hatékony, speciális sztenderdek gyors elsajátításának folyamatát tekintik. Főként gyakorlati készségek alakításáról, azaz lehatárolt, specifikus tevékenységről van szó, és az elméleti megközelítés vagy nem szerepel, vagy csak pótló funkcióval bír. Dominelli (1997) figyelmeztet arra, hogy a csak tréningeken résztvevők kevésbé válnak innovatív gondolkodókká, általában nem keresik az új horizontokat és az új metodikákat, viszont napi, gyakorlati-technikai problémákat kiválóan oldanak meg az így szerzett tudásuk birtokában. A sarkos megállapítás részben vitatható, hiszen köztudottan vannak kifejezetten innovációt, értékorientációt, a személyiség fejlődését megcélzó tréningek is.

Képzésnek tekinthető az értékek által vezérelt, szakmai szocializációnak az a nélkülözhetetlen fázisa, amely általános tudás közvetítésére, elsajátítására és fejlesztésére szolgál, általában előkészíti a diákokat a munkába állításra – tehát az adott hivatásra irányuló előkészítés, képessé tétel, a kompetenciák kialakítása. Ireland (1985) szerint „olyan tevékenység, melynek célja a képzésben részt vevő személy horizontjának szélesítése a tudás és a készségek (kompetenciák) megszerzése révén” (Ireland 1985, idézi Dominelli 1997: 177).

Összességében határozottan állítható, hogy a tréning és képzés fogalma, és az ezzel összefüggő tevékenység nem értelmezhető mechanikusan, ezen tevékenységek egymást átfedik, vagy egymás kiegészítői, hiszen a szakmai tevékenységre való felkészítés során egyaránt szükség van a leendő szakember szakmai horizontjának kialakítására és a mindennapi feladatainak elvégzéséhez szükséges készségek elsajátítására.

Akadémiái és/vagy szakmai képzés – iskola és/vagy terep

Dominelli (1997) felhívja a figyelmet az elmélet-gyakorlat intellektuális és érzelmi vonatkozású integrációjának nélkülözhetetlenségére. A szociális szakmai közéletben és a szakirodalomban idehaza eddig elsősorban racionális szinten voltak próbálkozások és törekvések az elméleti és a gyakorlati elemek összekapcsolására, ám érzelmi vonatkozásokban már kevésbé, nem beszélve a racionális és érzelmi vonulatok közötti integrációk bemutatására és elemzésére. Dominelli szerint az olyan képző folyamat tekinthető eredményesnek, melynek során a képzés résztvevői megértik, hogy az elmélet a tudás gyakorlati kiterjesztéséhez ad információkat, vagyis hogy amit a gyakorlatban csinálnak a szakemberek és a diákok, annak konzisztensnek kell lennie az elméleti alapjaikkal. Az integrációs szempont fontossága miatt az elmélet-gyakorlat közti különbségtétel szerte ilyen értelemben hamisnak tekinthető.

Figyelemre méltó England (1986) megállapítása is, miszerint a diákok általában nem önmagában az elmélet ellen tiltakoznak, hanem gyakorlati tevékenységükhöz kívánnak releváns elméletet használni: „A szociális

munkás-képzésben részt vevők tapasztalata, hogy egész sor elmélet el-sajátítását kívánják a diákoktól anélkül, hogy megfelelő figyelmet fordítanának azok hasznosíthatóságára, értelmezésére és integrációjára.” (England 1986: 96).

A brit gyakorlatban és szakirodalomban az egyetemeken közvetített képzési tartalmakat sok helyen mechanikusan akadémiai és szakmai tudáselemekre bontják, de jelentőséget tulajdonítanak a kétféle tudás kapcsolatrendszerének is. Az akadémiai és a szakmai képzés összevetését illetően a felnőttképzésben végzett kutatásukban igen érdekes megállapításra jutott Cohen és Hull (1994). Már dolgozatuk címe is kettősséget jelez: „Szakmai tréningek vagy akadémiai képzés – egy általános probléma”. A több kérdéskörre kiterjedő vizsgálat egyik kiindulópontja az volt, hogy az akadémiai szférában és az elméleti képzés során nehéz használni a gyakorlat tapasztalatait. A kutatók az akadémiai és a szakmai képzés különbségével kapcsolatos gondolataikat és tapasztalataikat összevetve megállapították, hogy jelentős különbségek tapasztalhatók az akadémiai és a szakmai képzés között: Amíg az akadémiai képzés elsősorban elméleti ismereteket nyújt, a kritikai elemzésben és a kutatás módszertani tudásban fejleszti a diákokat, addig a szakmai képzés elsősorban a gyakorlatban alkalmazható (pl: könyvtárhasználat, információs technológiák használata, rövidebb – riport – és terjedelmesebb – esszé – írás stb.) készségek fejlesztésére irányul (Cohen – Hull 1994: 45–46). A túlzott praktizmus veszélye persze fennáll, hiszen a diákok általában nem igénylik tanáraiktól a szociális munka különböző elméleteit. Fisher (1997) szerint viszont már látni azt az újabb tendenciát is, miszerint a kizárólag készségek alapján, a „csak” mechanikus módon praktizálók is egyre inkább felismerik a szociális munka akadémiai tudásának (és a szolgáltatást felhasználók tudásának is) jelentőségét.

Igencsak előre mutató Taylor ajánlása is a Dominelli és England által felvetettekre:

„...nem elégséges a diákokat „csak” a gyakorlati tudásra képezni, hanem ismereteiket használniuk is kell tudni a gyakorlatban. A diákoknak képesnek kell lenniük a gyakorlatban való gondolkodásra és cselekvésre. Ahogy a képzés során megküzdnek az új és előre nem látható szituációkban, úgy majd szociális munkásként is képesnek kell lenniük kritikai reflektív ítéletek és döntések meghozatalára...” (Taylor 1996: 53)

Adams (1998) szerint a képzésnek rendelkeznie kell a szociális munka adekvát, elvárt jellemzőivel. Így a képző kurzusoknak alapvetően kalkulálni kell a gyakorlathoz szükséges szociális munka-tudásával, tapasztalatával. A gyakorlatok tantervét közelebb kell hozni az osztálytermi tanításhoz és viszont, például a gyakorlatok stábjainak akadémiai képzésbe emelésével, szerepeinek bővítésével és viszont, az iskolai tutorok gyakorlatokon való közreműködésével.

A képzések fejlesztésével foglalkozó szakembereknek, vezetőknél, az oktatóknál és a tereptanároknál alaposan újra végig kell gondolniuk, hogy *mi az, amit* – funkciójából következően elsősorban és döntően – *az*

iskola tud nyújtani (elméleti ismeretek alapozása, kritikai gondolkodásra tanítás, vizsgálatokra, elemzésekre való felkészítés integrációk kialakítása stb., és mi az, amit elsősorban csak a terepen, az indukciós bázison (a „szociális valóság” saját élményen átszűrt megtapasztalása, a koncepciók kipróbálása, a készségek fejlesztése, a tevékenység elemzése stb. terén) lehet megtanulni. És mi az, aminek tanulásakor mindkettőre szükség van?

Az elmélet és gyakorlat összefüggésének szorosságát alátámasztandó, a szociális szolgáltatások és a képzés kölcsönhatásait tekintve határozottan kimondható, hogy a szociális munkás-képzés különös sajátossága, hogy a „szolgáltatás szolgáltatásának” tekintendő, nevezetesen, hogy a képzés lényege nem egyéb, mint az, hogy tegye világossá a diákok és gyakoronok számára, hogy milyen társadalmi összetevők nyomán keletkeznek a szociális problémák, és miképpen lehet problémakezelési stratégiákat alkalmazni (Gáspár 1999). Kérdés persze, hogy így definiálják-e, és ilyenek tekintik-e magukat a képző iskolák, elfogadják-e, „elviselik”-e a „szolgáltatás kiszolgálását”, a többszörösen „alárendelt helyzetet és szerepet”, „elvesztve ezzel a vezető szakmai szerepüket”. Vagy egyszerűen „csak” igazodnak a felsőoktatás erősen akadémiai követelményrendszeréhez, és „csak” járják a maguk útját az egyetemek keretein belül. Másfelől: vajon mennyiben tekintik ugyancsak szolgáltatásnak a képzést a szociális ellátásban dolgozók, az intézmények és szervezetek? Milyen szakmai viszony kialakítása lehet hatékony a diákok képzése érdekében? Meg kell válaszolni ezeket az évek óta magunk előtt tolt kérdéseket is, és konkrét lépéseket kell tenni a hatékony együttműködés érdekében.

Az akadémiai és a szakmai, továbbá az elméleti és gyakorlati képzésnek szoros kölcsönhatásban kell lennie egymással a szakmára közvetlenül előkészítő szociális munkás-képzésben. Az ún. akadémiai szférának alapvetően szüksége van a gyakorlatra, és viszont: a praktikumnak pedig éppen a gyakorlat által „kitermelt” elméleti fogódzóra, szempontokra, rendszerekre stb. Nem tekinthető szerencsésnek tehát, ha mereven elkülönítjük a képzést, akadémiai (elméleti) és szakmai (gyakorlati) formára bontva. A kérdés viszont állandóan fennáll: mikor, milyen mennyiségben és minőségben célszerű az akadémiai és a szakmai hangsúlyokra fókuszálni a képzés folyamatában.

Gyakorlati és kutatási bölcsesség

A szakmai körökben közhelyként használt kifejezés szerint az elmélet gyakorlat nélkül üres, a gyakorlat elmélet nélkül vak. Az elmélet–gyakorlat polémiahoz fontos szemléletnek tekinthető a svéd Johnsson és Svensson (2005) megközelítése, akik a gyakorlat elméletéről és a tudományos elméletről beszélnek. Megállapításuk szerint másképpen értelmezik és kezelik az elméletet a szociális munkát gyakorlók és kutatók. Az előzők szerint az elmélet csupán a jelenségek rendszerezésére és magyarázatára irányul és a gyakorlattól elrugaszkodott feltevéseken alapul. Ugyanakkor létezik egy, a gyakorlat tapasztalataiból származtatott elmélet is, amely lényegesebben elfogadhatóbb a gyakorlatban dolgozók számára. Így az elmélet–gyakorlat közti szakadék még mélyebbnek tűnik.

Érdeemes tehát egy pillantást vetni a gyakorlatok és az elméletek által szerezhető szociális munka-tudás egyes összefüggéseire (1. ábra).

Johnsson és Svensson (2005) a szociális munkát a gyakorlat és a tudomány közös arénájában megjelenő, sokarcú tudásként értelmezik. A „szemlélődő-hallgatólagos” kifejezés ebben az összefüggésben a szociális munkások know-how, vagy ösztönös, improvizatív, intuitív, a pillanatnyi megoldásra vonatkozó, konzekvenciók nélküli tudását jeleníti meg a rendszerben. A tevékenységek során szerzett tapasztalatok, elért eredmények szavakba foglalhatók, megmagyarázhatók, s ezeket bármelyik szociális munkás elmondhatja, ill. más helyzetekben is alkalmazhatja. Leegyszerűsítve ezek tekinthetők a „tapasztalat-alapú tudásnak”. A tevékenység több szempont alapján, többféle módon végzett elemzése és rendszerezése során lehet eljutni a „rendszeresített tudás”-hoz, amelyben már lényegesen több a tudományos, és kevesebb a gyakorlati elem. Az „evidenciákon (bizonyítékon) alapuló tudás” – a metodológiai szempontokat figyelembe véve – alapvetően a kutatások eredményeképpen írható le, tehát a gyakorlatnak a tudományos ismeretek talajáról kell kinőnie, ami másfelől persze korlátozó jellegű is, hiszen így az evidencia-alapú szociális munka csak a tesztelhető és rutinszerű gyakorlatra korlátozódik. Az 1. ábrából jól látható, hogy a különböző szociális munka-tudások a gyakorlat és a kutatás során egyaránt alakíthatóak, fejleszthetőek és elsajátíthatóak, a különbség ezek arányában van: a szemlélődő-hallgatólagos tudáshoz elsősorban gyakorlat során lehet jutni, a bizonyítékon alapulóhoz pedig elsősorban kutató tevékenység során. A szerzők szerint viszont minden szociális munka-tudásnak a tapasztalatból kell kiindulnia, és így az elméleti szinteken is nélkülözhetetlen a tapasztalati bázis.

Fentiekből következően a kérdés másik oldala a képzés és a kutatás – mint tudás-termelés – egymáshoz közelebb hozásával írható le mind a különböző tevékenységekben és mind az intézményi szinteken. A CCETSW (1992) által kiadott dokumentum szerint a szociális munkás képzések az egyetemek gyakori konzervativizmusa és kirekesztő magatartása miatt nehezen tudnak beilleszkedni a felsőfokú képzés rendszerébe, s az ebből eredő problémák még ma is jól érzékelhetőek Magyarországon is. Ennek nyilvánvaló oka, hogy egyrészt a szociális munka későn került be a felsőfokú képzésbe, másrészt pedig gyakran a társdiszciplínák diszkriminációs gyakorlatának áldozatává vált. Eddig elsősorban külföldön láthatók erős törekvések arra vonatkozóan, hogy a szociális munkás-képzés beépülhessen az akadémiai szférába, ottani státust érjen el, és hogy a tanárok egy része is egyre inkább a kutatások felé irányítja figyelmét (a tudás vagy/és kompetencia dilemmáját vö. Budai 2006).

Összességében a vázolt dilemmák feloldásához vélhetően a legcélravezetőbb út nem a kizárólagosságra való törekvés, hanem az, hogy a „vagy-vagy” helyett az „és” logikája váljék általánossá (képzés és tréning, akadémia és szakmai képzés, gyakorlati és kutatási bölcsesség, tudás és kompetencia stb.). Kimondható, hogy a *jelen társadalmi változásaival való szembenézéssel és helytállással, a szociális szolgáltatási koncepciók kidolgozásával, a megvalósításukban való, alkotó közreműködéssel, a gyakorlatok szervesülésével a képzésekbe gyorsabban lehet eljutnunk a szociális munka és a szociális*

munkás-képzés tudományos státusának megalapozásához. Így válhat maga a szociális munkás-képzés a szociális munka tudományának előfutárává. Ezek igen fontos szakma-, képzéspolitikai és ugyanakkor képzésmetodikai kérdések.

Tanulásirányítási stratégiák

A továbbiakban bemutatjuk, hogy *milyen képzésmetodikai modellekkel és stratégiákkal* operálva lehet hatékonyabb szociális munkás-képzést folytatni és elérni. Olyan modellekről és stratégiákról van szó, amelyek hozzásegítik a diákokat-gyakornokokat, hogy megértsék a több szinten zajló szociális-társadalmi folyamatok mögötteseit, azok irányító mechanizmusait. Olyanokról, amelyek a szociális képzésekben dolgozókat képzésmetodikai tevékenységük át- és újragondolására ösztönözhetnek. Az oktatásmetodikai szakirodalomban a hagyományosokon túl számtalan viszonylag új megközelítéssel, stratégiával és modellel találkozhatunk; így pl. a kifejezetten motiváló kutató-felfedező vagy a projekt módszerrel, az informatika segítségét igénybe vevő e-learning-gel vagy open learning-gel, a mesterfokú tanítás-tanulással (mastery learning) stb. Jelen tanulmány a terjedelmi korlátok miatt nem tud foglalkozni mindegyikkel. Olyanokkal célszerű itt foglalkozni, amelyeknek jelentős hatása lehetséges a mindennapi szociális munka-tevékenységben.

Tapasztalat-alapú tanulás

A tapasztalat-alapú oktatás nagy hagyományokkal rendelkezik és igen elterjedt a nyugat-európai, és főként az angolszász országokban (így Észak-Európában, Ausztráliában stb.). Különösen így van ez a szociális munkás-képzésben. Ez a tény a megközelítés, szemlélet és gyakorlat alapját képezi több, más – a szociális képzésekben is alkalmazható – oktatási modellnek.

Eredete Dewey amerikai filozófushoz és oktatáskutatóhoz (1859–1952) köthető. Dewey oktatói és kutatói tevékenysége igen jelentős pedagógiai paradigma-váltást eredményezett, amely lényege, hogy a „mit tanulnak”-ról a „hogyan tanulnak” (a diákok)-ra került a hangsúly, azaz *a tanulás tartalma helyett a tanulás folyamata került a képzés fókuszába*. A megközelítés-váltás különösen fontos a szociális képzések terén, mert Dewey álláspontja az interakcióról és a környezetről, a reflexióról és a tapasztalásról, valamint a közösségről és a demokráciáról nagyon hasonló volt a szociális munkások megközelítéséhez. Nézetrendszerének alakulásához hozzájárult, hogy a Hull-House-féle Chicagói Settlement Projektben szoros szakmai együttműködés alakult ki közte és Jane Addams (1860–1935) között. Nehéz meghatározni, hogy vajon Dewey hatott-e jobban Jane Addamsra, vagy fordítva. Mindenesetre nyilvánvaló volt a kölcsönösség, kitűnően támogatták egymást, és vállalták közös kötelezettségeiket. Mindazonáltal Dewey oktatásról szóló radikális elméletei párhuzamosan,

és igen közel állóan fejlődtek a szociális munkás-képzés gyakorlatával (Gibbons – Grey 2002).

A professzionalizálódási folyamat során a szociális munkás-képzés domináns modellje is a tudás-átadás hagyományos didaktikus stílusához idomult. Freire (1970) „banki szisztéma”-ként nevezte meg ennek lényegét, amely szerint a tanár a tudás kizárólagos szakértője, aki a tudást „beletölti” a tanulóba azért, hogy ők tárolják azt magukban (mint az emberek pénzüket a bankban), és majd amikor szükségessé válik, felhasználhassák.

Ettől merőben eltérő Dewey oktatási filozófiája, amely az alábbi elméleteket és szempontokat foglalja magában: a különböző egyéni értékek és képességek felismerése; a képzésben részt vevők a szociális cselekvés és tapasztalat által válnak elkötelezetté; a világot illetően több és egymástól eltérő értelmezésre jutnak a diákok; a „tanulás egy élethosszig tartó folyamat”. Dewey tevékenysége később jelentősen inspirálta egyebek közt Boud, Kolb és Schön tapasztalat-alapú oktatáselméleteit.

Kolb (1984) a „Tapasztalati tanulás: a tapasztalat mint a tanulás és a fejlődés forrása” című munkája Dewey tapasztalat-alapú képzés elméletére, Lewin csoport-kutatására és Piaget kognitív tanulási teóriáira épül. Kolb Piaget-ra utal, aki a tanulót a tudás aktív alkotójának tekinti és nem csupán passzív befogadójának. A konstruktivista vagy kognitív perspektíva a tudást aktív tevékenységnek tekinti, a diákok aktív részvételére, a problémamegoldásra és a kritikus gondolkodásra alapoz. Eszerint tehát a diákok megkonstruálják saját tudásukat és tesztelik korábbi tudásukra és tapasztalataikra épülő ötleteiket és megközelítéseiket. Majd ezeket egy új helyzetben alkalmazzák, vagyis ebbe integrálják az új tudást, alapul véve, hogy az emberek leginkább és legjobban a tevékenységük során tanulnak. Mindennek eredménye lesz az új tudás.

A tapasztalat-alapú képzés *Kolb-féle négy-szintű modellje* az alábbiakat foglalja magában: 1. a tanulók a konkrét tapasztalásnak vetik alá magukat, 2. újrazvizsgálják és reflektálnak tapasztalataikra, 3. a visszajelzések-ből absztrakt koncepciókat és általánosításokat formálnak, 4. mindezeket új, gyakorlati szituációkban tesztelik (próbálják ki). Az elmélet és gyakorlat közötti különbség áthidalására Jeffries (1996) a Kolb és Freire-féle reflexiós ciklus alkalmazását tartja megoldásnak.

Knefelkamp és Schneider (1997) képzési koncepciója Kolb modelljét szociális keretekre és viszonyokra alkalmazta. A szerzők arra helyezték a hangsúlyt, hogy elfogadják az embereket állampolgárságukban és a szociális igazságért való törekvésükben. Nézetük szerint a diákoknak inkább van szükségük a többfajta megismerésre, álláspontra és törekvésre, mint „csak” az ő személyes, egyéni tapasztalataikra. Eredménynek a diák által, a gyakorlatok során kifejlesztett képességeket (empátia, ítélkezés, kockázat vállalás) és elkötelezettségeket (gondoskodás, bölcsesség, igazságkeresés és bátorság) tekintik.

Boud és Knight (1996) további javaslatokat tett a tapasztalat-alapú képzés-modell sikeres alkalmazásához:

- *Alkalmazni kell a diákok saját tapasztalatait.*
- *A diákok a saját személyes és kulturális tapasztalataikra vonatkozóan megalkotják saját egyéni értelmezéseiket. A tanár facilitátori szerepben*

„próbára teszi” ezeket, és javasolja a tudás megszerzésének alternatív útjait. A folyamat itt a kicscsoportban lévő erőkre épít, hiszen a csoportban a megtapasztalt tudás áttekintése során a csoport-tagok megosztják egymás között az alternatív megismerési utakat.

- A *tanulás holisztikus és integrált jellegű*. Elmélet és gyakorlat, egyén és társadalom, művészet és tudomány nincsenek szétválasztva egymástól, teljes egésznek tekintendők. A tanár facilitátori szerepe a diákokat segítő tevékenységében fejeződik ki, azzal a céllal, hogy kapcsolatokat alkossanak a különböző típusú tapasztalatok és tudások között. A tapasztalat önmagában persze eltorzíthatja, kényszerítheti és limitálhatja az értelmezéseket, így a facilitátor szerepe éppen az, hogy „próbára bocsássa” a tapasztalat értelmezését, és hogy elősegítse ezt a folyamatot csoport helyzetekben.

Látható, hogy a tanulásnak ez a fajta megközelítése és a szociális munka-tevékenység közötti közelség (integráció) abban fejeződik ki, hogy mind a szociális munka, mind a tapasztalat-alapú képzés elsősorban az adott helyzetben a különböző interakciós folyamatokra és az abban részt vevő személyekre összpontosít, és nem a képzési tartalomra. Biztonságos közeget nyújt a diákoknak a felfedezések és változások számára, buzdítja az egyéneket és a csoportokat, hogy alternatív módon nézzék a világot, és ily módon foglalkozzanak problémáikkal.

Freire (1970, 1994) az „elnyomás és a szociális egyenlőtlenség fölé emelkedő” tevékenységnek értelmezte az oktatást, vagyis azt, hogy képessé tegye a tanulókat-diákokat a gondolkodás megszokott (leegyszerűsített) sémáitól és a szocializációs hiedelmeiktől való megszabadulásban. Célja, hogy új módon lássák és értelmezzék saját maguk világát. Freire elfogadta és méltányolta a tapasztalat-alapú oktatást, de megjegyezte, hogy el kell tekintenünk a tapasztalat kritikátlan ünneplésétől. A hatékony kritikus tanárokat úgy jellemezte, mint akiknek rendelkezniük kell kompetenciával (különösen a kommunikációban és a csoportmunka elősegítésében), bátorsággal (a próbára tevő feltételezésekben) és kellő alázatossággal (ne tekintsek magukat mindenhatónak). Tisztaságuk abban áll, hogy képesek kitörni a domináns paradigmákból, és rizikót vállalnak annak érdekében, hogy elfogadják a diákok kreativitását (Gibbons – Grey 2002).

A képzés mindennapi gyakorlatában érvényesülő dimenziók alapján célszerű összehasonlítani a tapasztalat-alapú képzést a hagyományos didaktikai modellekkel és gyakorlattal (1. táblázat).

SZOCIÁLIS MUNKA

1. táblázat *A tapasztalat-alapú és a didaktikai tanulási modellek összevetése*

Dimenziók	Tapasztalat-alapú modell	Didaktikai modell
Motivációs elméletek	Teljesítményorientált, alapos tudásra és lényeges belső célokra fókuszál	Teljesítményorientált, a motiváció hiányára vagy meglétére fókuszál, hangsúlyozza a teljesítményt és külső célokat (sikerek és versengő szztenderdek)
Elméleti alapok	Szocio-kognitív keret alkalmazása	Szociális tanulás elmélet
Oktatási modell típusa	Tanulási modell – hogyan tanulnak a diákok? – tapasztalati, induktív, alulról felfelé, a tanulás aktív és interaktív folyamat, a diákok tapasztalnak és elköteleződnek a tanulás során	Tanító modell – mit tanuljanak, mit érjenek el? – a tanulás szervezett, sorozatos és kontrollált viselkedés, amely meghatározott célok elérését szolgálja
A tanulási stratégiák mintái	Lényeg a folyamat – milyen úton és módon tanulnak – hogy érnek el oda, hogyan vesznek részt, hogyan kötődnek az eredményekhez kapcsolódó tevékenységekhez (tanulási feladat)	Lényeg az eredmény – a feladat végrehajtása, vagy elvégzése. Tanulj azért, hogy átmenj egy vizsgán!
Tanulási feladatok megközelítése	Kooperatív/résztvevői (kortársi együttműködés), önvezérelt, önirányító, önmagára figyelő/szabályozó, az egyének és csoportok erőforrásként szerepelnek	Versengő, egyéni teljesítményre hangsúlyt tevő, személyes képességek fejlesztése, dominál az összehasonlítás, a tanulás a célhoz vezető eszköz
Probléma-megoldás, alkalmazott tanulási stratégiák	Mély tanulási stratégiák: a meg nem értett tananyag újra áttekintése, kérdezés, példakeresés, a jelen és a múltbeli tapasztalat között létesít kapcsolatot, sok forrás használata	Felszínes, ismétlő tanulás, információ megszerzése, tanári kinyilatkoztatások, feljegyzések másolása, visszaadása, találgatás nincs lehetőség kérdésre
Domináns oktatói stílusok/stratégiák	Facilitatív – kreatív, változó, eredményes, a diákok érdeklődésének, jelenlegi fejlődésének megfelelően, és hiteles problémáihoz igazított, kihívásokkal teli, aktív stratégiák az információk integrálására, a megértést ellenőrző, időben visszajelző, diák-központú	Didaktikus, levezető, fentről lefelé haladó, szájba rágó, tanár által kontrollált
Domináns tanulási stílus	Megtanulni a felfedezés folyamatát	„Magoló” tanulás
Tanulásra adott reakciók	Érdekes és élvezetes	Unalom és érdektelenség
Tanulás értékelése	Tanulás-alapú: készségfejlesztés (nagyobb kompetencia-érzés): az összehasonlító feedback, értékelés kerülése, fókusz a személyes előrehaladáson	Eredmény (szttenderd) alapú: versengés demonstrálása, az önérték a teljesítéssel kapcsolódik össze (jelentős teljesítményszorongás), a társakkal való összemérés, a legmagasabb teljesítményt jutalmazza

Dimenziók	Tapasztalat-alapú modell	Didaktikai modell
Osztálytermi atmoszféra	Kreatív, támogató, interaktív, bátorítja a pozitív hozzáállást (erősség alapú) és a személyes autonómiát, választékosság, felelősségteljeség	Hagyományos előadás helyzet
Oktató szerepe	Facilitátor, erőforrás, vezető szerep, modell	Oktató, értékelő, számonkérő
Jellemző hiba	Hibás tanulási stratégia	Nem megfelelő hatás és képesség
Kimenet	Erőforrás gazdagság	A diák „gyámoltalansága”

Gibbons – Grey (2002: 538–9) összeállítása nyomán

A táblázatot áttekintve világos, hogy itt *nem csupán egy korszerű tanulási metódusról, a tapasztalat-alapú képzési modell lényegi jellemzőiről és előnyeiről van szó, hanem a szociális munka igen fontos – szigorúbban véve: nélkülözhetetlen – összetevőiről is.* A szociális munkában a szakember szeretné elérni, hogy a szolgáltatást felhasználó személyek megélt tapasztalatait alapul véve, a velük folytatott interaktív folyamatból, a résztvevői együttműködésből ők maguk tanuljanak a leginkább. A múlt eseményei és a jelen fejlődés változásai között legyen szerves kapcsolat, hogy a folyamat eredményeként belső célok alakuljanak ki bennük, hogy idővel önvezéreltek, önirányítók legyenek, hogy nagyobb kompetenciával, személyes autonómiával bírjanak, hogy erőforrásokkal legyenek gazdagabbak. Végül, de nem utolsó sorban cél, hogy a segítő folyamat magának a felhasználóknak is jó élmény legyen. Mindezért van óriási relevanciája a tapasztalat-alapú képzési modellnek a szociális munkás-képzésben, hiszen az efajta tanulással kapcsolatos diákélmények szakmai személyiségük integráns részévé válva jótékonyan fognak megjelenni a mindennapi szociális munka praxisában. Úgy fogják végezni a szociális munkát, ahogy azt átélték és megtanulták, így transzferálható a tanulási folyamat szakmai tevékenységgé, ekként fognak rendelkezni biztos szociális tudással és kompetenciákkal. Modell a modellben – ebben van az ereje.

Miután a hazai szociális munkás-képzésben tanuló diákok eddigi tanuló-diák életük során alapvetően az „ismeretátadó-vevő” oktatásra szocializálódtak, kérdés, hogy miképpen lehet kialakítani és fejleszteni a tapasztalat-alapú tanulást, *miként válhat a tapasztalat a tanulás egyik fő tényezőjévé.*

Az elméleti stúdiumokban meg lehet sokszorozni a céltudatos szempontokkal felépített résztvevői megfigyeléseket. A különböző labor- és terepgyakorlatokon viszonylag gyorsan megtanulják a diákok, hogy mit, miért és hogyan célszerű megfigyelniük, hogyan lehet a tapasztalatokat rögzíteni és rendszerezni. Eltérő szakmai tapasztalataik (ld. nappali és levelező képzés) alapján differenciált hangsúlyokkal és módokon. A tapasztalatokra való reagálások és reflexiók, az alternatív értelmezések, a jóízű együttgondolkodás, az absztrakciók és koncepciók kialakításának színterei lehetnek a gyakorlatot követő, az elméletet és gyakorlatot, vagy

a különböző diszciplínákat integráló – szigorúan kiscsoportos – szemináriumok. Ezeken kiderül, hogy ki mit értett meg (és mit nem) a „szociális világból”, miként értelmezte azt, tehát magát a „szociális világról” szóló tananyagot. A megértett és értelmezett, a „szociális világról” szóló integrált tudás kipróbálására pedig az újabb, magasabb szintű (párban, team-ben, egyénileg folytatott) gyakorlatokon lehet sort keríteni.

Következésképp egy adott képző folyamatban a tapasztalatszerzéstől az aktív cselekvésig tartó ciklus többször egymás után és egymással párhuzamosan is lezajlik. Ugyanakkor látni kell, hogy a jelenleginél lényegesen tudatosabban és rendszerben építkező, folyamatban gondolkozó képzésnek egyáltalán nem kedvez a jelenben általában használatos tantervi és képzési logika, sőt, a kredit rendszer sem, tehát újfajta tantervi építkezésre, konstrukcióra és folyamatra is szükség van.

Reflektív professzionalizmus – reflektív képzés

A „reflektív gyakorlat” kifejezés viszonylag új a szociális munkában és képzésben; az 1990-es évektől kezdődően jelent meg gyakrabban a szakirodalomban. Mára már a szociális munka egyik fontos perspektívájának tekinthető, amely a szociális munkás és a szolgáltatást felhasználók folyamatos interakciójára teszi a hangsúlyt, a lehető legteljesebb jólét elérése érdekében (Payne 1997). Abban már a kezdetekkor többé-kevésbé egyetértés volt, hogy igen nehéz a reflektív szakember felkészítését akadémiai képzési miliőben folytatni. Kritikusi az attraktivitás hiányában a problémák látszólagos enyhítése eszközének, vagy másfelől konceptuális és metodikai ernyőnek tekintették, mint amelyben úgymond több a misztikum, mint a kézzelfogható elem (Kelemen 2006, Prior 2005).

A reflektív gyakorlat egyik fő elméletalkotója, Schön – Dewey pragmatikus tanítása alapján – elméletében (1987) megkülönbözteti egymástól a *tevékenységben benne levő reflexiót* (reflexion in action) és a *tevékenységről szóló reflexiót* (reflexion on action). Míg az előző a tevékenységeknek és az eredményeinek kritikus vizsgálatában testesül meg, addig az utóbbi egy olyan folyamat, amely a tevékenységről alkotott gondolatokat vizsgálja újra és reflektál azokra. Schön, elfogadva a Dewey filozófiájából eredő gondolkodási, érzelmi és cselekvési egységet, a reflexiót nem csupán technikai folyamatnak tekinti – hiszen a reflektív körkörös folyamatban gondolataink kihatnak érzéseinkre, amelyek kihatnak arra a helyzetre, amiben dolgozunk, és az abban résztvevők reflexiói kihatnak arra, hogy miképpen értelmezzük a helyzetet. A szolgáltatást felhasználók és a szociális munkás közötti oda-vissza kettős reflexióról (reflektív rendszerről) van szó. Így a reflexió a rutinszerű cselekvések elkerülésének profi módszereként tekinthető.

Kérdés, hogy mit kínál a reflektív gyakorlat a szociális munkában? Schön szerint a problémák megoldását, a kontextusos, speciális, egyedülálló gondolkodást, a tudás különleges értelmezését. Fő kérdései: *mit tudunk arról, amit csinálnunk kell, hogyan kell azt csinálnunk, tehát miképpen válunk kompetenssé*. Jellemzői az előrelátás, a dolgok elintézése, a folyamatos vizsgálódás és a korrekció. Amikor egy jelenség meglepetésekhez

vagy zavarodottsághoz vezet, a reflektív tudás transzformálódik, azaz a megelőző tapasztalatok adják a megoldást az új problémához. Látni kell ugyanakkor azt is, hogy a kritikai reflektívizmus által termelődő tudás nehezen megragadható, behatárolható és rendszerezhető, ezért mindez „igazi” értelmiségiként működő szakembereket igényel. Ez ugyan a képzésben részt vevők számára szakmailag perspektivikusan igencsak kifizetődő, de ismerve a diákok rekrutálódásának jelenlegi folyamatait, motívum rendszerüket és tanulási beállítódásaikat, rövid távon – a képzési folyamatban – viszont igen sok nehézséget jelent.

Azonosulni lehet Rolfe és társai (2001) további megállapításaival is, miszerint a kritikai tudományok erőt adnak az öntudathoz, az önreflexióhoz, a sorsunk irányítása feletti hatalom visszaszerzésének érzéséhez. „... a rendszeres reflexiók, a kritika és változás segítségével szabadságot ajánl az alárendelődés helyett, ez a kritikai reflektívizmus lényege” (Rolfe és társai 2001: 158). A kritikus alapállás közismerten nélkülözhetetlen a szociális munkások felelősségteljes tevékenységéhez, autonóm gondolkodásához. A kritikai szellem voltaképpen stílus, attitűd a személyes diszpozíciók meghatározásához, így mindenképpen a képzések szerves részévé kell tenni.

Schön a szociális problémát mint egyedi, bizonytalan, nehezen definiálható, bonyolult és értékdilemmákat rejtő helyzetnek, a beavatkozást pedig – amikor „már (szinte) nincsenek használható elméletek és technikák” – egymással versengő paradigmák alkalmazási színterének tekinti, következésképp a reflektív gyakorlatot a szakemberképzés kontextusában vizsgálva „képzés művészete”-ként aposztrofálja (Schön 1987: 4–5).

Brookfield (1987) szerint sok kapcsolódó pont van a kritikai alapállású tanítás és a különböző fajtájú terápia, tanácsadás és a szociális munka különböző formái között. A kritikai gondolkodás nem egyéb, mint a reflektív készségek alkalmazása a reális életben, s így ez a gyakorlat, a reflektálás révén megtanít arra, hogy mit és miért csinálunk úgy, ahogyan csináljuk. Véleménye szerint e kritikus gondolkodás alapja a szabad oktatásnak és annak a szociális munkának, amely a személyes és társadalmi változások elérésében látja a lényegét.

A *kritikus gondolkodás* Brookfield (1987) által vázolt lépései voltaképpen párhuzamosak Kolb modelljének fázisaival. A tanulás egy kiváltó eseménnyel kezdődik, amely egy belső diszkomfort érzetet („a kényelmetlen érzet tudata”) és zavartságot kelt. Ezt követi az értékelés-beccsés („a helyzet kritikai elemzése”), vagy egy visszajelzési periódus, valamint a megértés és az értelmezés új útjainak feltárása, végül a tesztelési lehetőségek. Nyitottnak kell lenni az új információk irányában, keresni kell az új cselekvési utakat, perspektívákat, és ki kell fejleszteni az alternatív perspektívákat. Befejező fázis a tudás integrálása, vagy az új gondolkodási utak szerinti cselekvés (Atkins – Murphy 1994).

Kérdés, hogy *milyen szerepet töltsön be és milyen módon dolgozzék a tanár* a kritikai reflektívizmust alakító tanulási folyamatban a szociális munkás-képzés során. A tanárok és a tereptanárok akkor válnak hiteles szakmai személyiségekké, ha a facilitátori, a képessé tevő, a tanácsadó stb. szerepeik közel kerülnek egymáshoz, egymásba simulnak, összetetté válnak, ill. ha az adott esetben egyik-másik szerep jelentősége erősödik fel.

Hitelesítő momentum, ha a képzési folyamatban kialakul a tanár önreflexiója is, ha saját magát kreálja meg, ha ebben a megközelítésben válik a folyamat „hangjává”, ha „a tanár-ember, mintegy eszközzé” válik a képző folyamatban. A képzési folyamatban a tanár mint közreműködő és egyúttal megfigyelő folyamatosan visszagondol az elvégzett cselekvésekre, továbbá rendszeresen újra és újra végigveszi a különböző cselekvésekről szóló gondolatokat is (doing – thinking about doing – thinking about thinking), azaz a „reflektív szakember” szerepét tölti be. Mindez igen jelentősen hat az oktató szakmai és tanári személyiségére és fejlődésére (Rolfe és társai 2001).

Jelentőségét tekintve a tanár szerepével egyenértékű a képzésben részt vevő diákok szerepe. Kiváló kiindulópont Dominelli (1997) érvelése, miszerint a képzési folyamaton belüli szakmai fejlesztést, fejlődést elsősorban a diák saját kapacitása, saját lépései határozzák meg, s csak ezt követően a tanárok, vagy a képzéssel összefüggő követelmények és szabályok. E szempont érvényesítésére mindenképp nagyobb hangsúlyt célszerű fektetni a szociális képzés tanárainak. Igen fontos, hogy a diákok egyre jobban értsék önmagukat, egyre jobban használják tapasztalatukat és megszerzett tudásukat már a képzés során – pl. saját képzésük megszervezésében – is. A tanároknak olyan nyílt és őszinte munkaléggör kialakítására kell törekedniük a szemináriumokon és a gyakorlatok terepszínhelyein, ahol a gondolatok szabadon áramolhatnak, ahol a diákok egymás munkáját erősítik, ahol a folyamatos kommunikáció, tárgyalás, egyezkedés és döntések sora közelebb hozza őket egymáshoz. Ennek pozitívan érzékelhető hatása lesz saját maguk és a tanárok későbbi motívációira, tevékenységére és szakmai identitására.

A felfedező oktatástól a tudás „megkonstruálásáig”

A viszonylag nagyobb oktatási hagyományokkal bíró *kutató-felfedező tanulásmódszertani stratégia* alkalmazása többszörösen előnyös lehet a szociális munkás-képzésekben. Ki lehet indulni Gambrell (1997) jövőre utaló szempontjaiból, miszerint *kritikus diskurzusokat jelentő és biztos tudáshoz vezető, problémaközpontú képzési modellekre van szükség, amelyek a döntésekre és a kihasználható lehetőségekre koncentráció mellett magukban foglalják a kutatások eredményeinek képzésre és terepre való átvitelét.*

Kutatás és felfedezés eredménye lehet a képző folyamatban a különböző szociális problémahelyzetek meghatározása, ill. azok kezelése vagy megoldása, a szolgáltatásokat felhasználók visszailleszkedési folyamatának, az „empowerment”-nek a támogatása. A felfedezés öröme és a kutatási eredmény hallatlanul nagy motiváló erő a diákok tanulásához. A kutató-felfedező-konstruáló stratégia előnyös lehet azért is, mert ötvözi a tapasztalat-alapú és a reflektivitásra épülő stratégiákat is, és jelentős mértékben fejleszti a szociális munkás különböző kompetenciáit. A hazai szociális képzésekben a meglévő eredmények ellenére a kezdetektől fogva nem kevés gondot jelent a gyakorlatorientált szakmai kérdések és a kutatási szempontok együttes kezelése.

A European Association of Schools of Social Work magyarországi re-

gionális konferenciája 2006-ban külön szekciót szánt a kutatás és képzés összefüggéseinek megvitatására, s itt hangsúlyt kapott, hogy a szociális munkában elsősorban alkalmazott, a terepek igényei alapján meghatározott kutatásokra van szükség. Az utóbbi években a nemzetközi szakirodalomban egyre gyakrabban jelennek meg tanulmányok, elemzések a szociális munka-kutatások tárgyában. Nemrégiben az *European Journal of Social Work* című folyóirat tematikus számot jelentetett meg e problémakörben (2005, 3. szám). Az egyik tanulmányban érdekes és fontos összefüggésekre hívja fel a figyelmet Karvinen-Niinikoski (2005). Szerinte a tradicionális szakértelem felől az evidenciák (bizonyítékok) alapuló tudás, a dinamikus szakértelem felé kell elmozdulni jövőben, hiszen *a szociális munkának kutatás-alapú gyakorlatra van szüksége, ez lehet a szakma fejlődésének egyik ideális célja*. A bizonyítékokon alapuló képzés ugyanis elősegíti a neo-professionalizációt, még akkor is, ha ez bizonyos vonatkozásban szemben áll a reflektív szakértelemmel és a kritikai gyakorlattal. Mindenképp keresni kell a hagyományos paradigmák, a kreatív és reflektív szakértelem egyensúlyát, hiszen új, innovatív tudásra van szükség a változó világban (Fook 2004).

Kérdés, hogy miképpen lehet a tradicionális és hierarchikus szakértelemtől elmozdulni a nyitottabb, dialógusosabb, kooperatívabb felé. Karvinen-Niinikoski (2005) álláspontja szerint *a tudás átadásától a tudás megkonstruálása felé*, az innovatív tudások felé, azaz a kutatás-orientáltság felé kell elmozdítani a szociális munkás-képzéseket. Egyet lehet érteni nézetével, miszerint a képzés során a gyakornokok lényegében a tudás kutatói és termelői, s ez a szakmai képzés egyik lényege. Szigorúbban fogalmaz Labonte-Roset (2005), aki szerint a kutatások nem mások, mint a képzési programok minősítésének útjai.

A tudás konstrukcionista megközelítésének a *konstruktivista szociális munka* terjedéséből következően kell megjelennie a szociális munkás-képzésekben. A kritikai alapállású, hasznos céllal bíráló, az összerakásra, építésre, előrevivő tevékenységre utaló konstruktív szociális munka *középpontjában a szociális munkások és a szolgáltatások felhasználói közötti közvetlen kapcsolat áll, amelynek jóvoltából beszélgetéseken keresztül érti meg a szakember és a problémával küszködő személy önmaga nehézségeit, veszteségeinek okait. Itt tehát az elfogadás és a törődés iránti szükséglet kielégítése áll a folyamat fókuszában*. „A kliensek szeretnék meghatározni a saját tapasztalataik jelentését, és befolyásolni akarják azt is, hogy mások milyen értelmezést adnak az ő tapasztalataiknak” (Howe 1993, p. 195., a konstruktív szociális munka értelmezéséről részletesen ld. Parton – O’Byrne tanulmányát, 2006).

Az objektivizmus a tanulás lényegét úgy tekinti, mint ami a tanulók számára a szigorú tantervi keretek között már a tanár beszédéből, a tanönyvekből (amelyek mintegy csővezetéként funkcionálnak) megszerkezhető, az átadott „végső igazságok” révén. Ezzel szemben a konstruktivizmus a pusztán empirizmuson, a kategorizálhatóságon túllépve a tanulóban-diákokban lezajló kognitív folyamatra úgy épít, hogy a tanulás az ötletek, elképzelések fejlesztését, gyakorlati szerkezetek építését jelenti különböző értelmezések keresésével, reflexiókkal, absztrakciókkal. A lényeg nem csupán az eredményen van, hanem azon is, hogy a tanárok

és a diáktársak egymás elfogadására építve a tanulási folyamat során felmerülő nehézségek megértésén és kezelésén *különböző módon képesek jelentéseket konstruálni*, s hogy eltérő utakon és módokon jutnak el a megoldásokhoz, részeredményekhez, s ezzel egyúttal a társadalmi folyamatok biztos tudásához, a mély megértéshez is (vö. Dewey és követői!).

Az ilyen módon szervezett tanulási folyamatra az életközelség, a valóság többféle reprezentációja, összetettsége, bonyolultsága, az elméleti-gyakorlati összefüggések hangsúlyozása, az adott probléma több szempontú feldolgozása és elemzése, a különböző probléma-megoldási stratégiák elemzése stb. jellemző. A folyamat során építeni kell a diákok korábbi (átélt) tapasztalataira, a korábban elsajátított elméletekre, az együttes team- vagy csoportmunkára és élményre. Ilyen jellegű feladatokkal a tudás megkonstruálásáról (quasi kutatásáról) van szó, és nem a reprodukálásáról.

A tanár a tanulási lehetőségeket kínálja fel, hogy a diákok maguk építsék fel tudásukat. A tanár felmér, beavat, segít, vezet, bábáskodik a dolgok, jelenségek, összefüggések megértésében, amely sok vonatkozásban a szociális munkás szerepeinek modellálását jelenti, az ő számára is tanulási folyamat maga a tanítás, azaz a tanulás irányítása, facilitálása (Parton – O'Byrne 2006).

Az inter-professzionális megközelítés

A szociális munkás-képzésben figyelembe kell venni általában a tudományok demokratizálódását, gyakorlatiassá válását, a szolgáltatásokba való betagozódását, továbbá a társtudományokban és a társadalomtudományokban végbe menő és felerősödő differenciálódást, a szociális munkához alapvetően szükséges holisztikus és „inter-professzionális” szemlélet érvényesítését. Elsősorban a brit szakirodalomban találhatók (főként az egészségügyet és a szociális ellátást érintő), az inter-professzionális tevékenységre és képzésre vonatkozó tanulmányok.

Az *inter-professzionális tevékenység lényege*, hogy a különböző szakmák képviselői közös kommunikáció és cselekvés során, a csoportdinamika jótékony hatása következtében meglévő tudásukat *elegyítik egy közösen meghatározott cél elérése érdekében*. Így a *szakértelem megsokszorozódik a jobb minőség elérése érdekében*. Ehhez a team-munkához feltétlenül szükséges a részt vevő szakemberek *egymás iránti nagyfokú tisztelete és együttműködése*. Minden közreműködőnek alaposan ismernie kell a szakmáját és feltétlenül azonosulni kell azzal. El kell fogadnia, hogy kinek-kinek a saját szakmája más és más, de egyik sem felsőbbrendű. Le kell mondani bizonyos szakmai kompetenciákról, és el kell ismerni más szakmák értékeit és teljesítményét. A munkát a holisztikus szemlélet jellemzi. Egymás kompetenciáinak elismerésével a különböző szolgáltatások megtervezése, megszervezése szakmailag hatékonyabb lesz, a felelősség megosztás átláthatóbbá válik. Nem a minden áron való egyetértésről van szó, hanem arról, hogy az építő jellegű eszmecsere, viták, esetleges konfliktusok megoldása után a megállapodás eredményesebb, tartósabb megoldásokat hozhat magával. Más szerepeinek elfogadása alapján csökkenhet a szakmák

közötti hierarchia és feszültség is (Barrett és társai 2005, Hopkins – Hume 1996, Leathard 1994, Quinney 2006).

Az inter-professzionális munka is viszonylag új kihívás és lehetőség a szociális képzések számára, a szűk, egyoldalú képző stratégiáktól, folyamatoktól mozdíthat el, igen modern szemléletű tanulásirányítási stratégiákat igényel, és egyúttal a már bemutatott tanulásirányítási stratégiákat jelenítheti meg, integrálhatja végtelen variációban. Fontos szempontokat kölcsönöz számunkra Berger (1972, idézi Casson 1982) táblázata, melyben a tradicionális szellemiségű képzést az inter-diszciplináris szellemiségű egyetemmel veti össze (2. táblázat).

2. táblázat A tradicionális és az inter-diszciplináris egyetemi szisztéma összehasonlítása

	Tradicionális egyetem	Inter-diszciplináris egyetem
Képzés	„kisiskolás” de absztrakt	életteli, konkrét
Képzési célok	„mi tudás”	„know-how tudás”
Tartalmak minősége	elavult tudás	megújítható tudás
Tanítási módszer	ismétlések	felfedezés
Hangsúlyok	tartalmak	struktúrák
Képzés bázisa	a tudás akadémiai rendszerezésének passzív elfogadása	folyamatos, kritikai és episztemológiai elutasítás
A képzés	leragad az „elszigetelődésnél”, kialakítja az ismeretek abszolútumát, amely „megöli” az életet	áthidalja az egyetem és a társadalom közti szakadékot, reális tudást alakít
Követelmény	hierarchikus, rigid, leíró rendszer	rekonstruálható alap, teljességre törekvés
Előnyben részesíti az	izolációt, versenyt	kollektív tevékenységet, kutatást

Forrás: Berger 1972, idézi Casson 1982

A táblázatban az inter-diszciplináris egyetem oszlopában lényegében a korszerű képzés jellegzetességei szerepelnek (vö. 1. táblázat!). Egyértelmű, hogy jó vizsgálódási nézőpontot kölcsönöz a szociális munkás-képzés elemzéséhez is. Egy másik fajta metszetben Casson (1982) a tantervek tipizálásával foglalkozva részletesen elemzi a diszciplinák tanterveken belüli kapcsolatrendszerét. E szerint a diszciplinák közötti kapcsolatokat nem elsősorban az egyes diszciplinák belső tartalmai határozzák meg, viszont az adott iskolán belüli viszonyok, struktúrák mérvadó képzést befolyásoló tényezők. Állítása könnyen elfogadható, ha a hazai szociális munkás-képző iskolák kilencvenes évek eleji kialakulását, az adott anyaintézménybe való integrációját, vagy sokszor sajnos perifériára szorulását nézzük, s tudjuk azt is, hogy az adott intézményben hegemon diszciplinák milyen mértékben határozták(zák) meg a szociális munkás-vagy szociálpedagógus képzések filozófiáját, karakterét, kimeneteit, és

hogy ezek milyen mértékben gátolták(ják) a szociális képzési identitás fejlődését.

Tudjuk, hogy a különböző szakmai képzéseket a sztereotípiák, az attitűdök, a képesítések, a regisztrációk és munkahelyi alkalmazások, maguk a szervezeti keretek stb. határolják el egymástól. A nem hierarchizált, a kommunikáció javítását, az egyéni tanulás tapasztalatainak megosztását zászlajára tűző, a reflektivitásra építő, a próbálkozásokon és az egymás iránti bizalmon alapuló inter-professzionális képzés a fenti határokat kívánja kollegiálisabb, de egyúttal radikálisabb módon átlépni. A diákok a valóságos munka hatása következtében válnak involváltabbakká. Szakmai minőséget növelő és előállító projekteken vehetnek részt, továbbá saját gyakorlatukon keresztül kaphat értelmezést az inter-professzionális tevékenység (Carlisle és társai 2005).

Az inter-professzionális képzés előnyeit Bartholomew és társai (1996: 8) az alábbiakban jelölték meg:

„...jövőre orientálón tud építkezni, aki

- az interprofesszionális együttműködés korlátait töri át (...) a foglalkoztatási kultúrát kritikusan vizsgálja (...) egymás szakmai szerepeinek jobb elfogadásához járul hozzá;
- a különböző szakmai szinteken és tartalmakkal dolgozó szakemberek együttműködését szorgalmazza;
- egy innovatív, adaptív modell kialakítását támogatja;
- konkrét módon járul hozzá a kompetenciák fejlesztéséhez;
- hálózatok fejlesztését segíti elő az információk cseréje és valamennyi szereplő közötti terjesztése érdekében.”

A szakmai szerepek azonosságainak és különbözőségeinek megismerését, a szakmaközi együttműködésre irányuló motivációt, a hasonló és a sajátos kompetenciákat, a közös érdekek megkeresését, a hálózatépítést és az információcserét beemelni a közös képzésekbe valóban jelenthet egyfajta áttörést a tradicionálisabb képzésekben. Másfelől egyet lehet érteni Wynard (1999) az inter-professzionális képzés hátrányaira (nehézségeire) vonatkozó gondolataival is: készségei nehezen taníthatók, tantervileg nehéz koordinálni a különböző képzéseket, nehéz egymáshoz közel hozni a különböző szakmai identitásokat, lojalításokat, továbbá a képzésbeli innovációk közvetlenül nem képesek a munkahelyek működésén változtatni.

A jelenleg még merev tantárgyi és diszciplináris képzési struktúra a magyar felsőoktatásban, a diákok kevés vagy korlátozott szakmai tapasztalata miatt az inter-professzionális képzések szellemisége és szempontjai elsősorban az iskola rendszeren kívüli továbbképzésekben (tanfolyamok, tréningek, műhelymunkák), a szakirányú továbbképzésekben, kisebb mértékben a mesterfokú képzésekben érvényesülhetnek a jövőben.

Végül...

A tanulmány a szociális munkás-képzés metodikájának megújításához kívánt kereteket adni, a képzési folyamatban alkalmazható tanulásirányítási stratégiákat próbálta bemutatni azzal a szándékkal, hogy azok jótékony hatást gyakoroljanak a leendő szociális munkás szakemberek metodikai kultúrájának erősítésére. A stratégiákat bonyolult képzési világunkban nem lehet steril módon és főleg mechanikusan alkalmazni. Hiszen látható volt, hogy a különböző tanulásirányítási stratégiák több ponton találkoznak egymással. Ezek választéknak tekinthetők, és hogy mikor mit, hogyan választunk, milyen metodikai rendszert és repertoárt építünk ki, az a képzőstáb vagy az egyes tanár feladata. Álljon itt egy példa, amely remélhetően jól reprezentálja a fenti gondolatok lényeges összefüggéseit.

A különböző stratégiák különleges módon szervesülhetnek a szociális munkás-képzésben ma már egyre gyakrabban alkalmazott *projektmunkában*, amely egy adott szociális intézmény vagy szervezet, vagy adott közösség megrendelése és valós felhasználói szükségletek felmérése alapján egy konkrét szociális munka projekt tervezését, megszervezését, kivitelezését jelenti, csoportos és közösségi szociális munka keretében, a gyakornokok által létrehozott és működtetett team-ben.

A Széchenyi István Egyetem (Győr) szociális munkás-képzésének gyakorlatában 10 éve működik, és minden esetben két szemeszterre terjed ki a szociális munka projekt. Szándékaink szerint ebben az oktatási formában egyszerre érvényesül a tapasztalat-alapú tanulás, a kritikai reflektívizmus, a kutató-felfedező és a konstruktív szociális munka. A projektet kiváltó esemény maga egy adott szociális probléma megléte, vagy egy szociális intézmény, szervezet, vagy közösség felől érkező megrendelés. A probléma megoldására szerveződik a projekt teamje, amelyben kifejeződik az adott projektbe bekapcsolódó gyakornokok érdeklődése és érdeke. A felhasználói szükségletek, a szociális probléma feltárása, kritikai elemzése, ezeknek a megértése, a különböző értelmezések és jelentések keresése igen értékes folyamatokat és dinamikákat indukálnak a gyakornoki teamben. Ehhez társíthatók az adott problematikával összefüggő újabb elméleti szempontok, amelyek a gondolkodás megszokott sémáiból való kiszakadáshoz vezethetnek.

A projekt tervezése-konstruálása lényegében alternatív cselekvési utak keresését és az erőforrások mobilizálását jelenti. Egyebek közt sor került már olyan projekt kidolgozására, amely utcagyerekek egyesületének létrehozását, generációk közötti párbeszédet, kórházi gyerekosztályon folyó szociális munka kialakítását, szociális majális megrendezését, szombati napközi szervezését, értelmi fogyatékkal élőkkel való foglalkozást, idősek klubjának működtetését, hajléktalanok komplex segítségét stb. szolgált (vö. szolgáltatásban!).

A gyakornokok a felmérés és tervezés során kialakult team-tudásukat a projekt kivitelezése során tudják tesztelni. A team-munka és az egyéni tevékenység folyamatos monitorozása, kritikus elemzése (reflection in action) után az év végén sor kerül a szummatív értékelésre, amelynek során korábbi elemző és értékelő gondolataik kerülnek újragondolásra (reflection on action) a gyakornoki teamben és a nagyobb közösség előtti

SZOCIÁLIS MUNKA

prezentációval, vagy workshop-on. A több-szempon-tú szakmai értékelés, önértékelés előhívja azokat a gondolatokat, melyek szerint képesek vagyunk úrrá lenni problémáinkon, s ezzel jelentősen lehet építeni a szakmai kompetenciákat és az identitást. Az egész folyamatban facilitáló és reflektív szakemberként vesz részt a tanári pár: egy elméleti stúdiumokat tanító oktató és a tereptanár. Együttműködésük modellértéke vitathatatlan (vö. problem based learning – PBL, Budai 2006).

Sajnos az ezzel ellentétes gyakorlatra is látunk számos példát. Előfordul, hogy egy európai uniós támogatású képzési projekt vezetői szintén a változások ígéretével adnak teret a fenti szellemiség terjesztésére, de a megvalósítás mégis tele van korlátokkal, régi és erős beidegződésekkel. Így akár egy nagy tapasztalattal bíró szakemberek számára szervezett továbbképzés is az akadémikus képzések jegyeit viseli magán, tantervvel, tanóra- és tantárgyrendszerével és részben módszerével, és így általán nem tud kitörni a megszokás keretei közül, sőt bizonyos értelemben erősíti is azokat.

1. ábra A sokarcú tudás a szociális munka gyakorlatában

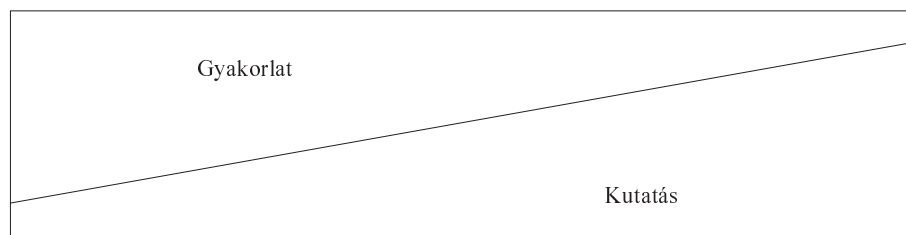
Tudások

Szemlélődő
Hallgatólagos

Tapasztalat-alapú

Rendszerezett

Bizonyíték-alapú

Johnsson – Svensson (2005, p. 428) ábrája nyomán

Hivatkozások

- Adams, R. (1998): *Quality Social Work, Quality Education for Social Workers*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London: Macmillan Press, Ltd
- A szociális munkás-képzés globális alapelvei (2006): Magyarországi Szociális Szakembereket Képző Iskolák és Oktatók Egyesülete (Iskolaszövetség), Budapest
- Ágoston Magdolna (2006): Hozzászólás Szabó Lajos cikkéhez II. Háló, január 4–6. old.
- Atkins, S. and Murphy, K. (1994): Reflective Practice. *Nursing Standard*, 8. (39), 49–54.
- Barr, H. (1998): Competent to collaborate: towards a competency-based model for interprofessional education. *Journal of Interprofessional Care*, Vol. 12. N. 2, pp. 181–187.
- Barrett, G., Sellman, D. and Thomas, J. (2005): *Interprofessional Working in Health and Social Care: Professional Perspectives*. Basingstoke: Palgrave, MacMillan.

- Bartholomew, A., Davis, J. and Weinstein, J. (1996): *Interprofessional Education and Training, Developing New Models*. CCETSW.
- Boud, D. and Knight, S. (1996): Course design for reflective practice. In: N. Gould and I. Taylor (eds): *Reflective Learning for Social Work: Research, Theory and Practice*. pp. 23–34. Aldershot, Arena, Ashgate Publishing.
- Brake, R. (2000): *Die Entwicklung der Sozialarbeit*, handout, unpublished.
- Brewster, R. (1992): The new class? Managerialism and social work education and training. *Issues in Social Work Education*, 11/2. pp. 81–93.
- Brookfield, S. (1987): *Developing Critical Thinkers: Challenging Adults to Explore Alternative Ways of Thinking and Acting*. San Francisco, CA, Jossey-Bass, Inc.
- Budai István (2004): *A magyarországi szociális képzés fejlődésének néhány dilemmája*. PhD értekezés tézisei. Bournemouth University, Egyesült Királyság.
- Budai István (2006): *Megközelítések a szociális munkás-képzés fejlesztéséhez I*. *Esély*, 6. szám. 62–88. old.
- Casson, P. (1982): *Social Work Courses. Their Structure and Content*. CCETSW Study 5.
- Carlisle, C., Donovan, T. and Mercer, D. (2005): *Interprofessional Education: An Agenda for Health Care Professionals*. Salisbury: Quay Books, MA Health Care Limited.
- CCETSW (1992): *CCETSW in Europe 1. Social Work Education and 1992*. www.ccetsw.org.uk/index2.htm
- Cohen, D. and Hull, C. (1994): Professional training or academic education; a common problem. *Journal of Interprofessional Care*, Vol. 8, No. 1, Spring, pp.45–56.
- Coulshed, V. (1993): Adult Learning; Implications for Teaching in Social Work Education. *The British Journal of Social Work*, Vol. 23, pp. 1–23.
- Darvas Ágnes – Hegyesi Gábor – Nagy Krisztina (1997): *Kutatási beszámoló a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán 1994–1996-ban végzett hallgatók körében végzett vizsgálatról*, kézirat.
- Dominelli, L. (1997): *Sociology for Social Work*. Basingstoke: Macmillan.
- England, H. (1986): *Social Work as Art*. London: Allen and Unwin.
- Fisher, M. (1997): Research, Knowledge and Practice in Community Care. *Issues in Social Work Education*, Vol. 17, N. 2, Autumn, pp. 17–30.
- Fook, J. (2004): 'What professionals need from research. Beyond evidence-based practice'. In: *Social Work and Evidence-based Practice. Research Highlight in Social Work 45*, ed. D. Smith, Jessica Kingsley, London, pp. 29–46.
- Ford, P. (1996): Competencies: their use and misuse. In: P.Ford and P.Hayek, eds. *Educating for Social Work: Arguments for Optimism*. USA, Hong-Kong, Singapore, Sydney: Avebury-Aldershot-Brookfield, pp.23–33.
- Forrai Erzsébet – Ladányi Erika (2005): *Kutatási összefoglaló a gyermekjóléti szolgálatokról*. *Kapocs*, IV. évf. 1. szám, 16–45. old.
- Freire, P. (1970): *Pedagogy of the Oppressed*. New York, Continuum.
- Freire, P. (1994): *Pedagogy of Hope*. New York, Continuum.
- Gambrill, E. (1997): *Social Work Education, Current Concerns and Possible Futures*. In: M.Reich and E.Gambrill, eds. *Social Work in the 21st Century, Theories, Knowledge, and Values, and the Social Work Profession*. Thousand Oaks, California, London, New Delhi: Pine Forge Press, pp. 317–326.
- Gáspár, P. (1999): A társadalmi változások hatása a curriculumra. *Esély*, 3. szám, 79–93. old.
- Gibbons, J. and Gray, M. (2002): An integrated and experience-based approach to social work education: the Newcastle model. *Social Work Education*, 2002, Vol. 21, N. 5. October, pp. 529–550.
- Hervainé Szabó Gyöngyvér (2006): *A szociális munka oktatásának interakcionista*

SZOCIÁLIS MUNKA

- modellje. In: szerk: Albert József: Esélyek a szociális képzések megújulására Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola – Iskolaszövetség, Veszprém–Budapest, 33–62. old.
- Hopkins, T. and Hume, S. (1996): Inter-professional practice and education. In: TEMPUS ASWE teacher mobility programme, 11 July 1996 Bournemouth University IHCS, unpublished.
- Howe, D. (1993): *On Being a Client: Understanding the Process of Counselling and Psychotherapy*. London, Sage.
- Hume, S. and Sharples, A. (1995): Education and Training needs of the emerging 'New Professionals' in Community Care. Bournemouth University.
- Jeffries, A. (1996): The Social Work Practice Paradigm: a definitive framework for social work education? *Issues in Social Work Education*, Vol. 16, No. 1. Spring, 86–106.
- Johnsson, E. and Svensson, K. (2005): Theory in social work – some reflections on understanding and explaining interventions. *European Journal of Social Work*, Vol. 8. Issue 4, pp. 419–434.
- Jones, C. (1996): Dangerous times for British social work education In: P.Ford and P.Hayes, eds. *Educating for Social Work: Arguments for Optimum*. Aldershot: Avebury, pp. 22–29.
- Jordan, B. (1999): Social Work in the Shadow of the Market Economy. In *European Social Work: Building Expertise for the 21st Century*, 13. June 1999. Helsinki, unpublished.
- Karvinen-Niinikoski, S. (2005): Research orientation and expertise in social work – challenges for social work education. *European Journal of Social Work*, Vol. 8. Issue 3. pp. 259–272.
- Kelemen Gábor (2006): Reflektív gondolkodás a szociális munkában. *Esély*, 1. szám, 89–92. old.
- Kendall, K. (1950): New Goals for Social Work Education. In: *Proceedings of the Fifth International Conference of Schools of Social Work*, Paris.
- Knefelkamp, L. and Schneider, C. (1997): Education for a world lived in common with others. In: R. Orril (ed): *Education and Democracy: Reimagining Liberal Learning in America*. pp. 327–343. New York College Entrance Examination Board.
- Kolb, D. (1984): *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs, NJ. Prentice Hall.
- Labonte-Roset, C. (2005): The European higher education area and research-oriented social work education. *European Journal of Social Work*, Vol. 8, Issue 3. pp. 285–296.
- Leathard, A., ed. (1994): *Going Inter-Professional, Working Together for Health and Welfare*. London, New York: Routledge.
- Lorenz, W. (2001): Social Work in Europe – a general overview and future trends. In: 7. European Social Work Symposium, 29 October 2001 Universidad Publica de Navarra, Pamplona, unpublished.
- Lymbery, M., Charles, M., Christopherson, J. and Eadie, T. (2000): The control of British social work education: European comparison. *European Journal of Social Work*, Vol. 3, No. 3, pp. 269–282.
- Mányai Judit – Bass László (2006): A szociális terület szakember-ellátottságának jellemzői (kutatási beszámoló), kézirat.
- Orme, J. (1996): Social work education: reactive or proactive? In P. Ford and P. Hayek eds. *Educating for Social Work: Arguments for Optimism*. Brookfield, USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury-Aldershot, 48–60.
- Parker, S. (1997). *Reflective Teaching in the Postmodern World*. Buckingham: Open University Press.

- Parton, N. and O' Byrne, P. (2000): *Constructive Social Work. Towards a New Practice.* Houndmills, Basingstoke, New York: Palgrave.
- Parton, N. és O'Byrne, P. (2006): Mi a konstruktív szociális munka? *Esély*, 1. szám, 47–66. old.
- Pataki Éva (2002): Reflexiók a terepen folyó szociális esetmunkához, az esetmegbeszélések alapján. *Esély* 5. 45–56. old.
- Pataki Éva (2006): Kettős mandátum: a kontroll és segítő funkció problematikája a szociális képzésekben. In: Albert József: *Esélyek a szociális képzések megújulására Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola – Iskolaszövetség, Veszprém – Budapest*, 97–108. old.
- Payne, M. (1997): *Modern Social Work Theory.* 3rd ed. London, Macmillan.
- Pietroni, P. (1994): Inter-professional teamwork: Its history and development in hospitals, general practice and community care (UK). In: A. Leathard, ed. *Going Inter-Professional, Working Together for Health and Welfare*, London, New York, Routledge, pp. 77–89.
- Preston-Shoot, M. and Jackson, S., eds. (1995): *Education of Social Workers in a Changing Policy Context.* Whiting and Birch Ltd.
- Prior, J. (2005): Some Thoughts on Academic Study if the Proposed New Honours Degree Programme is to Represent a Major Shift in Expectations, *Social Work Education*, Vol. 24, N. 1, February, pp. 5–18.
- Puli Edit és Galavits Noémi (1999): Szerepek és kapcsolatok a szociális munkában. *Esély*, 4. szám. 88–96. old.
- Quinney, A. (2006): *Collaborative Social Work Practice.* Exeter: Learning Matters Limited.
- Rolfe, G., Freshwater, D., Jasper, M. (2001): *Critical Reflection for Nursing and the Helping Professions: A User's Guide.* Hounsmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave.
- Schön, D. A. (1987): *Educating the Reflective Practitioner.* San-Francisco: Jossey-Bass Publisher.
- Seebohm, F., (1968): Report of the committee of local authority and allied personal social services. Her Majesty's Stationary Office.
- Solomon, A. (1919): Ausbildung weiblicher Beamten für die Wohlfahrtspflege *Schriften der Zentralstelle für Volkswohlfahrt.* Jhrg. Heft. 14, 112.
- Szoboszlai Katalin (1999): Helyzetkép a terepokról a szociális munkás-képzésben. *Esély*, 2–3. szám, 104–120. old.
- Taylor, I. (1996): Reflective learning, social work education and practice in the 21st century. In: N. Gould and I. Taylor (eds). *Reflective Learning for Social Workers.* Aldershot: Arena, pp.153–161.
- Tóbiás László (2006): Hallgatói önkéntesség a Széchenyi István Egyetemen. In: Albert József: *Esélyek a szociális képzések megújulására Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola – Iskolaszövetség, Veszprém–Budapest*, 121–133. old.
- Tóth Edit (2006): A terepgyakorlatok hatása a szakmai identitás alakulására a szociálpedagógus képzésben. *Esély*, 1. szám, 30–46. old.
- Watzlawick, P. és társai (1990): *Változás. A problémák keletkezésének és megoldásának elvei.* Budapest, Gondolat.
- Wendt, W.R. (ed.) (1985): *Studium und Praxis der Sozialarbeit.* Stuttgart.
- Wynard, G. (1999): *Achieving Health and Social Care Improvements Through Inter-professional Education.* In: *The Changing Context for Interprofessional Education*, 23–25 June 1999 Bournemouth University, IHCS, Hartham Park, Wiltshire, England, NHS Executive South West, unpublished.

MURAKÖZY BALÁZS

A jóléti programok megítélése és a rasszista előítéletek

(Martin Gilens: „Race Coding” and White Opposition
to Welfare, *The American Political Science Review*,
Vol. 90, No. 3 (Sep., 1996), pp. 593–604)

Napjainkban sokszor kerül elő a jóléti állam reformjának vagy fenntarthatóságának kérdése. Az ilyen reformok sikerének fontos feltétele a társadalom és persze a választók támogatása. Ennek tükrében rendkívül lényeges annak vizsgálata, hogy milyen tényezők határozzák meg a választók véleményét a jóléti állam által nyújtott különböző szolgáltatásokról. A kutatások arra utalnak, hogy az Egyesült Államokban nagyon különbözően ítélik meg az emberek a jóléti állam különböző programjait. Az oktatásra, az egészségügyre és az idősek ellátására szánt jóléti kiadások támogatása szinte egyhangú. Az olyan jóléti kiadásoké azonban, amely elsősorban a szegényeket segítik, meglepően alacsony. A két típusú jóléti program támogatottsága közötti különbségének magyarázata fontos kutatási területté vált az utóbbi időben, mely kutatási irány egyik meghatározó írása *Martin Gilens* cikke.

Mi lehet az oka a szegényeket támogató jóléti programokkal szembeni ellenérzetnek? A legtágabb körben elfogadott elmélet szerint a választások eredményét nagy mértékben meghatározó középosztály gazdaságilag ellenérdekelte abban, hogy adójából a szegényeket támogassák. A középosztály támogatja viszont az oktatásra vagy az egészségügyre fordított állami kiadásokat, hiszen ennek hasznából elsősorban ez a társadalmi csoport részesül. Ez a magyarázat eléggé meggyőző, és számos empirikus eredmény támasztja alá az érvényességét. Például kimutatható, hogy a szegényeket segítő jóléti programok támogatottsága a kevésbé vagyosok között a legmagasabb. Ez a kapcsolat viszont gyengébb a vártnál. A szegények közül sokan nem értenek egyet a jövedelemtől függő jóléti támogatásokkal, és sok gazdag támogatja ezek kiterjesztését.

A második magyarázat szerint elsősorban az emberek értékrendje határozza meg a jóléti programokhoz való hozzáállásukat. Az értékrendet jellemző változók közül ebben leginkább az individualizmus játszik szerepet. Az érvelés szerint ez az értékrend az amerikai politikai kultúrában meghatározó; az egyéni erőfeszítést és felelősséget, valamint a mindenkori kormányzattal kapcsolatos gyanakvást hangsúlyozó nézeteket fejezik ki. A felméréseken alapuló kutatások szerint az ilyen értékrenddel rendelkező emberek általában sokkal kevésbé támogatják a szegényeket segítő jóléti programokat.

A harmadik – és Gilens szerint legfontosabb – magyarázat szerint a szegények támogatása az Egyesült Államokban összefügg a rasszizmussal kapcsolatos attitűdökkel. E szerint az érvelés szerint néhány, a szár-

mazás kérdéséről látszólag független szakpolitikai téma valójában mélyen beágyazódik az előítéletes gondolkodásba. Ha a választókban az a kép él, hogy az intézkedés elsősorban bizonyos bőrszínű vagy etnikumú embereket érint, akkor könnyen lehet, hogy a szakpolitikai kérdéstről alkotott véleményüket jelentősen meghatározza az adott embercsoporttal kapcsolatos attitűdje. Márpedig ha a választók azt gondolják, hogy a feketék vagy a romák eleve lusták mind, és ezért gyakran szegényé válnak, akkor az a kérdés, hogy a támogatni kell-e a szegényeket, számára egyúttal azt is felveti, hogy általában támogatni kell-e a feketéket vagy a romákat. Ha sokak szemében a tipikus tolvaj egy fiatal fekete férfi, akkor a lopás büntetési tételéről szóló vita kimenetét alapvetően befolyásolhatják a fiatal fekete férfiakkal kapcsolatos attitűdök. Miközben ezek a kérdések látszólag nem származási kérdések, mégis úgy mond „fajilag kódoltak”, és ilyen módon lehetőséget teremtenek egyes politikuskok vagy más közszereplők számára a származási kártya kijátszására, anélkül, hogy explicit módon szalonképtelen rasszista nézeteket kellene kifejteniük.

Természetesen mindhárom elmélet logikus és hihető, egymáshoz viszonyított jelentőségük azonban csak empirikusan tárható fel. Gilens cikke az első, amely megfelelő adatok és módszertan felhasználásával vizsgálja azt, hogy melyik elmélet milyen mértékben magyarázza meg a szegények támogatásával kapcsolatos attitűdöket – és első ízben mutat erős bizonyítékot a feketékkel kapcsolatos nézetek alapvető jelentőségére ebben a vonatkozásban. Ehhez az 1991-ben elkészült Nemzeti Faji és Politika Felmérést (National Race and Politics Study) használta fel. A felmérés egy telefonos szakaszból és egy kérdőív kitöltéséből állt. Az attitűdök mérése általában ilyen módszertannal történik.

A regressziós elemzés függő változója az egyének jóléti programokkal kapcsolatos attitűdje. A szerző két ilyen változót vizsgál. Az első azt mutatja, hogy a válaszadó szerint helyes lenne-e csökkenteni vagy növelni a szegények támogatására fordított szociális támogatásokat. A második változó olyan típusú kérdésekre adott válaszokat összesíti, amelyek a segélyekkel kapcsolatos véleményt tükrözik.

Az egyes elméletek előrejelzéseit tükröző változók a következők: A gazdasági érdekeltiséget a családi jövedelem méri. Az elmélet szerint minél magasabb a jövedelme, annál kevésbé érdekelt a válaszadó a jövedelemfüggő jóléti támogatások fenntartásában, hiszen annál több adót kell fizetnie, és annál kisebb valószínűséggel részesül az ilyen segélyekből. A második elmélet szerint az emberek individualizmussal kapcsolatos attitűdje a legfontosabb. Ennek közelítésére a következő kérdésre adott választ használta Gilens: „A kormányzat Washingtonban túl sok olyan dolgot próbál csinálni, amelyet az egyénekre vagy a magán-vállalkozásokra kellene bízni.” A válaszadók egy négyfokozatú skálán fejezhették ki, hogy egyetértenek-e ezzel az állítással.

A harmadik elmélet szerint a függő változó magyarázatában komoly szerepet játszhatnak a feketékkel kapcsolatos attitűdök. A telefonos felmérés során a kérdező különféle jelzőket olvasott fel, és a válaszadók tízfokozatú skála segítségével fejezhették ki, mennyiben tartják az adott jelzőt jellemzőnek a feketékre vagy általában a szegényekre. Ezek közül

különösen fontosak a „lusta” és a „keményen dolgoznak” jelzők, hiszen ezek fejezik ki leginkább a válaszadó véleményét arról, hogy az adott csoport tagjai milyen mértékben hibáztathatóak a saját rossz helyzetükért. Nagyon lényeges, hogy külön kérdések vonatkoznak a feketék és általában a szegények érzékelt munkamoráljára. Az adatbázisnak ez a jellemzője teszi ugyanis lehetővé, hogy meg lehessen állapítani: vajon a jóléti programokkal kapcsolatos attitűdöt alapvetően az határozza-e meg, hogy az emberek mit gondolnak a szegényekről, vagy az, hogy mit gondolnak a szegény feketékről. Akkor mondhatjuk, hogy a kérdés „fajilag kódolt”, ha a feketékre vonatkozó vélemény még akkor is szignifikáns, ha a szegényekről formált vélemény is szerepel a magyarázó változók között; ekkor ugyanis biztos, hogy maga a feketék munkamoráljával kapcsolatos vélemény a segélyről alkotott vélemény fontos magyarázó tényezője. Nem elég tehát, ha csupán a feketékre vonatkozó attitűd szerepel a magyarázó változók között, hiszen ez nagy valószínűséggel együtt mozog a szegények munkamoráljáról alkotott véleménnyel, és így a változó szignifikáns volta nem lenne egyértelmű bizonyíték a „faji kódoltságra”.

Természetesen számos további változóra is kontrollálni kell: ilyen a pártkötődés, a válaszadó elhelyezkedése a konzervatív-liberális tengelyen, és iskolai végzettsége.

Az eredmények megerősítik az összes hipotézist. A gazdagok és az individualistábbak kevésbé támogatják a segélyeket. Ez nem nagy meglepetés; ezt láthatjuk számtalan korábbi tanulmányban is. „Váratlan” módon azonban a szegények és feketék munkamoráljáról alkotott véleményt jellemző változók sokkal nagyobb magyarázó erővel rendelkeznek, mint a másik két kulcsváltozó. A feketék munkamoráljával kapcsolatos változó hatása a legnagyobb. Az eredményekből nem csupán az derül ki, hogy a szegényeknek juttatott transzferek megítélése „fajilag kódoltak”, hanem az is, hogy a becslés eredményei szerint ez a változó a segélyekről alkotott véleményt meghatározó változók közül messze a legfontosabb!

A szerző gondosan megvizsgálta, hogy okozhatja-e ezt a drasztikus eredményt az adatbázis valamilyen hibája (például az, hogy nem pontosan ugyanazokat a kérdéseket tették fel a feketék és a szegények munkamoráljával kapcsolatban), és ezért egy másik, kisebb felvételt is készített. Ezek az adatok megerősítik a korábbi következtetéseket, sőt az is kiderül, hogy a feketék munkamoráljáról alkotott vélemények akkor különösen fontosak, ha negatívak.

A meglepő eredmények számos további kérdést vetnek fel. Peffly és Hurwitz¹ megmutatta, hogy más, a származás kérdésétől látszólag független politikai kérdések esetében is megfigyelhető a „faji kódoltság”. Az amerikaiak különféle bűncselekményekért járó, büntetési tételekhez kötődő attitűdjét sokkal nagyobb mértékben befolyásolta a fekete elítéltekkel kapcsolatos negatív véleményük, mint a fehér elítéltekre vonatkozó. Úgy látszik, a jelenség általános, és így sokféle politikai kérdés alkalmas

¹ „The Racial Components of »Race-Neutral« Crime Policy Attitudes”, *Political Psychology*, Volume 23 (March 2002) Issue 1 Page 59

a „faji kártya” szalonképes kijátszására. Peffly és Hurwitz² egy 2005-ös cikkében kimutatja, hogy a származási előítéletek ebben a kontextusban nagyon hatásosan kihasználhatók, látszólag ártatlan szavakkal. A válaszadóknak az a fele, amelyiket a belső kerületekben élő³ („inner city”) bűnözők megbüntetéséről kérdeztek, bizony sokkal inkább támaszkodtak a feketékkel kapcsolatos attitűdjeikre, mint akiket arról faggattak, mi a teendő a bűnözőkkel úgy általában.

Ezek az eredmények felhívják a figyelmet arra is, hogy milyen váratlan és nagy jelentőségű területeken játszanak fontos szerepet a kisebbségekkel kapcsolatos attitűdök. Ez ráirányítja a figyelmet a sztereotípiák kialakulásának és a különféle szakpolitikai kérdésekkel való összekapcsolódásuknak a mechanizmusára. Clawson és Kegler⁴ például azt vizsgálja, hogy az amerikai tankönyvekben milyen módon kapcsolódik össze a fekete kisebbség és a szegénységről alkotott kép. Clawson és Trice⁵ pedig a szegényekről a médiában sugárzott kép előítéletességét elemzi. A szegénység és a feketék összekapcsolódása a Gilens által elemzett adatokban is látszik. A válaszadók jelentősen túlbecsülik a feketék arányát a szegények között, ami magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért befolyásolja jobban a véleményüket a feketékkel kapcsolatos véleményük, mint azt valós arányuk indokolná.

A kisebbségekkel kapcsolatos attitűdök meghatározásában jelentős szerepet játszik az oktatás. Federico⁶ ezt a kérdést vizsgálta. Eredményei arra utalnak, hogy az oktatás kétféle hatással jár. Egyrészt a jobban képzettek kevésbé rendelkeznek rasszista attitűdökkel. Ez a hatás csökkenti a segélyek és a feketékkel kapcsolatos nézetek közötti kapcsolat erősségét. Másrészt azonban a jobban képzettek inkább átlátják, hogy kik járnak jobban egy kormányzati beruházás hatására, ezért az is elképzelhető, hogy az oktatás hatására erősödik a vizsgált kapcsolat. Az eredmények megfelelnek az ismert elméleti kiindulópontnak: úgy tűnik, a kapcsolat a főiskolát végzettek esetében a legerősebb az Egyesült Államokban.

Miközben az összes ismertetett eredmény az Egyesült Államokra vonatkozik, nehéz nem észrevenni a kérdés jelentőségét Magyarország esetében. Hasonló kutatások fényt deríthetnek arra, milyen kérdések esetében jelenik meg kódolt rasszizmus; az oktatással és a médiával kapcsolatos eredmények pedig megerősítik az ezekben résztvevők felelősségét.

² „Playing the Race Card in the Post-Willie Horton Era”, *Public Opinion Quarterly* 2005 69(1):99–112

³ A „belső kerületekben élő” vagy a „belső nyolcadik kerületi” kifejezés hasonló etnikai felhanggal rendelkezik a magyar kontextusban, mint az „inner city” az amerikaiban, de a „belváros” – ami elvileg az „inner city” szó szerinti fordítása – független ettől a felhangtól, sőt, egészen máshoz kötődik.

⁴ „The Race Coding of Poverty in American Government College Textbooks”, *Howard Journal of Communication*, Volume 11, Number 3 / July 1, 2000, pp. 179–188

⁵ „Poverty as We Know It: Media Portrayals of the Poor”, *Public Opinion Quarterly*, Vol. 64, No. 1 (Spring, 2000), pp. 53–64

⁶ „When Do Welfare Attitudes Become Racialized? The Paradoxical Effects of Education”, *American Journal of Political Science*, Volume 48 Issue 2 Page 374 – April 2004

KRAUSZ ÉVA

Kézikönyv az idős értelmi fogyatékos emberek segítségéről

(Időskorú értelmi fogyatékos emberek kísérése, segítése.
Akadémiai Kiadó 2006)

A könyv a Kézenfogva Alapítvány és a Lebenshilfe Österreich osztrák alapítvány szerkesztésében jelent meg. A témával kapcsolatban ez az első magyar nyelvű kiadvány, amely magyar szerzők és egy osztrák szakember, Maria Bruckmüller munkáját tartalmazza.

A magyar szerzők elsősorban elméleti áttekintést adnak a témával kapcsolatos kérdésekről. Maria Bruckmüller az Ausztriában több évtizede működő lakóotthonok, lakásotthonok, nappali foglalkoztatók stb. gyakorlatával, és az abból levonható elmélettel ismerteti meg az olvasót. A könyv elsősorban szakemberek – különösen az idősödő és idős értelmi fogyatékos emberekkel foglalkozók, a mindennapi gyakorlatban tevékenykedők, a különböző előképzettséggel rendelkező kísérők-segítők – részére tartalmaz nélkülözhetetlen ismereteket. Tankönyvnek is tekinthető.

A könyv bővíti és rendszerezi a témával foglalkozók ismereteit, s emellett továbbgondolkodásra készítet. A könyv fejezetei: Az időskor jellemzése, Alapszükségletek időskorban, Életminőség és szolgáltatások, Komplex tüneti kezelés az élet végén.

A Függelék – az időskori alapszükségletek, a hétköznapi megvalósítás kritériumai a kísérők-segítők részére – nélkülözhetetlen ismereteket tartalmaz.

Amint az a könyv fejezeteiből kiderül, ezekben tisztázódik az időskor fogalma, az idős emberek társadalmi helyzete, pszichés problémáiknak, szükségleteiknek természete. Részletesen szól azokról a fizikai (egészségügyi) problémákról is, amelyek az idős csoport tagjainál jelentkeznek.

A könyv részletesen tárgyalja az idősödő és idős értelmileg akadályozott emberek pszichoszociális problémáit, nem feledkezve el azokról a betegségekről, szűrővizsgálatokról, amelyek különös odafigyelést igényelnek.

Külön fejezetben olvashatunk a Down-szindrómával élő emberek egyéni életének és várható állapotváltozásának alakulásáról.

A könyv szerzői egységesen állást foglalnak – hitet tesznek – a ma még sok tekintetben előforduló és az értelmi fogyatékos emberek életét megnehezítő diszkrimináció, lekezelő, olykor megalázó bánásmód, magatartás ellen. A szerzők mindegyike hangsúlyozza, hogy az értelmileg akadályozott, sérült fogyatékos emberek embertársaink, akik ugyanolyan és ugyanannyi tiszteletet érdemelnek, mint mindenki más.

Az utóbbi évtizedben sokat változott a szakmai és társadalmi közgondolkodás a sérült emberekkel kapcsolatban. A korábbi évtizedekben a

gyógypedagógusok és a társszakmák képviselői elsősorban az iskoláskorú értelmileg akadályozott gyermekek nevelésével, fejlesztésével foglalkoztak, előtérbe helyezve a gyerekek sérültségi fokát, annak korrekcióját. Ezért mi szakemberek is kissé felkészületlenek vagyunk a felnőtt- és idős-korral járó tünetek, jelenségek kezelésében.

„Míg korábban a segítő döntött minden kérdésben, addig ma már azt támogatjuk, hogy az akadályozott ember kompetenciáit állítsuk előtérbe, amennyiben ezt fogyatékosága megengedi” – írja Maria Bruckmüller az időskorúak életéről szólva.

Az értelmileg sérült – akadályozott – fogyatékos felnőtt vagy idős ember nem tekinthető „nagy gyerekek”, akit babusgatunk, irányítunk, hanem megadjuk az idős embernek kijáró tiszteletet, és lehetővé tesszük számára, hogy amennyire képes rá, beleszólhasson az életével kapcsolatos döntésekbe.

A lakóotthoni filozófia lényege, hogy a sérült ember önrendelkezési jogát megerősítik. Ezzel kapcsolatban – ismerve a hazai viszonyokat – kiemelendőnek tartom a következőket:

„A fogyatékos ember feladata: akarat – felelni valamiért – választani – felelősséget átruházni – kockáztatni.

A kísérő (segítő) feladata: saját felelősségvállalás támogatása – saját felelősségvállalás korlátozása.”

A fenti gondolat leegyszerűsítve: a túlsegítés ugyanolyan ártalmas lehet, mint az elhanyagolás.

A munkáról és mindenfajta munkatevékenységről külön fejezetben olvashatunk. A lakhatási formákat részletesen ismerteti a szerző. Ez a fejezet az osztrák gyakorlatot mutatja be. Meggyőződésem, hogy a hazai gyakorlatban ebben az irányban kell haladnunk.

A munkatársak kiválasztásával kapcsolatban a következőkre kell figyelni: multiprofesszionális teamre van szükség, amelyben túlsúlyban a gyógypedagógusok vannak. A munkatársaknak különböző szakképzettséggel kell rendelkezniük, olvashatjuk. Nélkülözhetetlen a teammunka és a szupervízió. Jelenleg és a jövőben is erre kell törekedniük.

Nagyon fontosnak és kiemelendőnek tartom az életrajz-feldolgozással kapcsolatos ajánlásokat. A családból a lakóotthonba kerülő embernek is egyedi, csak rá jellemző élettörténete van. Ennek feldolgozása, az emlékek életben és ébren tartása mindannyiunk életében, így az értelmileg akadályozott ember életében is nagyon fontos. Ez csökkentheti az elmagányosodást, az érzelmi elsivárosodást. Hasznos és megvalósítható ötleteket kapunk a szabadidő kellemes eltöltéséhez, a klubok szervezéséhez.

A vallásgyakorlásról szóló fejezetből kiemelendő, hogy mindig a családban gyakorolt vallási szokások követésére kell törekedni, és ne a segítő-kísérő vallási világnézeti meggyőződése legyen az irányadó.

Az olvasó figyelmébe ajánlom a „Komplex tüneti kezelés az élet végén” című fejezetet. Ebben megismerkedhetünk a palliatív ellátás módjaival, az utolsó útra való kísérés fontos tudnivalóival.

Egy könyvismertetés nem vállalkozhat minden fejezet részletes ismertetésére. A könyv elolvasását és feldolgozását (képzettségtől függetlenül) minden olyan munkacsoportnak és egyénnek ajánlom, amely és aki nemcsak az értelmileg akadályozott fogyatékos idős emberekkel foglalkozik,

KÖNYVEKRŐL, FOLYÓIRATOKRÓL

hanem minden egyéb humán foglalkozás terén érdekelt (tehát pl. gyógy-
pedagógusoknak, pszichológusoknak, szociális munkásoknak, egészség-
ügyi dolgozóknak, foglalkoztató szakembereknek).

(A kézikönyv ára 2100 Ft, de az Akadémiai Kiadónál 20 százalékkal olcsóbban meg-
vásárolható.)

Az esély repertórium – 2006

TANULMÁNYOK

- Bass László: Egy év – szociális problémák változásai egy hátrányos helyzetű kistérségben 2006/4/21–47
- Budai István–Csoba Judit–Goldmann Róbert: A szociális képzések magyarországi fejlődésének főbb állomásai 2006/2/49–70
- Esping-Andersen, Gösta: Ismét a Jó Társadalom felé? 2006/6/3–27
- Gyulavári Tamás–Krémér Balázs: Miért áttekinthetetlen a pénzbeli szociális ellátások rendszere? 2006/2/29–48
- Koeva, Stefka–Bould, D. Sally: Dolgozó és gondoskodó nők a kommunizmus alatt és után Bulgáriában 2006/5/3–19
- Koncz Katalin: Nők a parlamentben: támogató intézkedések hiányában távolodás Európától 2006/6/44–61
- Kőnig Éva: Adósságkezelés: sikerek és kudarcok 2006/1/3–29
- Kulcsár Gábor: A munkaerő területi mobilitását akadályozó tényezők 2006/3/61–84
- Laki László: A generációs reprodukció néhány jellegzetessége a lemaradó térségekben 2006/2/4–28
- Lakner Zoltán: A családpolitika rendszere 2006/3/85–109
- Offe, Claus: Szociális védelem szupranacionális összefüggésben 2006/3/30–60
- Sik Endre–Simonovits Bori: A diszkrimináció-tesztelés módszeréről 2006/4/72–85
- Dr. Sinkó Eszter: Értékrendváltás az egészségügyben 2006/6/28–43
- Tomka Béla: Rászorultsági elv vagy általános szociális jogok? 2006/5/20–42
- Tóth Edit: A terepgyakorlatok hatása a szakmai identitás alakulására a szociálpedagógus képzésben 2006/1/30–46
- Voszka Éva: Százezer vagy tízmillió? A rászorultak körei 2006/4/3–20
- Zolnay János: Kényszerek és választások. Oktatáspolitikai és etnikai szegregáció Miskolc és Nyíregyháza általános iskoláiban 2006/4/48–71

NEMZETI CSELEKVÉSI TERV

- Bánfalvi István–Havasi Éva–Ulicska László: Bemutatkozik a METHOD 2006/3/25–29
- Eszik Zoltán: A Nemzeti Cselekvési Terv és a Biztos Kezdet Program 2006/3/18–24
- Taller Ágnes: Nemzetközi szeminárium a falu- és tanyagondnoki szolgáltatásról 2006/3/12–17
- Vajda Györgyi: Az Európai Unió társadalmi kirekesztődés elleni nyitott koordinációs együttműködésében való magyar részvétel és a Nemzeti Cselekvési Terv a Társadalmi Összetartozásért 2006/3/4–11

MAGYAR VALÓSÁG

- Hegedüs József: Lakáspolitikai és lakáspiaci – a közpolitika korlátai 2006/5/65–100
- Lakner Zoltán: A magyar lakáspolitikai társadalmi hatásai 2006/5/55–64
- Mádi László: Otthonteremtés és társadalompolitika 2006/5/43–54
- Mózer Péter: Társadalmunk jövedelmi–munkaerő-piaci helyzete 2006/4/101–121

SZOCIÁLIS MUNKA

- Bányai Emőke: A szociális munka szupervíziója történeti megközelítésben 2006/4/86–100
- Budai István: Megközelítések a szociális munkás-képzés fejlesztéséhez I. 2006/6/62–88
- Bugarszki Zsolt: A közösségi pszichiátriai ellátásról 2006/1/67–73
- Goldmann Tamás–Varga Veronika: Rendhagyó esettanulmány a támogatott foglalkoztatás tárgyköréből 2006/1/74–81

Gomory Tomi–B. Erdős Márta–Kelemen Gábor: Kényszer vagy együttműködés? 2006/5/101–129

Parton, Nigel–O'Byrne, Patrick: Mi a konstruktív szociális munka? 2006/1/47–66

Pataki Éva: A minőségbiztosítás: gyógymód, avagy szépségtapasz? 2006/6/89–103

GYERMEKVÉDELEM

Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program. Rövid Program 2006/2/71–108

INTERJÚ, RIPORT

Polai Bernadett: Önkényesen elfoglalt lakás kiürítése gyámhivatali eljárás keretén belül 2006/2/109–113

Takács István Gábor: Tudományos drogmítoszok (Interjú Peter Cohennel) 2006/1/82–88

KÖNYVEKRŐL, FOLYÓIRATOKRÓL

Cora Zoltán: Európa mint a szociálpolitika kísérleti terepe? 2006/3/116–121

Csibra István: Ostinato 2006/6/118–120

Huszti Éva: Tudományos munka a Debreceni Egyetem Egészségügyi Főiskolai Karán 2006/4/122–125

Kelemen Gábor: Reflexív gondolkodás a szociális munkában 2006/1/89–92

Kelemen Gábor: Szociálhigiéné és alkoholpolitika 2006/6/104–112

Muraközy Balázs: Miért betegebbek a szegény gyerekek? 2006/6/113–117

Póti Viktória: Program a jóléti állam átalakítására 2006/2/116–120

Szabó Emese Zsóka: Identitásról és előítélletről 2006/5/130–132

Szabó Gábor: A titokzatos emberi tényező határai 2006/4/126–130

Szikra Dorottya: Új ablak a magyar szociális ellátások történetére: Fajüldözés és szociálpolitika a legújabb kutatások alapján 2006/3/110–115

Szoboszlai Katalin: Bizalmas kapcsolatok és szolidaritás 2006/2/121–123

HÍREK, INFORMÁCIÓK

2006/2/124–127

2006/3/122–124

2006/6/121–124

BÚCSÚZÁS

Győri Péter: Elment Mezei György 2006/2/114–115

Összeállította: Csibra Márton

Támogassa személyi jövedelemadójának második egy százalékával a bűnmegelőzési programokat. Közcéli felajánlását az 1294 technikai számon teheti meg.

A társadalmi bűnmegelőzés érdekében végzett munka közhasznú tevékenység, ezért 2007-ben is lehetőség van arra, hogy magánszemélyek a személyi jövedelemadójuk második egy százalékát (az első 1% civil-szervezetek részére ajánlható fel) a társadalmi bűnmegelőzés céljára felajánlják. A közcéli felajánlásból befolyt összeget az Országos Bűnmegelőzési Bizottság helyi bűnmegelőzési programok pályázati támogatására kívánja fordítani.

Abstracts

FERENC BABUSIK: Roma in Hungary – structural trap and exclusion

The demographic structure, regional location, health status, educational, social and economical indicators of Hungarian Roma population are examined like a coherent system in this paper.

The age structure of Roma is differing from the majority significantly, the demographic productivity and the mortality of Roma are high and the average life expectancy is ten years shorter than the majority. This age structure and life expectancy evoking the Third World are explicable with bad health indicators of Roma. This health indicators are resulted by poverty factors.

The index of the income per capita shows the stupendous diversification of the Roma population; we find more than twenty times difference between the bottom and the supreme income decade, in addition the bottom seven-eight decade are living under the subsistence wage and the the bottom five decade in deep poverty.

The fundamental reasons of the poverty, unemployment and the low educational level are structural disadvantages; area pattern and economical structure. The majority of Roma is deeply unprivileged caused by structural reasons and segregated furthermore. The facts of structural disadvantages, the exclusion from the labor market and the strong segregation became mutual enhanced processes

KATALIN KELEMEN: The Hungarian Constitutional Court and the protection of national and ethnic minorities

The essay examines the protection of national and ethnic minorities in Hungary as a note to the recent decisions of the Hungarian Constitutional Court, describing also the historical and legislative context. In the first part the author comments the two most recent decisions (of September and December 2005) on this subject, then presents the historical context and the actual situation of national and ethnic minorities in Hungary, as well as a resume of the decisions of the European Court of Human Rights related to the violation of the prohibition of discrimination (Art. 14 of the Convention) by Hungary. This part is followed by a short presentation of the Hungarian Constitutional Court, the most well-known of the constitutional courts of the last generation, that helps to understand the relevance of its decisions in the Hungarian law system. Finally, the author briefly analyses the case-law of the Court concerning equal protection and comments the cases filed by the European Roma Rights Center.

LÍDIA BERSZÁN: Coping strategies of families with disabled children in Romania

Families having children with disabilities can face their situation due to their personal/personality resources, their environment or with the help of social services. The study is looking for protective factors and solutions, which are helpful for parents in finding successful coping strategies. It also examines risk factors, which usually lead to lack of balance in the family life and makes coping difficult.

ÉVA SZOLÁR: Roma's Poverty. Roma Policy in Romania and its selective nature

The study is a critical analysis on the Romanian Roma policy including the governmental strategies for improving the Roma's life conditions. First the author introduces the crucial points in traditional Roma research and presents the difficulties stemming from the unreliable data concerning their proportion within the whole population, their social-demographic features. The connection between these difficulties and the political decisions affecting the Roma population is emphasized. Then the symptoms and causes of poverty among the Roma population and the efforts to alleviate poverty is examined. Finally the logic of governmental macro strategy, the characteristic problem areas, the easing and problem solving measures and their efficiency is discussed. The criteria of the accessibility to social benefits is examined as well. Based on the analyses carried out the concluding part reconsiders the basic hypothesis: the governmental political initiatives and the existing social provisions are inappropriate to meet the special needs of this ethnic group.

ISTVÁN BUDAI: Approaches to the development of social work education II.

This is the second piece of three closely interrelated studies that investigate the basic questions of social work education: what, why, how, and in which framework can we teach social work. The analysis is based partly on theoretical research in the related scientific literature, and partly on the achievements of professional debates in different Hungarian and international - mostly European - forums. The first study examined some issues of the professional knowledge and competence-based education (Approaches to the development of social work education I., Budai 2006).

The present study, using mainly German and British literature, tries to give theoretical answers to the following questions: what kind of learning methods, strategies and tools should be adapted in the education in order to make our students well prepared for their future tasks as social workers. The central issue in this paper is the „how”: how should we teach and how can the students obtain the necessary relevant and convertible knowledge, professional competencies, personality and professional identity that are needed in facing the challenges of our age.

Contents

Studies

Ferenc Babusik: Roma in Hungary – structural trap and exclusion

Katalin Kelemen: The Hungarian Constitutional Court and the protection of national and ethnic minorities

Social Policy in Romania

Éva Szolár: The Roma's poverty. Roma policy in Romania and its selective nature

Lídia Berszán: Coping strategies of families with disabled children in Romania

Social work

István Budai: Approaches to the development of social work education II.

Review

Balázs Muraközy: Racial attitudes and opinions about welfare programs (Martin Gilens: "Race Coding" and White Opposition to Welfare, *The American Political Science Review*, Vol. 90, No. 3 (Sep., 1996), pp. 593–604)

Krausz Éva: Textbook on the assistance to mentally handicapped old people

Abstracts

Szerzőink figyelmébe!

1. A beküldött és a lap jellegének megfelelő írásokat szakértők bevonásával a Szerkesztőbizottság bírálja el.

2. A közlésre benyújtott tanulmány még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet.

3. A tanulmány szövegét nyomtatott kéziraton kérjük leadni, A/4-es méretű papíron, széles margóval, dupla sorközzel. A tanulmányt kérjük e-mailban is elküldeni a szerkesztőség címére.

4. A szöveg első lapja a címlap, amelyen a szerző(k) neve, foglalkozása, végzettsége, munkahelyének megnevezése, e-mail címe a cikk címe (alcíme) szerepeljenek és az esetleges köszönetnyilvánítások *-gal jelölt lapalji jegyzetben.

5. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket stb. Pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzetek ne legyenek. A lábjegyzeteket lapalji jegyzetként kezeljük. Az irodalmi hivatkozások a főszövegben szerepeljenek a következő formában:

– ha a hivatkozott mű szerzője szerepel a szövegben, a név után zárójelben legyen a hivatkozott mű megjelenésének éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: Piroska (1999: 15–16),

– egyéb esetekben (idézet stb.) zárójelben szerepeljen a szerző(k) neve, a megjelenés éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: (Tóbiás–Benedek 1999: 13),

6. A szövegben szereplő táblázatokat számozva, címmel ellátva kérjük. A táblázatok címe, az oszlopok és sorok megnevezése, a magyarázatok a cikk nyelvén íródjanak. Nem fogadjuk el tehát az adatelemző, adatfeldolgozó programokból kikerült nyers, szerkesztetlen, a szövegbe pusztán beillesztett táblázatokat. Amennyiben a szerző ábrát kíván közölni, ezt külön lapon, a kívánt formában megrajzolva kérjük leadni.

7. A szövegtörzs után, külön lapon kezdve kérjük az irodalomjegyzéket. Az irodalomjegyzék a szerzők neve szerint szigorú betűrendben tartalmazza a szövegtörzsben és a lábjegyzetben hivatkozott teljes irodalmat olyan módon, hogy a szövegbeli hivatkozásokat az irodalomjegyzékben azonosítani lehessen. Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet. Az irodalmi hivatkozások három alapformája a következő:

– könyv: szerző(k), a megjelenés éve: a mű címe, a kiadás helye: a kiadó neve,

– folyóiratcikk: szerző(k), a megjelenés éve: a cikk címe, a folyóirat neve (az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma,

– gyűjteményes kötetben szereplő cikk: a szerző(k) neve, a megjelenés éve: a cikk címe, In: a gyűjteményes kötet szerkesztőjé(i)nek neve (szerk. vagy ed(s), vagy Hrsg.), a kötet címe, a kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és utolsó oldalszáma.

8. Külön lapon kérjük mellékelni a tanulmány legfeljebb 200 szót tartalmazó tartalmi összefoglalóját (abstract) magyar és angol nyelven.

F E L H Í V Á S

A sulinova Kht. Országos Oktatási Integrációs Hálózat
részvételi lehetőséget hirdet

**„A szociális szakma eszközei a hátrányos helyzetű tanulók
iskolai sikerességének támogatására” című**

TÉRÍTÉSMENTES KÉPZÉSRE

A képzés célja:

A szociális ellátó intézményekben dolgozók ismereteinek bővítése a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok, különösen a romák helyzetével kapcsolatosan abból a célból, hogy támogassák az iskolák deszegregációs, illetve a pedagógiai munka minőségét emelő törekvéseit, az egyenlő bánásmód megvalósítását. A képzés kiter a társadalmi alrendszerek összefüggéseire, az integráció-szegregáció fogalmára. A résztvevő a gyermeki jogokat, a gyermekvédelmi jogszabályokat új nézőpontból tekinti át. A képzés érinti az utóbbi évek oktatáspolitikai változásait, a másság témakörének szociálpszichológiai terminusait, a segítő folyamat kommunikációját.

A képzés formája:

A képzéseket tréningformával kívánjuk élményszerűvé tenni. A képzést a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet S-14-111/2006 szám alatt minősített továbbképzési programként nyilvántartásba vett. (A megítélt továbbképzési pontérték: 30 pont.) A képzés eredményes teljesítését igazoló tanúsítványt azon résztvevőknek tudjuk kiállítani, akik a képzés 80%-án jelen vannak.

A képzés célcsoportja:

Képzésünket a helyi gyermekjóléti szolgálatok munkatársainak, családgondozóknak, gyermekvédelmi ügyintézőknek ajánljuk. Várjuk azon szociális munkások, segítők, mentálhigiénés munkatársak jelentkezését is, akik kiemelten foglalkoznak az iskola ügyeivel, a hátrányos helyzetű tanulókkal.

A képzés:

- ingyenes (kivéve az útiköltséget),
- háromnapos, bentlakásos, teljes ellátással,
- gyakorlatorientált, sajátélményű elemeket használó tréningformában zajlik.

A képzések megvalósításának helye és ideje:

A regisztrációt követően a jelentkezőket értesítjük a képzés időpontjáról (2007. tavasz és nyár). A program lebonyolításának helyszíne várhatóan a jelentkezőhöz legközelebbi megyeszékhely vagy a főváros egyik szállodája.

Jelentkezés módja:

Jelentkezni 2007. március 20-ig a sulinova honlapjáról (www.sulinova.hu) letölthető szándéknyilatkozat benyújtásával lehet. A képzéssel kapcsolatban felmerült kérdésekkel további információért Péter Oliviahhoz fordulhatnak a következő elérhetőségeken: tel.: 06-1-346-7124, e-mail: opeter@merlin.hu

Szupervízor szakirányú továbbképzés az ELTE-n

2007 szeptemberétől az ELTE TáTK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszéke szupervízió szakirányú továbbképzést hirdet. (A képzést sikeresen elvégzők szupervízor oklevelet kapnak.)

A szociális munka jelenlegi hazai helyzetét figyelembe véve az általunk meghirdetett képzés során a szupervízióknak mind az európai, mind az amerikai modelljét bemutatjuk és oktatjuk.

A képzés négy féléves, a konzultációk a szorgalmi időszakban heti egy napot (péntek vagy szombat, 10–18 óráig) vesznek igénybe.

A képzésben való részvétel feltételei:

- Főiskolai vagy egyetemi szociális jellegű képzettség, valamint legalább 3 éves szociális szakmai gyakorlat, illetve ettől eltérő egyetemi végzettség, ebben az esetben legalább 5 éves, folyamatos szociális szakmai gyakorlat. A felvételnél előnyt jelent a szociális szakmák területén szerzett szupervízori tapasztalat.

- A hallgatónak a képzéssel párhuzamosan szupervízori munkát kell végeznie, ezen alapul a szakdolgozati munka is.

Mivel a szupervízióknak mindkét modelljét tanítjuk, szupervíziós gyakorlatnak tekintjük

- a külső intézményben vezetett egyéni, csoport, ill. team-szupervíziót, esetmegbeszélő csoportot
- a tereptanári munkát
- a saját intézményben, munkahelyi vezetőként, kollegák számára biztosított rendszeres segítő beszélgetéseket
- a felsőfokú szociális képzésekben, oktatási helyzetben nyújtott szupervíziót.

A képzés tandíja 150.000 Ft/ félév.

A jelentkezési lap letölthető a Tanulmányi Hivatal honlapjáról:
http://www.tatk.elte.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=50&Itemid=69

A jelentkezési laphoz egy szakmai önéletrajzot is csatolni kell, mely tartalmazza a jelentkező szupervíziós gyakorlatával kapcsolatos legfontosabb információkat is.

Jelentkezési határidő: 2007. június 15.

További információk a kar honlapján (www.tatk.elte.hu), illetve a következő címen kaphatók: banyaiemo@ludens.elte.hu

SULINOVA
Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht.

Magyarország célba ér

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM 42. SZÁM 2006. 4. SZÁM

Tartalomjegyzék

Pártbeszéd

Szűcs Zoltán Gábor: Történelem és politika az önkormányzati vitában. Az 1990. évi önkormányzati törvény vitájának diszkurzív elemzése

Hegedűs Dániel: Morál néne esete a hamis realistával...

Erkölc és politika viszonya 2002 után a magyar politikai gondolkodásban

Párharc

Zeidler Miklós: A modern sport a nemzet szolgálatában a 19. századi Magyarországon

Szegedi Péter: „A gyűlölet tengere.” A Debrecen-Nyíregyháza futballrivalizálás születése

Fogalomtár

Keller Márkus: Fogalmak és határaik. A Bildungsbürgertum és az értelmiség fogalmának összehasonlító vizsgálata

WWW.SZAZADVEG.HU